

Міністерство освіти і науки України
Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»

Кафедра педагогіки і психології управління соціальними системами
ім. академіка І. А. Зязюна

О. С. Пономарьов, О. Г. Романовський, Н. В. Середа, М. К. Чеботарьов

МОРАЛЬНИСНИЙ СЕНС ФІЛОСОФІЇ ЛІДЕРСТВА

*Навчально-методичний посібник
з дисципліни «Педагогіка лідерства»
спеціальності 011 «Освітні, педагогічні науки»
та дисципліни «Психологія управлінської діяльності лідерів»
спеціальності 281 «Публічне управління та адміністрування»
для магістрантів денної і заочної форм навчання*

Затверджено
редакційно-видавничою
радою університету,
протокол № 2 від 17 травня 2019 р.

Харків
2020

УДК 352:37.035

М 79

Рецензенти:

О. К. Чаплигін, д-р філос. наук, проф., Харківський національний
автомобільно-дорожній університет;

В. М. Мороз, д-р наук з держ. управління, проф., Національний технічний
університет «Харківський політехнічний інститут»

М Моральнісний сенс філософії лідерства [Текст] : навчально-методичний посібник /
О. С. Пономарьов, О. Г. Романовський, Н. В. Середа, М. К. Чеботарьов. – Харків : НТУ
«ХПІ», 2020. – 120 с.

Проаналізовано філософську сутність феномену моральнісного лідерства. Розкрито сенс моральності та її значення в життєдіяльності соціуму. Розглянуто моральність у загальній структурі суспільної свідомості. Показано сенс моральності як регулятора суспільних відносин. Проаналізовано роль моральності у забезпеченні належного характеру функціонування і розвитку соціокультурного простору. Наведено основні шляхи, способи і засоби розвитку моральності лідера та учасників командної діяльності. Показано взаємозв'язок моральності та культури лідера. Розглянуто моральнісні основи ефективного лідерства.

Для слухачів магістерських програм зі спеціальності «Публічне управління та адміністрування» та спеціальності «Освітні, педагогічні науки», а також для педагогів і керівників-практиків, які прагнуть бути лідерами. Може бути корисно всім, хто цікавиться проблемами моральності, лідерства й підготовки лідерів.

Лл. 8. Бібліогр.: 44 назв.

УДК 352:37.035

© О. С. Пономарьов, О. Г. Романовський,

Н. В. Середа, М. К. Чеботарьов, 2020

© НТУ «ХПІ», 2020

ЗМІСТ

Передмова.....	4
Вступ.....	6
1. Моральнісне лідерство як суспільна потреба.....	8
1.1. Моральність і розуміння лідером людських потреб.....	10
1.2. Суспільна цінність морального лідерства.....	14
Запитання і завдання для самоконтролю.....	17
2. Філософія лідерства і суспільна мораль.....	18
2.1. Філософська сутність феномену лідерства.....	21
2.2. Онтологічний сенс лідерства і моральність.....	26
2.3. Моральнісні засади підготовки лідерів.....	32
2.4. Моральнісна відповідальність лідера.....	35
Запитання і завдання для самоконтролю.....	39
3. Моральність у структурі суспільної свідомості.....	42
3.1. Моральнісні умови життєдіяльності соціуму.....	44
3.2. Взаємозв'язок моральності та суспільної свідомості.....	47
3.3. Моральність як регулятор суспільних відносин.....	51
3.4. Освіта і потреби соціуму в моральнісних лідерах.....	54
Запитання і завдання для самоконтролю.....	58
4. Моральність і культура лідера.....	60
4.1. Моральність і соціокультурний простір.....	62
4.2. Моральнісна культура суспільства.....	66
4.3. Освіта і моральнісна культура лідера.....	71
4.4. Лідерство, мораль і суспільний розвиток.....	75
Запитання і завдання для самоконтролю.....	81
5. Моральнісні основи ефективності лідерства.....	83
5.1. Основні тенденції розвитку лідерства.....	85
5.2. Моральність лідерського впливу.....	91
5.3. Моральність і психологічний клімат спільноти.....	96
5.4. Моральність і ефективність лідерства як завдання освіти.....	101
Запитання і завдання для самоконтролю.....	106
Висновки.....	108
Післямова.....	109
Рекомендована література.....	111
Список використаних джерел.....	112
Іменний покажчик.....	116

ПЕРЕДМОВА

Кардинальні зміни, що відбуваються сьогодні практично у всіх сферах суспільного життя, істотно впливають на його сприйняття і розуміння людьми. Вони справляють вплив на техніку й технології, на матеріальні умови життя взагалі, на розуміння сенсу духовності, моральності, культури і життєвих цінностей. Змінюються характер взаємовідносин між людьми, прагнення, життєві цілі та ідеали. Демократизація суспільного життя, зростання освітньо-кваліфікаційного рівня людей посилюють їхню самоповагу і самовпевненість.

Результатом цих процесів є загострення суперечності між індивідуальним і соціальним, ускладнення взаємовідносин громадян із владою. Істотно зросли суспільні потреби в лідерах та суспільні вимоги до цих лідерів. Досить помітно зростають роль і значення моральнісних механізмів регуляції міжособистісних взаємовідносин та їхня ефективність. І все це відбувається в умовах динамічно мінливого характеру зазначених процесів змін.

Ці зміни здійснюються так швидко і мають такий глибокий характер, що люди не встигають навіть належним чином їх осмислити, не говорячи вже про адекватне реагування на них. За цих умов посилюються дві вкрай важливі потреби. По-перше, суспільство гостро потребує лідерів, здатних чітко сприймати і глибоко розуміти складні реалії сьогодення, обирати раціональну траєкторію розвитку соціуму та вести за собою людей. По-друге, як лідерові, так і всьому суспільству необхідно логіко-філософськи осмислити процеси, що відбуваються, й діяти відповідно до життєвих цінностей та норм моралі.

За цих умов на кафедрі педагогіки і психології управління соціальними системами імені академіка І.А. Зязюна НТУ «ХП» сформувалася наукова школа з проблем лідерства. Завідувач кафедри професор О.Г. Романовський, визнаний лідер, спрямував науковців і педагогів кафедри на поєднання науково-дослідної й навчальної роботи з практикою формування і розвитку лідерського потенціалу студентів. За його ініціативи на базі кафедри створено Центр лідерства, який розробляє та впроваджує в освітню і життєву практику відповідні тести, тренінги та інший ефективний інструментарій розвитку лідерського потенціалу людини.

Цей навчально-методичний посібник пропонується нашим читачам з метою їх ознайомлення з теоретичними, філософськими, логіко-методологічними та моральнісними аспектами проблем лідерства і роллю морально-етичних чинників діяльності й поведінки лідерів; необхідністю навчити долати проблем у процесі взаємодії лідерів як зі своїм оточенням, прихильниками і послідовниками, так і з опонентами й іншими людьми.

При підготовці цього посібника ми виходили з осмислення й узагальнення як власного досвіду освітньої практики, так і з аналізу досвіду наших колег та актуальних публікацій у наукових виданнях. В основу теоретичних уявлень було покладено положення, що людина може бути і неформальним лідером певного колективу чи іншої соціальної групи, і формальним їх керівником, якому притаманні специфічні лідерські риси та якості, і якого люди визнають справжнім лідером та готові будуть слідувати за ним.

Для лідера важливо розуміти, що управління людьми та їхньою спільною діяльністю і взаємовідносинами між ними є не тільки престижним, а й досить складним, суперечливим і надзвичайно відповідальним видом людської діяльності. Від обраного ним стилю управління визначальною мірою залежить ефективність спільної діяльності й соціально-психологічне самопочуття людей та їхнє ставлення до керівника, до організації і до виконання своїх виробничих функцій. Управління людьми кардинально відрізняється навіть від управління ними ще у зовсім недалекі часи. Його зміни зумовили демократизація, зміцнення правових і моральних основ життя та ціннісних уявлень, становлення і розвиток громадянського суспільства, зростання освітньо-культурного рівня і професійної кваліфікації людей. Все це підвищує рівень їхньої самосвідомості.

Ось чому сьогодні суспільство висуває високі вимоги до моральності дій і поведінки як формального керівника-лідера, так і неформального лідера, до них як носіїв моральності й культури. Адже від рівня їх відповідності цим вимогам залежать їхній авторитет і повага серед людей, ефективність їхньої діяльності та психологічний клімат у колективі, який лідер очолює.

ВСТУП

Поняття філософії лідерства припускає принаймні два можливих варіанти трактування його сенсу, кожен з яких не просто має право на існування, але й несе своє специфічне чітке смислове навантаження. Перший варіант розглядає філософію лідерства як окрему прикладну галузь філософії, сфера застосування якої окреслена буттєвими, гносеологічними, ціннісними та іншими традиційно філософськими аспектами феномену лідерства. Іншими словами, цей варіант являє собою упорядковану систему філософських знань про сутність лідерства.

Другий варіант трактування сенсу поняття філософії лідерства носить більш прагматичний характер і стосується скоріше результатів осмислення самими лідерами своєї суспільної місії, сенсу своєї діяльності і взаємовідносин із людьми. Основна мета такого осмислення полягає в неупередженому критичному аналізі практики лідерства й пошуку належних шляхів і засобів підвищення його ефективності й дієвості лідерського впливу на людей.

Саме у такому розумінні сенсу філософії лідерства й виникає потреба аналізу його моральнісних аспектів. Цей аналіз відкриває можливість детально визначити роль і місце моральнісних принципів і переконань лідера як їх носія і людини, що є взірцем моральності та культури не тільки для безпосереднього оточення, а й для інших людей. Водночас ці його особистісні якості стають чинниками лідерського впливу, фундаментом його авторитету і поваги до нього з боку прихильників і послідовників.

Під моральністю зазвичай прийнято розуміти форму регуляції поведінки і взаємовідносин між людьми, яка ґрунтується на вільній і свідомій реалізації норм і принципів моралі, прийнятих у даному суспільстві. Для моральності характерним є цілком добровільний та самостійний вибір людиною моральних орієнтацій і настанов, які проявляються у її вчинках і навіть у думках. В ній знаходять своє відображення сенс і цінність людського існування.

Для справжнього лідера надзвичайно важливою характеристикою його особистості є моральнісна культура, яку прийнято розуміти як інтегральний результат розвитку його духовного світу. Він охоплює, як цілком справедливо

зазначають В.О. Лозовий зі співавторами, «сукупність моральних цінностей (норм, принципів, оціночних уявлень, почуттів, ідеалів), а також сукупність способів їх утілення в повсякденній діяльності людей» [20, с. 230]. Іншими словами, ця культура може розглядатися як якісна характеристика моральнісного розвитку особистості лідера.

Сенс суспільного життя і характер взаємовідносин між людьми істотно ускладнюють такі обставини. По-перше, широке розмаїття особистісних рис і якостей людей та їхніх психологічних характеристик. По-друге, значна відмінність між цілями, прагненнями та інтересами людей і їхнього ставлення до участі в суспільному житті. Ці обставини зумовлюють певні суперечності й навіть гострі конфлікти. Необхідність узгодження цілей, прагнень та інтересів різних людей як умова забезпечення їх нормального співіснування і здійснення спільної діяльності й зумовлює суспільну потребу в лідерах.

Саме ефективне вирішення наведених суперечностей і постає важливим завданням лідера. Інструментарієм же їх розв'язання є авторитет лідера, його здатність впливати на людей і його моральнісна культура. Ось чому вкрай важливим завданням освіти, насамперед вищої школи, є формування і цільовий розвиток здатності лідера вести людей за собою, підвищувати дієвість та ефективність його лідерського впливу. Разом з тим невід'ємною складовою цього завдання виступає також прищеплення потенційному лідерові моральності й духовності, культури та відповідальності.

Ці якості вкрай необхідні майбутнім керівникам і педагогам. Дійсно, сенс їхньої професійної діяльності вимагає наявності у них достатньо розвиненого лідерського потенціалу. Крім того, їм необхідне вміння своєчасно й адекватно використовувати його можливості. Насамперед йдеться про здатність належно формувати й ефективно реалізувати цільовий лідерський вплив на людей. Не менш важливим елементом їхньої професійної і соціальної компетентності має бути й вміння прищеплювати такі якості іншим людям. Для педагога це перш за все – студенти, а для керівника-лідера – його підлеглі, прихильники та послідовники. Таке вміння потребує розуміння філософії і культури лідерства.

1. МОРАЛЬНІСНЕ ЛІДЕРСТВО ЯК СУСПІЛЬНА ПОТРЕБА

Лідерство являє собою складний індивідуальний і водночас соціальний феномен. Така суперечлива сутність лідерства зумовлена самою його природою і призначенням. Дійсно, лідером завжди виступає якась конкретна людина з її суто індивідуальними рисами та якостями. Їхній прояв неминуче позначається на обраному стилі лідерства, характері взаємовідносин з людьми, лідерському впливі на них та манері міжособистісного спілкування. З іншого боку, людина може проявлятися як лідер тільки у певній соціальній групі, яка й визнає чи не визнає її лідером. Вплив може бути спрямований тільки на інших людей, які й утворюють певну спільноту як об'єкт лідерського впливу.

Отже, як зазначалося нами раніше, проблему лідерства й характеру його відповідності конкретно-історичним потребам суспільства «ускладнює, по-перше, виявлення й визначення самих цих потреб у надзвичайно складному просторі різноманітних і суперечливих потреб і цілей, бажань та інтересів, прагнень дійсних та уявних, притаманних величезній кількості індивідів. По-друге, широке розмаїття очікувань та уподобань висуває різні, часто діаметрально протилежні вимоги до особистості лідера та його професіоналізму, до характеру його впливу на своїх прихильників та іншу частину суспільства. По-третє, однією з ключових рис і якостей лідера має бути розвинене вміння належним чином консолідувати відповідну соціальну групу аж до суспільства в цілому, узагальнюючи й інтегруючи все широке розмаїття прагнень і потреб людей» [24, с. 11]. До того ж, лідерові, як і кожній людині, притаманні свої цілі й інтереси, свої потреби, прагнення та уподобання.

Отже, поява лідера є своєрідною реакцією суспільства на його потреби у певній організуючій та узгоджуючій основі, у певному механізмі забезпечення його нормальної життєдіяльності. Разом з цим лідер повинен розуміти потреби суспільства й індивідів, які його утворюють, повинен уміти аналізувати їх та узагальнювати, з тим щоб приймати адекватні рішення й спрямовувати людей на їх реалізацію для задоволення інтегральних потреб.

Таке широке розмаїття умов, у яких доводиться діяти лідерів, й вимог до його професіоналізму, культури, морально-вольових та особистісних якостей також накладає помітний відбиток на його діяльність, вчинки і поведінку, на його самооцінку, прагнення й реальні дії з самовдосконалення. Виходячи з того, що основною якістю лідера виступає ефективність лідерського впливу на його оточення, слід підкреслити, що для її забезпечення лідеріві необхідне постійне самонавчання, самовиховання і самовдосконалення протягом всього активного трудового життя.

Особливу роль у життєвому і професійному успіху лідера, в реалізації його творчого потенціалу й успішному досягненні бажаної ефективності його впливу на своє оточення відіграють його порядність, відповідальність, моральнісні принципи й переконання. Моральність зазвичай прийнято розуміти як сукупність певних норм і правил, неухильне дотримання яких є вимогою до дій і поведінки людини, її взаємовідносин з іншими людьми та спілкування з ними. Водночас моральність означає внутрішню критичну самооцінку людиною своїх вчинків і поведінки з позицій системи життєвих цілей і загальнолюдських цінностей. Нормами моральності порядна людина керується у складних ситуаціях морального вибору.

Від характеру й результатів цього вибору істотною мірою залежить ставлення людей до свого лідера, їхня повага до лідера та його професійний і особистісний авторитет. Важливо підкреслити, що частіш за все, вибір не є і не може бути однозначним, він відбувається в умовах інформаційної невизначеності, а то й ризику. І справжній лідер готовий брати і дійсно бере відповідальність на себе за можливі невдачі й поразки, а успіхи та перемоги вважає результатом спільної діяльності всього колективу учасників.

Моральність лідера виступає істотною суспільною потребою ще й тому, що вона забезпечує питому вагу морально-вольових і морально-етичних компонентів у загальній структурі лідерського впливу на людей. Завдяки цьому оточення лідера не тільки сприймає його вплив і діє відповідно до волі лідера, а й засвоює його моральнісні принципи, життєві цінності, насамперед духовно-культурного характеру. Тим самим лідер впливає на соціокультурний простір.

1.1. Моральність і розуміння лідером людських потреб

Вплив лідера на своє оточення може бути достатньо ефективним лише за умови, коли він добре знає людей, розуміє і враховує цілі, потреби та прагнення цього оточення. Це зовсім не означає, що його лідерський вплив має бути спрямований виключно на задоволення потреб кожного з учасників спільної діяльності. Це в принципі неможливо, оскільки потреби різних людей можуть істотно відрізнятися між собою і навіть взагалі бути прямо протилежними. Професіоналізм, моральність та відповідальність лідера у своїй цілісності й системній єдності дозволяють йому практично безпомилково знаходити той своєрідний перетин цілей, інтересів і потреб учасників, організації та суспільства у цілому, який і стає орієнтиром і метою діяльності.

При цьому лідер аж ніяк не повинен підкреслювати якість нехтування тими потребами, цілями та інтересами людей, які виявляються розташованими поза межами вказаної сфери перетину. Навпаки, він має показати, що добре знає і глибоко розуміє їх, аргументовано обґрунтувати неможливість в даний час, або й взагалі, задовольнити їх. Водночас лідерові необхідне вміння пояснювати людям, що його рішення стосовно цілей та орієнтирів спільної діяльності максимально можливою мірою виходять з компромісу і враховують спільні цілі й потреби людей.

Розглянуті обставини переконливо свідчать про необхідність, важливість та актуальність глибокого і всебічного аналізу феномену лідерства й такої його атрибутивної якості, як моральність, саме в контексті суспільних потреб. Цей аналіз має кілька цікавих аспектів, які стосуються і потреби суспільства в лідерах певного типу, і характеру діяльності, і належного розуміння лідером нагальних суспільних потреб, і його вміння працювати не тільки зі своїми прихильниками, а й з тими, хто цілком або частково не поділяє його поглядів, і навіть з відвертими опонентами.

Не слід забувати, що лідер теж є людиною, якій притаманні її власні, суто індивідуальні потреби, цілі і прагнення. Разом з цим одним з яскравих проявів його моральності виступає не відмова від цих потреб, цілей і прагнень, а чітко

виражена здатність не вважати їх пріоритетними, уміти їх належним чином узгоджувати з потребами, цілями і прагненнями людей, з якими він співпрацює, та з загальними потребами і цілями організації й суспільства у цілому.

Дійсно, лідерство не є синонімом безкорисливості чи якоїсь філантропії. Лідерству і лідерам скоріше має бути притаманна така риса, як справедливість. Водночас необхідно пам'ятати, що справедливість являє собою не правову, а морально-етичну категорію, оскільки те, що одній людині уявляється цілком справедливим, для іншої буде кричущою несправедливістю. Моральність же лідера допомагає йому цю надзвичайно складну колізію розв'язувати більш-менш раціональним способом. Отже, ми замкнули коло моральності лідера як його здатність розуміти і враховувати у своїй діяльності потреби і цілі людей не тільки з його безпосереднього оточення, але також і всіх тих, на яких поширюється його лідерський вплив і які готові слідувати за ним.

Щоб точніше з'ясувати, як моральність лідера допомагає йому розуміти цілі й потреби людей, доцільно звернутися як до філософських засад феномену лідерства, так і до його моральнісних аспектів. Зауважимо при цьому, що глибока й цілеспрямована філософська рефлексія феноменів лідерства й моральності, в тому числі при управлінні спільною діяльністю людей, відкриває нові цікаві можливості. Перш за все йдеться про те, як уточнити сенс і сутність цих вкрай важливих соціальних явищ, їхньої ролі і значення у забезпеченні нормальної життєдіяльності особистості й соціуму.

Водночас така рефлексія дозволяє виявити безліч суперечностей, пов'язаних із реалізацією вказаних можливостей у практиці суспільного життя. Вона уявляється тим більш необхідною у зв'язку з постійним ускладненням процесів і явищ, що утворюють зміст суспільного життя і характеризують його сенс. Крім суперечностей, філософська рефлексія феноменів лідерства та моральності дозволяє прояснити їхню роль і значення в загальній структурі індивідуального і суспільного буття людей та їхню оцінку цими людьми.

Виходячи з того, що філософія являє собою науку про найзагальніші закономірності функціонування і розвитку природи, суспільства, людини та її

діяльності, кожному прикладну сферу, де застосовуються положення і принципи відповідної філософії, можна визначати аналогічним способом.

Таким чином, філософія лідерства також може розглядатися як наука про сутність і найзагальніші закономірності функціонування і розвитку лідерства як складного соціально-психологічного феномену. Водночас, враховуючи його суспільне призначення й цілі, необхідно зазначити, що філософія лідерства перетинається з філософією управління, яку детально аналізують В. Г. Кремень та його співавтори [13], та з відносно новою галуззю прикладних досліджень, якою виступає філософія впливу, що свого часу була започаткована авторським колективом на чолі з С. О. Заветним [10].

В основі філософії лідерства є положення про те, що певна людина стає лідером не тільки тому, що їй як особистості притаманні специфічні лідерські риси і якості, але й головним чином тому, що її оточення визнає цю людину лідером. Безумовно, це визнання ґрунтується на особистісних якостях лідера та їхньому прояві у вигляді сильного лідерського впливу на людей. Саме цей вплив і робить можливими довіру людей до лідера, бажання та готовність слідувати за ним і виконувати його волю.

Визнання певною спільнотою тієї чи іншої особистості своїм лідером спирається, між іншим, на високі моральнісні якості цієї людини. Сутність моральності лідера полягає у тому, що його дії і вчинки, взаємовідносини з людьми і поведінка ґрунтуються на певній сукупності морально-етичних норм і правил. Цих норм лідер має дотримуватися не тільки при організації спільної діяльності своїх прихильників і послідовників та в процесі управління нею, але й у взаємовідносинах та спілкуванні з людьми, у всіх своїх діях і вчинках, у висловлюваннях, у повсякденній поведінці.

Більш того, сукупність вказаних норм і правил має бути прийнята цією спільнотою та характеризувати рівень розвитку професійної і соціальної компетентності лідера. Це особливо важливо у разі, коли лідер є ще й формальним керівником і прагне віддавати перевагу використанню «м'яких», психологічних способів і засобів впливу на людей, а не силовому тиску на них. Це тільки підвищує його авторитет та ефективність його лідерського впливу.

Тим більш, що обраний керівником-лідером стиль керівництва повною мірою відповідає вимогам суспільної моралі й стає одним з яскравих проявів його моральнісних позицій, принципів і переконань.

Таким чином, успіх лідерського впливу на людей визначає передовсім свідоме перенесення керівником акценту з силових методів владного тиску на використання соціально-психологічних методів, підкреслений прояв поваги до особистості кожного працівника і визнання його неповторної індивідуальності.

Для реалізації такого підходу лідери, насамперед формальні керівники, повинні усвідомити, що їм необхідні відповідні зміни. По-перше, у баченні цілей і в практиці управління соціальними системами та організації спільної діяльності різних груп і колективів людей. По-друге, сьогодні виникає потреба у більш глибокому опрацюванні теорії лідерства та теорії соціального управління. Ці теорії мають виходити з положень і принципів філософії лідерства та філософії управління, а також враховувати положення психології, педагогіки, етики, логіки і культури як лідерства, так і управління. По-третє, необхідно рішуче переглянути систему розвитку й цільової підготовки лідерів, професійної підготовки управлінських кадрів і спеціальної управлінської підготовки фахівців різного профілю, майбутня професійна діяльність яких може передбачати виконання ними організаційно-управлінських функцій. Особливої уваги потребує виявлення у них лідерських якостей з метою наступного цілеспрямованого розвитку їхнього лідерського потенціалу. А це також потребує звернення до філософії лідерства.

Добре відомо, що філософія, на відміну від більшості інших наук, по-перше, припускає плюралізм думок і поглядів на ту чи іншу проблему, а по-друге, не має можливості використовувати експериментальної перевірки теоретичних положень. Тому філософія лідерства не є якоюсь сукупністю чи навіть упорядкованою системою певних принципів, положень і поглядів. Це цілком природно, оскільки навіть само лідерство як об'єкт дослідження не має однозначного трактування своєї сутності й сенсу. Але філософія лідерства однозначно визнає необхідність моральної культури лідера, в тому числі й належного розуміння ним індивідуальних і суспільних потреб людей.

1.2. Суспільна цінність морального лідерства

Лідерство як складне й важливе суспільне явище виникає і функціонує в системі координат тих інтересів і цілей, процесів і норм, вимог та обмежень, цілісність і системна єдність яких, власне, й утворює у своїй сукупності своєрідний простір суспільних цінностей. Його істотна роль у належному забезпеченні нормальної життєдіяльності соціуму й узгодженні індивідуальних і суспільних цілей та інтересів перетворює сам феномен лідерства на одну з життєво важливих суспільних цінностей. Особливої важливості йому надає саме моральнісний аспект.

Однак ціннісна значущість феномену лідерства не обмежується і далеко не вичерпується зазначеною роллю. Своєрідна роль лідерства полягає в тому, що воно виступає своєрідним джерелом і носієм суспільних цінностей. У той же час лідери своєчасно помічають, які з тих чи інших цінностей вже віджили і потребують заміни. Саме своїм авторитетним впливом вони сприяють осмисленню нових цінностей, їхньому затвердженню в суспільній свідомості та належному використанню в практиці суспільного життя. Спираючись на них, лідер обирає ефективні засоби впливу на своїх прихильників і послідовників, на їхню діяльність і поведінку.

Завдяки цьому впливу об'єктивний характер вказаних цінностей доповнюється їхнім суб'єктивним сприйняттям і закріплюється у свідомості кожного конкретного індивіда. Разом з системою життєвих цінностей подібної трансформації зазнають і моральнісні норми та правила. Цілком природно, що перш за все їх засвоюють і керуються ними самі лідери. Поступово ж під їхнім цілеспрямованим впливом ці норми і правила стають загально визнаними й набирають імперативного значення.

Однак, на жаль, моральнісні аспекти філософії лідерства ще недостатньо чітко окреслені, хоча освітня практика професійної підготовки лідерів вимагає саме чіткості у постановці й конкретизації завдань з підготовки й особистісного розвитку лідера та сприяння належній реалізації його лідерського потенціалу. Формування ж і розвиток його моральнісних якостей, принципів і переконань

виступає однією з визначальних умов життєвого успіху лідера та його фахової та особистісної самореалізації.

Моральність, як пишуть В.О. Лозовий та його співавтори, це «форма регуляції поведінки й стосунків між людьми, заснована на свідомій, вільній реалізації норм та принципів моралі» [20, с. 245]. А для лідера моральність має розглядатися ще й у її нерозривній єдності з особистою відповідальністю лідера за можливі результати й наслідки його рішень і діяльності у цілому, за різні прояви його взаємовідносин з людьми.

Разом з тим моральність, як і інші характеристики соціуму, як і сам соціум, змінюються відповідно до змін способу життя, його матеріальних і духовно-культурних умов. Зазнають також відповідних змін життєві цінності й цілі людей, їхні духовні запити, естетичні смаки та ідеали. І першими, звичайно, усвідомлюють необхідність цих змін та ініціюють їх справжні лідери. Саме вони розуміють застарілість тих чи інших норм і правил та прагнуть знайти те, що адекватно відповідає новим умовам і потребам соціуму.

Уявляється цілком очевидним, що для суспільства, його моральнісних норм і правил та його духовного світу і соціокультурного простору справжньою домінантою розглянутих процесів зміни духовного світу і ціннісних орієнтацій виступає моральність лідерства. Вона у поєднанні з авторитетом лідера та його специфічним впливом на людей привносить у суспільну свідомість розуміння необхідності й невідворотності прийняття нових життєвих цілей і цінностей, нових моральнісних норм і правил.

Виходячи з ролі й призначення лідерства і чинників, що забезпечують ефективність лідерського впливу, слід зазначити, що, по-перше, справжніми лідерами можуть бути тільки люди з високим рівнем розвитку моральності. Це зумовлено неможливістю суспільної поваги до тих людей, у яких відсутні чіткі моральнісні принципи та переконання і які можуть дозволяти собі аморальні вчинки. По-друге, суспільна цінність морального лідерства полягає в тому, що воно формує у людей впевненість у необхідності моральності й затверджує у їхній свідомості моральність, доброзичливість та відповідальність.

Мораль і моральність як характеристики і індивіда, і суспільних відносин відіграють визначальну роль у затвердженні суспільної злагоди й тому активно сприяють толерантному ставленню людей до представників іншої етнічної чи культурної спільноти, іншої конфесії чи політичного руху. Тому вкрай важливо чітко визначити сенс самих понять моралі й моральності.

Як справедливо зазначають у зв'язку з цим автори дослідження з етики соціального управління, «поняття моралі в контексті суспільної свідомості необхідно розглядати з позицій її подвійного змісту. З одного боку, воно характеризує специфічні прояви суспільної та індивідуальної свідомості, які отримали назву *моральної свідомості*, а з іншого – специфічні форми поведінки людей та їх ставлення один до одного, які розглядаються, відповідно, *моральна поведінка* та *моральні відносини*». Важливо також, вважають вчені, «що суспільній свідомості, як і її формам притаманна певна самостійність відносно суспільного буття, свої особливі закономірності розвитку. Їхніми проявами є спадковість, певні соціокультурні традиції, взаємний вплив різних форм, відставання суспільної свідомості від суспільного буття. Останнє простежується у представників старого покоління, яким у нових життєвих умовах притаманна суспільна мораль попередньої епохи» [9, с. 28].

У зв'язку з цим доцільно підкреслити й таку справжню суспільну цінність морального лідерства, як активне прагнення лідерів – носіїв моральності – нові моральнісні норми і правила впроваджувати в суспільне життя і прищеплювати їх буквально кожній людині. Саме у такому разі швидше й ефективніше буде відбуватися заміна тих норм і цінностей, що віджили, новими, які адекватно відповідають новим реаліям сучасності. Особистісний же авторитет морального лідера сприятиме поширенню цих норм і цінностей та їх сприйняттю широкими верствами населення, сприятиме суспільній злагоді.

Саме у такому впливі лідера не просто на людей, а на їхні моральнісні принципи і переконання, на формування суспільної моралі як вкрай важливої складової частини атрибуту соціокультурного простору і полягає моральнісний сенс філософії лідерства. Ось чому навіть практика лідерства повинна виходити з чіткого філософського осмислення лідером своєї місії й сенсу своєї діяльності.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Поясніть, чому лідерство являє собою досить складний індивідуальний і водночас соціальний феномен.
2. Які обставини ускладнюють проблему лідерства й характер його відповідності конкретно-історичним потребам суспільства?
3. Чому поява лідера є реакцією суспільства на потреби в організуючому началі, механізмі забезпечення його нормальної життєдіяльності?
4. Обґрунтуйте тезу, що основною якістю лідера виступає ефективність його лідерського впливу на своє оточення.
5. Як порядність лідера, його моральні принципи і переконання та відповідальність впливають на ефективність його діяльності?
6. Чому моральність лідера виступає істотною суспільною потребою?
7. Чи повинен лідер спрямовувати свій вплив виключно на задоволення потреб та інтересів кожного з учасників спільної діяльності?
8. Обґрунтуйте необхідність всебічного аналізу феномену лідерства й такої його атрибутивної якості, як моральність, у контексті суспільних потреб.
9. Як, на вашу думку, має ставитися лідер до задоволення своїх власних життєвих потреб та інтересів?
10. Чому моральність лідера – це здатність враховувати потреби як свого оточення, так і всіх, на кого поширюється його лідерський вплив?
11. Наведіть ваше розуміння сутності й сенсу філософії лідерства.
12. За яких умов певна людина може ставати лідером?
13. В чому полягає сутність моральності лідера?
14. Які чинники визначають успіх лідерського впливу на людей?
15. Доведіть роль лідерства як своєрідного джерела і носія суспільних цінностей та чинника їх затвердження в його оточенні.
16. Як моральність лідера впливає на його авторитет серед прихильників і послідовників, а також його опонентів?
17. Розкрийте глибинний сенс понять моральної свідомості, моральної поведінки та моральних відносин.

2. ФІЛОСОФІЯ ЛІДЕРСТВА І СУСПІЛЬНА МОРАЛЬ

Сенс поняття філософії лідерства має два основних аспекти, які істотно відрізняються один від одного. Перший аспект пов'язаний з філософськими поглядами і переконаннями лідерів, узагальнює їх і прагне тією чи іншою мірою структурувати. Його метою виступає виявлення ідей, які переважають у світогляді лідерів, і визначення залежності від них ефективності діяльності лідерів та сили їхнього специфічного лідерського впливу на людей. Цей аспект філософії лідерства є достатньо широким і охоплює різноманітні погляди і положення. Він частіш за все притаманний тим лідерам, які є керівниками-практиками, і тому має виразну прикладну цільову спрямованість.

Другий аспект філософії лідерства пов'язаний зі спробами перенесення основних ідей, принципів і положень загальної системи сучасних філософських знань та її понятійно-категоріального апарату на світоглядно-методологічний аналіз лідерства як специфічного соціального явища. В такому розумінні філософія лідерства, як, у принципі, і вся система філософських наук взагалі, призначена виконувати певну сукупність важливих функцій, обумовлених тією роллю, яку феномен лідерства відіграє у забезпеченні процесів нормального функціонування й розвитку соціуму і його основних функціональних та структурних підсистем. У складних динамічних умовах сьогодення з постійним зростанням ролі особистісного чинника, дії процесів глобалізації й широкої інформатизації всіх сфер суспільного життя, розробки застосування високих технологій стосовно функції філософії лідерства відкривають реальну можливість упорядкувати цілі й завдання лідерства, шляхи і процеси їх досягнення.

Цілісна сукупність цих функцій та взаємозв'язків між ними не тільки виступає проявом системного характеру самої філософії освіти, але відкриває можливості поглибленого їх усвідомлення самими лідерами й керівниками, які прагнуть бути справжніми лідерами. Водночас сукупність цих функцій забезпечує розуміння ними шляхів, способів і засобів підвищення дієвості й ефективності їх лідерського впливу, а отже, і діяльності колективу (рис. 1).

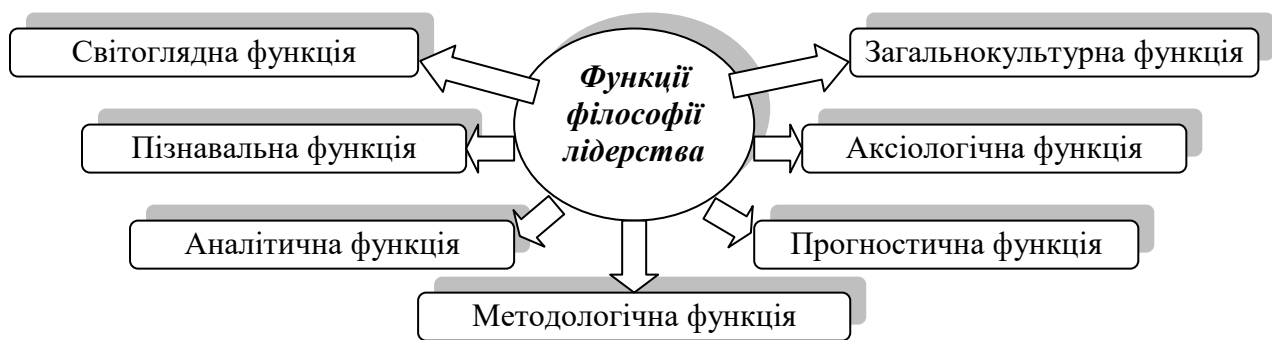

Рис. 1. Основні функції філософії лідерства

Підкреслимо, що світоглядна функція посідає особливе місце в загальній структурі філософії лідерства, оскільки її сенс полягає у виявленні й поясненні сутності і природи найскладнішого соціального і водночас індивідуального феномену лідерства, його сенсу і призначення, його внутрішньої структури, основних закономірностей та взаємозв'язків зі смисложиттєвими цілями, цінностями та інтересами індивіда і суспільства. Уявляється цілком природним, що без глибокого розуміння цих проблем людина, яка прагне бути лідером, не зможе впливати на інших людей і управляти ними, діятиме як капітан корабля, що опинився в океані без компаса та інших засобів орієнтації.

Не менш важливою виступає й методологічна функція, яка забезпечує ефективне здійснення лідером завдань своєї діяльності й успішне досягнення її цілей у чіткій відповідності з логікою цієї діяльності. Методологічна функція дає можливість безпосереднього використання системи принципів і вимог, що впливають з положень і закономірностей філософії лідерства для ефективного вирішення завдань теорії і практики управління людьми та їхньою діяльністю.

Чільне місце в структурі філософії лідерства посідають також аналітична і прогностична функції. Перша допомагає здійснювати системний аналіз тих складних проблемних ситуацій, з якими може стикатися лідер у процесі своєї діяльності та взаємовідносин із людьми, а отже, й обирати доцільні шляхи і способи їх розв'язання. Друга ж функція відкриває можливості прогнозування результатів і наслідків певних дій лідера та тих рішень, які він приймає на підставі результатів аналізу відповідних ситуацій. Використання можливостей цих функцій залежить від міри їх взаємозв'язку.

При цьому надзвичайно важливо враховувати ще й моральні аспекти не тільки самої філософії лідерства, а й загальної спрямованості лідерського потенціалу керівника, його стилю керівництва, ставлення до людей і характеру взаємовідносин з ними, зокрема, культури міжособистісного спілкування. Морально-етичні проблеми лідерства тісно пов'язані з цілісною сукупністю специфічних феноменів, що знаходять адекватне відображення у понятійно-категоріальному апараті філософії лідерства.

Чи не першим з них виступають спільні цінності, формування яких стає важливим завданням лідера, оскільки вони сприяють підвищенню ефективності його впливу на своїх прихильників, послідовників, а також й на опонентів. Цей вплив зміцнює авторитет лідера, забезпечує бажаний характер результатів спільної діяльності. Основними із вказаних цінностей виступають свобода й визнання особистої гідності працівника, справедливість, чесність, лояльність, відповідальність і толерантність. Їхнє значення полягає й у тому, що породжує ціннісне сприйняття людьми самої приналежності до цієї організації.

Ще одним важливим феноменом, що забезпечує моральність лідерства, є стандарти і норми, які являють собою сукупність принципів і положень, що обумовлюють бажаний характер поведінки людей, їх дій і вчинків, спілкування та міжособистісних взаємовідносин. У різних організаціях сукупність цих норм і стандартів може застосовуватися у формі прийнятих правил чи своєрідних кодексів поведінки. І одним із завдань лідера стає забезпечення їх неухильного дотримання та здійснення певних санкцій до порушників.

Таким чином, моральність являє собою специфічну форму суспільної свідомості, особливий соціальний інститут, що виконує функцію регулювання поведінки людей та взаємовідносин між ними. У забезпеченні затвердження моральності в суспільній свідомості виключно важливу роль відіграють лідери, які виступають моральними авторитетами для людей. Саме у цій якості вони часто служать джерелами моральності, оскільки визначають і встановлюють відповідні норми при формуванні колективу, та її носіями, виступаючи дійсно взірцем моральності, чесності і справедливості.

2.1. Філософська сутність феномену лідерства

При осмисленні сутності і сенсу феномену лідерства необхідно виходити з глибокого розуміння складної й суперечливої природи людини. Адже вона як біологічна істота зазвичай вважає свої цілі й потреби, прагнення та інтереси пріоритетними, принаймні для себе. Водночас вона як істота соціальна розуміє, що задовольнити ці потреби й забезпечити досягнення своїх цілей вона може тільки завдяки своїй участі у спільній з іншими людьми діяльності. Результатом такої їх діяльності, спрямованої на перетворення як зовнішнього середовища, так і самої людини заради задоволення індивідуальних та суспільних потреб, стають необхідні людям матеріальні й духовні блага.

В той же час отримання цих благ та особливо наступний їх розподіл істотно ускладнюються внаслідок різноспрямованості, а нерідко навіть і прямої протилежності цілей та інтересів учасників діяльності. Така обставина здатна породжувати суперечності й протистояння між ними, а то і призводити до відкритих конфліктів. Адже переважна частина людей щиро впевнені в тому, що хоча вони працюють більше і краще за інших, отримують винагороду за свою працю, яка зовсім не відповідає їхньому внеску в досягнуті успіхи.

Можливість успішного подолання вказаних суперечностей і узгодження потреб та інтересів учасників спільної діяльності вимагає наявності не тільки певних норм і правил, законів і звичаїв, а й особливих сильних та авторитетних людей, професіоналізм і моральні якості яких забезпечують їм глибоку повагу з боку оточення. Саме ці люди і є лідерами, оскільки вони здатні здійснювати такий вплив на своє оточення, що практично всі його учасники у своїх діях, висловлюваннях і поведінці слідує побажанням лідера чи його особистому прикладу, добровільно підкоряються його волі навіть без будь-якого силового тиску з боку цього лідера.

Глибинний сенс феномену лідерства є набагато ширшим, ніж прийнято його здебільшого розуміти й зустрічати різні тлумачення відповідного поняття в численних дослідженнях і публікаціях. Крім специфічного впливу на своє оточення, зумовленого тими особливими рисами та якостями людини, які і

роблять її лідером, вона виступає зразком професіоналізму, моральності, поведінки і ставлення до інших людей. Завдяки наявності у неї лідерських якостей, ця людина здатна переконувати інших людей і вести їх за собою так, що вони сприймають свої дії й поведінку начебто зумовленими своїми власними цілями, інтересами і спонуканнями.

Як цілком справедливо пишуть О. Г. Романовський і О. С. Пономарьов, «феномен лідерства є одним із найважливіших системоутворюючих чинників, що забезпечують організацію та функціонування суспільного виробництва в найширшому сенсі цього терміна». Автори підкреслюють, що «серед розмаїття його різновидів найбільшого поширення набуло харизматичне лідерство, сутність якого полягає в тому, що вплив лідера на людей обумовлює його особистісна привабливість. Саме завдяки їй лідер порівняно легко завойовує визнання і отримує підтримку людей, їх готовність слідувати за ним». Вкрай важливим вважаємо думку цих вчених про те, що «його харизма забезпечує лідерові часто незриму, але цілком реальну владу над своїми прихильниками і послідовниками» [29, с. 49].

Глибоке філософське осмислення сутності і сенсу феномену лідерства та узагальнення різних підходів до його визначення стає сьогодні вкрай необхідним через істотне ускладнення цілей, характеру і змісту спільної діяльності людей, широке використання високих технологій, їх швидку зміну та значне зростання ролі особистого чинника у забезпеченні бажаної ефективності суспільного виробництва у широкому його розумінні. До того ж відбувається помітна деформація життєвих цілей і цінностей, яка призводить до певної атомізації суспільства і зміни характеру міжособистісних взаємовідносин. Ось чому філософія лідерства (як, до речі, і філософія та психологія управління) стає невід'ємним компонентом професійної підготовки менеджерів та інших фахівців, майбутня професійна діяльність яких передбачає виконання певних управлінських функцій. У зв'язку з цим оволодіння ними основами філософії лідерства і філософії управління стає одним із показників рівня розвитку їхньої компетентності як керівників-лідерів.

Саме ж поняття лідерства як специфічного феномену має бути осмислене з позицій філософської антропології, що розглядає людину як системотвірний принцип філософії взагалі та потребує урахування як типових суто людських рис і якостей, так і індивідуальних особистісних характеристик конкретних лідерів. Сьогодні саме філософсько-антропологічний підхід викликає особливий інтерес з боку дослідників і використовується при аналізі різних явищ, пов'язаних із діяльністю і поведінкою людини.

Зазвичай цей інтерес пов'язують із складною і суперечливою природою людини як істоти водночас біологічної, індивідуальної і соціальної. Саме через неї в людині часто може поєднуватися егоїзм і агресивність, з одного боку, та розуміння необхідності дотримання певних норм і правил взаємовідносин, встановлених у суспільстві, з іншого боку. Низьке й огидне в ній співіснує з високими злетами людського духу. Суспільні санкції до порушників є досить суворими, хоча ця суворість аж зовсім не зменшує кількості порушень і злочинів та їх тяжкості. Не випадково викорінення злочинності й агресивності виглядає утопічною справою. Хоча зменшення кількості злочинів, утримання тієї чи іншої людини від скоєння злочину завдяки її спілкуванню з лідером само по собі має вважатися важливим результатом лідерського впливу.

Визначальним, навіть системо твірним, елементом феномену лідерства має вважатися постать лідера. Лідером прийнято вважати людину, яка у складі певної соціальної групи, організації чи фірми користується загальноновизнаним і абсолютно заслуженим авторитетом серед членів цієї групи. Зазвичай цей лідер здатний здійснювати сильний особистісний вплив на людей, на їхню діяльність і поведінку. Іншими словами, лідером вважається такий член групи, за яким інші її члени визнають право приймати відповідальні рішення у значущих для групи чи в інших складних проблемних ситуаціях. Це найбільш авторитетна особистість, яка відіграє вкрай важливу, часто навіть центральну роль в організації та практичному здійсненні спільної діяльності групи.

Лідерство, як вказують О. В. Ромашов та Л. О. Ромашова, «це природний соціально-психологічний процес в групі, побудований на впливі особистого авторитету людини на поведінку групи». Вчені не випадково уводять поняття

лідера управління, сенс якого, на їхню думку, полягає у тому, що відповідна «людина здатна висувати продуктивні цілі розвитку, знаходити оптимальні шляхи їх досягнення й об'єднувати людей в соціальні організації для вирішення спільних завдань, максимально використовувати творчі можливості як своєї особистості, так і людей, що її оточують, в тому числі талановитих, обдарованих, неординарних» [30, с. 441]. Цілком погоджуючись із наведеною характеристикою, вважаємо за доцільне зазначити, що справжнім лідером є той, хто не тільки сам є неординарною особистістю, а й прагне залучати здібних неординарних людей до свого оточення.

Більш того, сам масштаб і значущість особистості лідера слід визначати масштабом тих особистостей, які готові й згодні слідувати за ним. Це пов'язано з розумінням лідерства як відповіді на суспільні потреби, як одного з проявів синергетичної закономірності самоорганізації складних соціальних систем, їх саморозвитку та самоуправління. Однак аналіз цих потреб свідчить, що вони мають складну природу, тому в них можна виокремити і об'єктивні, і суб'єктивні моменти.

Як підкреслюється в одній нашій роботі, «проблема лідерства в контексті суспільних потреб, особливо потреб соціального характеру, має розглядатися у трьох таких аспектах. Перший з них полягає в об'єктивному характері потреби відповідної групи, соціальної спільноти чи суспільства в цілому і кожного з нас, в лідерах, які б за нас вирішували складні життєві проблеми чи ситуації. Другий аспект стосується не просто потреби в лідерах, а існування певної сукупності вимог до них, які впливають з суспільних очікувань від самих лідерів, від їх дій та відповідних рішень. Третій же вкрай важливий аспект проблеми полягає у глибокому розумінні лідером цих очікувань та в його умінні ефективно діяти у відповідності з ними» [24, с. 15].

З глибокого аналізу цих аспектів випливає цілком природний висновок про існування складного об'єктивного і в той же час суб'єктивного характеру тих взаємозв'язків і взаємозалежностей, які виникають між суспільними потребами в лідерах і лідерстві, з одного боку, й відповідною появою справжніх лідерів, які максимальною мірою відповідають очікуванням суспільства. Поява

таких лідерів, особливо в кризові, зламні моменти історії країни чи людства у цілому, сприяє знаходженню ефективних шляхів і способів подолання кризових ситуацій й забезпеченню поступального розвитку відповідного соціуму.

Взагалі ж лідерство являє собою надзвичайно складний, багатогранний та багатоаспектний феномен. Смысл же поняття, яке позначає його сенс і сутність, поступово змінювався разом з розвитком суспільства й суспільної свідомості. Так, у найдавніших формах соціуму життєві ресурси були вкрай обмеженими, й тому ще не були чітко визначені та усвідомлені приватні інтереси окремої особистості, а існували лише потреби нерозчленованої, цілісної спільноти й розуміння цієї цілісності. Тому і саме явище лідерства, і завдання та функції лідера були вкрай недостатньо розвинуті й виражені. Їх призначення і сенс зводилися переважно до забезпечення фізичного та біологічного виживання цієї спільноти, збереження її цілісності.

З розвитком продуктивних сил і відповідно суспільної свідомості та розширенням спектра потреб з'являлися нові різновиди людської діяльності, виникали суспільний поділ праці й система розподілу її продуктів. Внаслідок цього з'являлися такі види діяльності, як землеробство, тваринництво, ремесла, торгівля. Відбувався поділ фізичної і розумової праці, складалися професії, змінювався характер взаємовідносин, відбувалася диференціація соціуму. Все це неминуче призводило сперш до посилення лідерства, а згодом – до переростання його у владні відносини. Остання обставина зумовлювала те, що лідерство мало виражати цілі й інтереси правлячих кіл, і тільки в численних повстаннях лідери, що їх очолювали, відстоювали інтереси пригноблених мас.

На сучасному етапі розвитку як філософія, так і психологія при певній спільності їхніх висхідних позицій трактують сутність і сенс самого феномену лідерства далеко не однозначно. Основними виступають такі три підходи до розуміння й тлумачення природи і сутності лідерства: лідерство як різновид влади, лідерство як управлінський статус і лідерство як вплив на людей. При певній умовності цього поділу цілком можна стверджувати, що онтологічний статус лідерства як специфічного впливу на людей, спрямованого на досягнення визначених цілей, охоплює всі три трактування.

2.2. Онтологічний сенс лідерства і моральність

Уявляється цілком очевидним, що для забезпечення системної цілісності філософії лідерства необхідне передовсім чітке розуміння природи, сутності й сенсу цього надзвичайно складного, суперечливого і неоднозначного феномену. Глибоке їх розуміння ускладнює опосередкований характер зв'язку і взаємовідносин між індивідом і соціумом та багатокomпонентна індивідуально-соціальна природа самого лідерства. Ось чому в аналізі філософських і психологічних аспектів феномену лідерства виключно важливу роль відіграє розуміння його онтологічного статусу. Саме він являє собою своєрідне й надійне підґрунтя побудови професійних, морально-етичних і психологічних основ того характеру взаємовідносин лідера зі своїм оточенням, яке й забезпечує бажаний рівень ефективності його впливу на це оточення.

Разом з тим онтологічний статус феномену лідерства як надзвичайно складного соціального явища, як пишуть М. А. Резніченко та її співавтори, «повинен враховуватися системою освіти при постановці й розв'язанні нею завдань формування системи ефективних педагогічних впливів у процесі цілеспрямованого розвитку рис і якостей потенційних лідерів і створення сприятливих умов для виявлення, розкриття і максимально можливої реалізації їхнього особистісного творчого потенціалу» [31, с. 19]. Саме онтологічний сенс і статус феномену лідерства стає чітким орієнтиром для вибору цілей, змісту і характеру навчання, виховання, особистісного розвитку і соціалізації студентів. При цьому істотне місце в системі їхньої підготовки має належати формуванню чітких моральнісних принципів і переконань, наявність і рівень розвитку яких і визначає міру відповідності особистості потенційного лідера вимогам до нього.

Сам факт соціального характеру буття людини в певному суспільстві не тільки обумовлений її природою, але й активно та безпосередньо впливає на розвиток як самої людини, так і цього суспільства. Завдяки складній безлічі найрізноманітніших взаємозв'язків і взаємопроникнень у складній системі «людина – суспільство» формуються умови виникнення, розвитку та реалізації синергетичних ефектів самоорганізації людини і соціуму, їх самоуправління й

розвитку. Не випадково С. Л. Франк свого часу справедливо стверджував, що людина живе в суспільстві не тому, що так жити зручніше, а тому, що тільки в якості члена суспільства вона й може відбутися як Людина, подібно до того, що листок може бути листком цілого дерева. Хоча, цілком зрозуміло, що система взаємозв'язків людини і суспільства є набагато складнішою, ніж взаємозв'язки між деревом та його листком.

Добре відомо, що синергетичні ефекти виникають у складних відкритих дисипативних системах. А саме такими системами і виступають як суспільство у цілому, так і кожна окрема людина. Їхня складність не викликає сумнівів. Їхня відкритість пов'язана з тим, що вони існують у зовнішньому середовищі, невід'ємними складовими частинами якого вони є, і з яким вони поєднані цілою безліччю взаємозв'язків. Дисипативність же цих систем проявляється в тому, що і людина, і суспільство не тільки отримують щось із зовнішнього суспільства, але й, у свою чергу, віддають щось йому, розсіюючи в ньому енергію, масу та інформацію. До того ж і людина, і суспільство в цілому перебувають в полі дії величезної кількості чинників різноманітного характеру і природи, що також є умовою прояву синергетичних закономірностей.

У результаті такої складності цих систем, якими є і суспільство, і кожна окрема людина, їм виявляється притаманним широке розмаїття індивідуальних і суспільних цілей і потреб, прагнень та інтересів, які можуть не тільки не співпадати, а й суперечити одне одному, а то й гостро конфліктувати між собою. Тож цілком природною є така характерна обставина, що цілі й потреби, прагнення й інтереси соціуму аж ніяк не являють собою відповідні прості арифметичні суми цілей і потреб, прагнень та інтересів індивідів, які у своїй сукупності й утворюють це суспільство.

Внаслідок прояву і дії синергетичних закономірностей цілі й потреби, прагнення та інтереси суспільства являють собою якісно новий екзистенціал, який не є і в принципі не може бути своєрідною рівнодіючою або певним інтегральним утворенням, яке б охоплювало цілі й потреби, прагнення та інтереси всіх індивідів, членів цього суспільства. В той же час сутність цього екзистенціалу певною мірою можна інтерпретувати як їх своєрідний перетин.

Дещо складнішою є справа з моральнісними принципами і переконаннями індивідів, які також можуть відрізнятиса між собою і дійсно відрізняються. Але в суспільній свідомості вони складаються у певне універсальне утворення, яке ґрунтується на загальній гуманістичній спрямованості й системі одвічних, або загальнолюдських цінностей. Завдяки глобалізаційним процесам моральність набуває всесвітнього характеру, зберігаючи лише окремі національні риси.

При всій його складності й суперечливості, цей новий екзистенціал формується, існує, функціонує та розвивається в загальному просторі процесів самоорганізації суспільства, забезпечення його певної цілісності та якісної визначеності. Водночас ці процеси породжують нову сукупність суперечностей цього функціоналу з цілями, прагненнями та інтересами індивідів. З метою їх розв'язання і подолання суспільство формує інші соціальні екзистенціали. Ними виступають система влади й управління, правова система, інститут звичаїв і традицій, а також духовно-культурні й життєві цінності тощо. Всі вони з різною мірою дієвості виступають регулятивними механізмами, які й призначені для узгодження цілей та інтересів, забезпечення нормальних взаємовідносин у системі «індивід – суспільство».

При цьому саме системі влади внутрішньо іманентні функції управління суспільними процесами. Практична ж реалізація цих функцій здійснюється переважно правовими та адміністративними методами у формі керівництва й забезпечується наділенням носіїв цієї влади необхідними повноваженнями. Їх наявність визначається посадовим станом. Проявом і характерною рисою влади постає її ієрархічний характер, коли керівники нижчих рівнів підпорядковуються керівникам вищих за посадами рівнів.

Разом з цим достатньо ефективне управління людьми та їхньою спільною діяльністю може здійснюватися також поза рамками формальної системи влади й посадових повноважень. Неформальна влада лідера над людьми визначається та здійснюється не якимись його повноваженнями, бо вони звичайно у нього відсутні, а наявністю і розвитком особливих особистісних рис і якостей, його харизми, а також його умінням уміло користуватися цими якостями. Завдяки

цим обставинам лідерів їй притаманна здатність ефективно впливати на людей, на їхню діяльність та поведінку, на їхню моральність та її прояви.

Більш глибоке розуміння самої сутності соціально-онтологічного статусу феномену лідерства потребує цілеспрямованого звернення до змістовного його визначення, сформульованого свого часу відомим професійним психологом і старшим лектором в Діловій школі Астон в Бірмінгемі Вівом Шеклтоном, автором книг з психології бізнесу і лідерства. Характерно, що у своєму визначенні Шеклтон прагне поєднати особистісний, соціальний і діяльнісно-цільовий аспекти лідерства. Саме завдяки цьому зазначені вище аспекти феномену лідерства у своїй системній єдності й цілісності дозволяють розкрити онтологічний сенс лідерства.

У вказаному визначенні В. Шеклтон чітко підкреслює, що «більшість визначень лідерства включають три компоненти: вплив, групу і мету. По-перше, лідери – це люди, які *впливають* на поведінку інших. Ці інші згадуються як підлеглі або послідовники. По-друге, лідерство зазвичай досліджується в контексті *груп*, особливо робочих груп, наприклад, менеджерів та їхніх команд або виконробів (виробничих майстрів) та їхніх підлеглих. По-третє, в дослідження лідерства акцент робиться на груповій *меті*, яка має бути досягнута». Таким чином, стверджує психолог, «можна дати таке визначення: лідерство – це процес, при якому людина впливає на інших членів групи задля досягнення цілей групи чи організації» [41, с. 13-14].

На жаль, автор тут не розкриває ролі моральності як важливої риси особистості самого лідера і водночас атрибутивної характеристики феномену лідерства. В той же час, як свідчать і результати досліджень, і життєва практика, ефективність лідерського впливу на інших членів групи істотно зростає у тому разі, коли особистий авторитет лідера ґрунтується на його порядності і високих моральнісних якостях. Адже водночас один з надзвичайно вагомих результатів цього впливу полягає в помітному підвищенні рівня моральності, порядності й відповідальності прихильників і послідовників лідера.

Слід зазначити, що Шеклтон спеціально підкреслює відмінність між поняттями «лідер» і «менеджер», «лідерство» і «менеджмент». Він при цьому

посилається на положення, які У. Бенніс та Б. Нанус сформулювали у своїй книзі «Leaders» («Лідери») [3], де автори постулюють такі ідеї:

- лідерство – це пошук шляху;
- менеджмент – це слідування шляхом;
- менеджмент – це правильне виконання дій;
- лідерство – це виконання правильних дій [41, с. 16].

Таке образне зіставлення понять дозволяє чітко визначити, що однією з основ лідерства як специфічного феномену виступає іманентний йому атрибут, сутністю якого є особистісний авторитет лідера. Це зумовлено роллю лідера, яка завжди ґрунтується на певній формі авторитету. З позицій онтологічного статусу феномену лідерства вкрай важливо розуміти, що сам по собі авторитет лідера може мати різні джерела походження й відповідно проявляється у різних формах. У зв'язку з цим доцільно навести положення, яке запропонували А.О. Блинов та О. В. Василевська [6]. Вони визначають п'ять форм авторитету:

- авторитет харизми, який ґрунтується на яскраво виражених рисах і якостях особистості лідера, насамперед на його харизмі;
- авторитет традиції, який ґрунтується на слідуванні певним звичаям, умовностям та формам поведінки, хоча інколи це може заважати інноваційному розвитку й очевидним корисним нововведенням;
- авторитет ролі і стану, що визначається роллю людини, яку вона відіграє в організації. Часто притаманний формальному керівникові-лідерові;
- авторитет права є найбільш формальним і обмежується прийнятними рамками правил діяльності й поведінки;
- авторитет професіоналізму і кваліфікації ґрунтується на особливих вміннях, досвіді чи знаннях його носія. Для лідера важливим є знання ефективних прийомів впливів на людей та управління ними.

Слід підкреслити, що всі розглянуті різновиди авторитету лідера можна істотно посилити за рахунок його бездоганних моральнісних якостей, які ще й здатні служити взірцем поведінки і ставлення до роботи й до інших людей. Умілому виконанню лідером управлінських функцій активно допомагає ще й сприятливий психологічний клімат в організації та його підтримання.

Детальний поглиблений філософський аналіз розглянутих онтологічних аспектів індивідуально-соціального феномену лідерства істотно ускладнюють недостатньо досліджені його герменевтичні та аксіологічні аспекти в загальній системі філософії управління та філософії лідерства. Як дотепно зазначає Уоррен Бенніс, лідерство є «найбільш вивченою і найменш зрозумілою темою менеджменту». Вчений віддає перевагу визначенню феномену лідерства як «уміння створювати надихаюче бачення, підтримувати його і переводити у дію». Він, зокрема, стверджує, що кращі лідери – це «люди з ідеєю, з концепцією», але лідерство Бенніс описує як «предмет, який нескінченно цікавить людей і який концептуально неможливо охопити». З цього приводу автор зауважує, що він «у цій сфері завжди відчував себе вченим, який прагнув догнати метелика» (журнал *Director*, Квітень 1991 р.).

Ще у 1985 році У. Бенніс за результатами дослідження досвіду діяльності 90 успішних та широко відомих особистостей США виокремив такі чотири ключових навички, які необхідні лідерам і які приводять його до успіху:

- по-перше, це управління увагою;
- по-друге, це управління значущістю;
- по-третє, це управління довірою;
- по-четверте, це управління собою.

Висновкам і позиції цього дослідника варто довіряти, оскільки він залишається визнаним гуру світового масштабу в теорії лідерства як феномену, в той час як його конкуренти розробляють часткові аспекти цієї глобальної проблеми. Так, Джон П. Коттер з Гарварду зосереджується на питаннях структурного лідерства й відмінностях між лідером і менеджером. Данець Манфред Кетс де Вріс з Європейського інституту ділового адміністрування (міжнародної бізнес-школи під Парижем) цікавиться психологічними аспектами проблеми лідерства. Джон Едейр з Великої Британії розробив концепцію ACL ще під час викладання у Сандхерстській військовій академії і завдяки їй став головним спеціалістом в Європі з лідерства, працюючи сьогодні в університеті Ексетера. Цікаві результати отримані науковою школою, яку очолює О. Г. Романовський в НТУ «ХП».

2.3. Моральнісні засади підготовки лідерів

Інтенсивність та ефективність цілеспрямованого лідерського впливу як на прихильників і послідовників лідера, так і на його опонентів та інших людей істотною мірою визначається не тільки рівнем його професіоналізму, але також і його особистісними якостями. Серед них одне з визначальних місць посідають моральнісні принципи і переконання лідера та їх неухильне дотримання ним у практиці його діяльності й поведінки. Більш того, визнання цієї людини з боку оточення справжнім лідером залежить ще й від здатності й уміння впроваджувати моральнісні норми і принципи в діяльність і міжособистісні взаємовідносини у своєму оточенні. А цьому необхідно його навчити в системі професійної підготовки у вищій школі.

Передумовами потреби у моральності лідера, у розвитку й застосуванні морально-етичних норм у його діяльності та у взаємовідносинах у керованому ним колективі виступають різні чинники. Серед них передусім слід назвати такі чинники: низька трудова, а часто і технологічна дисципліна, безвідповідальність багатьох виконавців, у тому числі, на жаль, також і безвідповідальність керівників різних рівнів. Крім того, потребу в моральності лідерів зумовлюють корупція, недотримання обіцянок, які дехто з лідерів дають людям, а то й їхня відверта брехня. Серйозною підставою для підвищення рівня і ролі моральності лідерів виступають також численні порушення норм і принципів соціальної справедливості. Всі наведені вище й деякі інші обставини зумовлюють падіння довіри людей до керівників, до влади взагалі.

Відновлення ж цієї довіри і зміцнення особистісного авторитету лідера вимагає високого рівня його моральності. Ось чому система його освітньої і професійної підготовки має складати всю гамму завдань вищої школи. Іншими словами, крім навчання лідера ця система повинна передбачати також його виховання, особистісний розвиток і соціалізацію. І всі ці завдання мають бути пронизані прагненням прищепити майбутньому лідерові не просто моральнісні норми і правила, а й глибоку внутрішню потребу неухильно слідувати їхнім приписам.

Джерелами генезису і розвитку феномену моральності лідера виступає сама природа і сутність людини як сукупність усіх її індивідуальних якостей та суспільних відносин. Ось чому так важливо забезпечити не просто моральність лідера, але також і його щире прагнення і здатність затверджувати норми та принципи моральності в суспільній свідомості і у свідомості кожної людини. А це завдання потребує створення й належного функціонування певних механізмів регулювання взаємовідносин між людьми згідно з моральнісними нормами, принципами й загальнолюдськими цінностями.

Такими механізмами, що поступово склалися в процесі історичного розвитку й розвиваються разом із соціумом, стали звичаї, традиції, моральнісні й правові норми (рис. 2). Характерно, що всі ці механізми зазнають певного впливу з боку лідерів, які, залежно від їх особистісних переважань, можуть або сприяти збереженню цих механізмів, або прагнути позбутися їх чи принаймні послабити їх та обмежити сферу їх застосування.

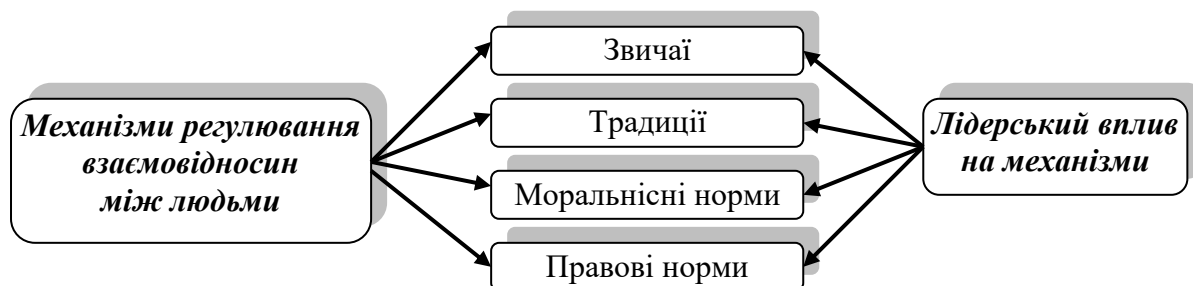

Рис. 2. Основні механізми регулювання взаємовідносин між людьми

Звичаї являють собою відносно стабільні, типово необхідні соціальні зв'язки між індивідами, індивідами і соціальними групами, а також між різними групами. Звичаї виникли на основі осмислення, усвідомлення й узагальнення практики суспільного життя і спільної діяльності людей. Звичаям притаманні певні характерні особливості, які залежать від умов і способу життя людей та їх діяльності в тому чи іншому соціумі. Виступаючи частиною соціокультурного простору і одним із проявів менталітету носіїв певних звичаїв, останні зазнають серйозного впливу з боку лідерів. Так, в умовах глобалізації та інтенсифікації міжкультурної комунікації деякі звичаї, особливо ті, що мають переважно локальний характер поширення, поступово розмиваються.

В процесі суспільного розвитку певні звичаї поступово закріплювались у суспільній свідомості на рівні культурно-історичних традицій. Ці традиції відповідають більш високому рівню суспільного розвитку, мають більш сталий характер, більш розвинену систему норм і звичайно орієнтовані не на локальні цілі, а на збереження в ідеально-духовній формі певної сукупності принципів та видів взаємовідносин між людьми.

Завершенням процесів цього розвитку стало формування суспільної моралі. Вона являє собою певною мірою упорядковану систему правил, норм та обмежень, які забезпечують можливість існування людини в соціумі завдяки дотриманню прийнятих у ньому правил поведінки, самоуправління та взаємовідносин. Характерно, що з часом відбувається поступова трансформація вказаних правил, норм та обмежень у принципи добра і справедливості. Лідери не тільки мають неухильно дотримуватися норм і обмежень, що становлять основу і сенс суспільної моралі, але й вимагають цього від свого оточення.

Право як механізм регулювання взаємовідносин виникло дещо пізніше, з формуванням і становленням державно-владних утворень. Воно не витіснило з суспільної свідомості звичаї, традиції і мораль, але певною мірою обмежило сферу їх практичного застосування. Особливостями права як регулятивного механізму у сфері взаємовідносин між людьми, між людиною і суспільством виступають такі обставини. По-перше, норми права отримують офіційне закріплення в законах, постановах та інших владних і нормативних актах. По-друге, вони зазвичай відображають інтереси, волю й прагнення правлячих кіл. По-третє, правові норми, правила і положення передбачають систему чітко визначених санкцій за їх порушення.

В системі підготовки лідерів необхідно їх детально ознайомити з цими механізмами, їх сутністю, призначенням та характером застосування. Разом з цим слід прищепити їм уміння належним чином впливати на прихильників та послідовників, на інших людей з тим, щоб у суспільстві затверджувалися норми моралі й система загальнолюдських життєвих цінностей. З цією метою освітній процес має широко використовувати активні методи навчання: тренінги, аналіз конкретних проблемних ситуацій, кейси з професійним змістом тощо.

2.4. Моральнісна відповідальність лідера

Лідерство є досить складним соціально-психологічним феноменом, який не тільки функціонує і розвивається в певному соціокультурному й морально-етичному просторі, але й здійснює істотний вплив на розвиток самого цього простору. Характерно, що цей вплив може мати як позитивний, так і негативний сенс. Залежно від цього справжнім лідером можна вважати тільки ту людину, вплив якої на людей, на їхнє соціально-психологічне самопочуття та на загальний стан соціокультурного простору і на суспільну мораль носить позитивний характер. Це означає, що система життєвих цілей і цінностей лідера має гуманістичний сенс, а його моральнісні принципи, переконання та ідеали відповідають загальноприйнятим у соціумі положенням і нормам.

Вплив конкретного лідера та лідерства у цілому як суспільного феномену на суспільну мораль відбувається двома каналами. Перший з них виступає як безпосередня діяльність лідера з активним проявом моральнісних принципів і норм, у тому числі у взаємовідносинах лідера з іншими людьми. У такому разі спрацьовує і авторитет лідера, і його особистий приклад. На цьому тлі совість кожної людини, яка стикається, а тим більше співпрацює і спілкується з лідером, постає потужним стимулятором наслідувати цей приклад.

Другим каналом моральнісного впливу лідера виступають його прагнення прищеплювати моральнісні норми своєму оточенню, яке передбачає як цілеспрямовані дії педагогічного характеру і заохочення дій і вчинків, що відповідають прийнятим морально-етичним нормам, так і індивідуальний чи публічний осуд людей за порушення ними цих норм. Використання обох цих каналів впливу постає проявом відповідальності лідера за стан моральнісних відносин і моральнісної свідомості серед його оточення.

При цьому визначальною рисою лідера виступає чітке усвідомлення ним своєї особистої відповідальності за характер та результати спільної діяльності людей, які йдуть за ним, за їхні взаємовідносини та соціально-психологічний стан у групі. Він несе відповідальність за норми і цінності, що склалися в групі.

Взагалі у філософії лідерства, передовсім у процесі аналізу характеру і культури міжособистісних відносин, вкрай важливу роль відіграє моральнісна відповідальність лідера. Сутність і сенс цього поняття розкривається як «категорія етики, що характеризує особистість з точки зору виконання нею моральнісних вимог, що висуваються суспільством; виражає міру участі особистості та соціальних груп як у їх власному моральнісному вдосконаленні, так і в удосконаленні суспільних відносин». При цьому підкреслюється, що «якщо *обов'язок* людини полягає в тім, щоб усвідомити, застосувати до конкретного стану, в якому вона перебуває, і практично здійснити моральні вимоги, то питання про те, якою мірою це завдання виконується чи якою мірою людина винна у його невиконанні – це питання особистої відповідальності» [34, с. 238-239]. Отже, сенс моральної відповідальності полягає у відповідності моральної діяльності людини її обов'язку, виходячи з реальних можливостей особистості. Це положення є вкрай важливим при аналізі можливостей лідера.

Набуло поширення прагнення багатьох лідерів і претендентів на роль лідерів сподобатися людям. Для цього вони часто дають нереальні обіцянки, знаючи, що ніколи їх не виконають, говорять те, що люди хочуть почути. Це характерно для лідерів, які прагнуть обійняти виборну посаду чи потрапити до влади. Цілком очевидною є безвідповідальність і невідповідність моральним нормам їхніх обіцянок і взаємовідносин із людьми. Сенс моральної відповідальності охоплює таку сукупність питань (рис. 3).

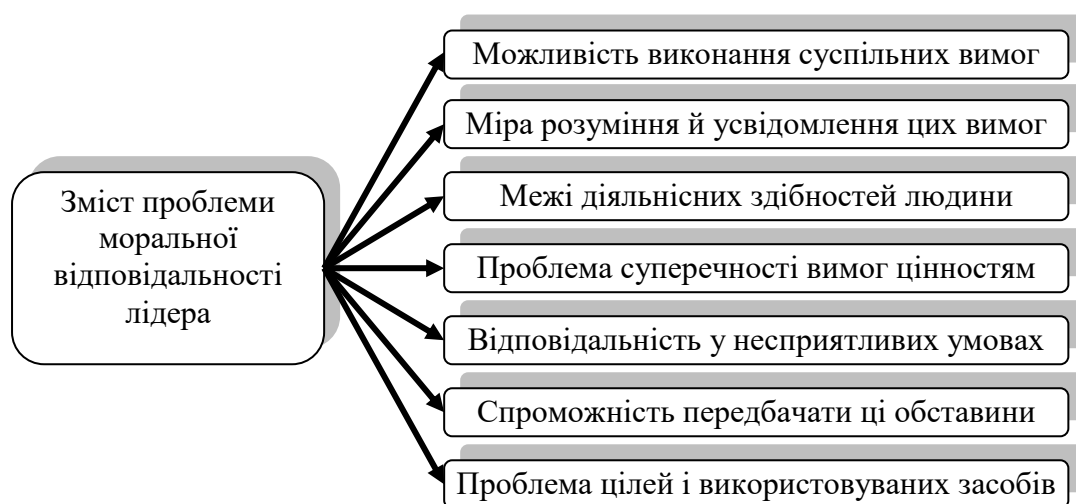

Рис. 3. Проблеми моральної відповідальності

Ми вже писали, що «відповідальність лідера полягає у тому, щоб завжди дотримуватися виваженої позиції, іншими словами, відстоювати інтереси працівників, які йому довіряють, розуміти реальні можливості підприємства чи організації та їх керівництва. Тому він не повинен обіцяти людям того, що важко чи взагалі неможливо отримати, та висувати до керівництва нереальні вимоги заради завоювання «дешевого» авторитету і показної рішучості». Ми спеціально підкреслювали при цьому, що лідерові «має бути властиве уміння переконувати своїх послідовників у тих випадках, коли ті хотіли б вимагати чогось надмірного, в необхідності реального підходу до формулювання своїх прагнень, вимог та інтересів» [25, с. 149].

Сенс поняття моральнісної відповідальності лідера є більш широким, ніж уявляється на перший погляд. Це особливо стосується відповідальності лідера-керівника, моральнісних, правових і соціально-психологічних її аспектів. Вплив лідера на людей є проявом його відповідальності й визначає рівень його авторитету. Цим проявом лідер як безпосередньо, так і опосередковано впливає на рівень відповідальності своїх прихильників і послідовників.

В одній з наших попередніх робіт йдеться, що «поняття відповідальності особистості як специфічна соціальна категорія відіграє надзвичайно важливу роль у забезпеченні життя людини і функціонуванні суспільства. Тому вона повинна посісти належне місце в системі взаємовідносин між людьми, в системі суспільних цінностей» [26, с. 19]. Цілком логічно, що особливу роль відіграє відповідальність лідера і як його особистісна характеристика, і як одна з життєвих цінностей, і як невід'ємна складова характеру його взаємовідносин зі своїми прихильниками й послідовниками та з іншими людьми.

Так, М. А. Резніченко і її співавтори вказують, що «феномен лідерства цікавий тим специфічним впливом лідера на інших людей, завдяки якому, власне, і реалізуються можливості успішного спрямування їхніх зусиль та енергії на виконання часто достатньо складних, а то і взагалі небезпечних обов'язків, як це, наприклад, відбувається у військових операціях, при ліквідації наслідків стихійних лих, техногенних аварій, різних інших надзвичайних ситуацій» [31, с. 80]. У таких випадках лідер несе

відповідальність як за ті завдання, що виконують люди, так і за мінімізацію загрози їх життю та здоров'ю. Ця відповідальність ґрунтується на моральнісних і правових засадах та на усвідомленні ним того, що життя і здоров'я людини є найвищою цінністю.

Моральнісна відповідальність лідера тісно пов'язана з явищами свободи і необхідності й виступає одним із проявів цього зв'язку. Дійсно, у разі вільного вибору варіанта дій чи поведінки лідер несе відповідальність за цей вибір і за його наслідки. За відсутності ж можливості такого вибору він не звільняється від відповідальності за свої рішення й дії, оскільки необхідність їх прийняття та здійснення вимагає від нього точного слідування вимогам цієї необхідності.

Поняття свободи у філософії лідерства розуміють як стан самовизначення лідера, який спирається на свій досвід і свідомо обирає цілі і засоби діяльності. Тому він виступає свідомим і відповідальним автором дії. Необхідністю ж є те, що впливає із самої сутності матеріальних систем, об'єктів, процесів і явищ та має відбутися (чи в дійсності відбувається) переважно так, а не інакше. Таким чином, воно не залишає суб'єктові вибору, примушуючи його діяти так, як цього вимагають обставини чи ситуація, що склалася.

Свого часу В. Ф. Асмус писав, що «вже в глибокій давнині у свідомості людей, які розмірковували про умови поведінки, виникає характеристика дій, здійснюваних людьми, як дій, що спрямовуються необхідністю. Такою є доля давніх греків. Світом людських доль править необхідність, рок, доля. Сила її незборима, її велінням підкоряються не тільки люди, а й самі боги». В той же час, підкреслював філософ, «в давнині виникає уявлення і переконання, згідно з яким дія, здійснювана людиною, виконується нею як вільна. Зіставлення визнання зумовленої необхідності людських дій з визнанням свободи їх здійснення рано чи пізно породжує питання про суперечність між необхідністю і свободою та про можливість розв'язання цієї суперечності» [1, с. 52].

На нашу ж думку, існує суперечність між альтернативами дій та рішень лідера в умовах можливості вільного вибору. В цьому разі він відповідальний за результати і наслідки вибору. Це вимагає детального аналізу альтернатив і наслідків їх з тим, щоб обрати з них невідомі [23].

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Наведіть і обґрунтуйте існування двох основних аспектів самого сенсу поняття філософії лідерства.
2. Розкрийте сенс, призначення і можливості основних функцій філософії лідерства та їх роль у сучасних умовах.
3. Наведіть загальну структуру сукупності основних функцій філософії лідерства і розкрийте сенс її компонентів.
4. Розкрийте сенс моральнісних аспектів філософії лідерства, загальної спрямованості лідерського впливу і стилю управління керівника.
5. Наведіть значення таких цінностей, як свобода, справедливість, визнання особистої гідності працівника, чесність, лояльність і відповідальність.
6. Чому при осмисленні сутності і сенсу феномену лідерства необхідно виходити з глибокого розуміння складної й суперечливої природи людини?
7. Доведіть, що крім впливу на оточення, зумовленого специфічними рисами та якостями лідера, він виступає зразком професіоналізму і моральності.
8. Чому філософія лідерства, як і філософія та психологія управління, стає невід'ємним компонентом професійної підготовки сучасних менеджерів?
9. Чим філософсько-антропологічний підхід викликає інтерес дослідників і як використовується при аналізі різних явищ, пов'язаних із лідерством?
10. Чому визначальним і системотвірним елементом феномену лідерства має вважатися постать лідера?
11. Який член соціальної групи може вважатися лідером і чому?
12. Чому справжнім лідером є той, хто і сам є неординарною особистістю, і прагне залучати здібних неординарних людей до свого оточення?
13. Доведіть, що масштаб і значущість особистості лідера слід визначати масштабом особистостей, які готові й згодні слідувати за ним.
14. Як сенс і сутність поняття лідерства поступово змінювалися і розвивалися разом із суспільством й суспільною свідомістю?
15. Як пов'язана роль лідерства з продуктивними силами суспільства?

16. Чому сьогодні філософія і психологія при певній спільності висхідних позицій трактують сутність і сенс феномену лідерства далеко не однозначно?
17. Наведіть основні трактування сенсу поняття лідерства й доведіть, що онтологічний статус фактично охоплює всі три з них.
18. Чому при аналізі філософських і психологічних аспектів лідерства виключно важливу роль відіграє розуміння його онтологічного статусу?
19. Покажіть, чому онтологічний статус лідерства слід враховувати в системі освіти при організації цілеспрямованої підготовки лідерів.
20. Чому і суспільство, і людина мають вважатися складними відкритими дисипативними системами, в яких може виникати синергетичний ефект?
21. Покажіть, що прояв синергетичних закономірностей перетворює цілі й потреби, прагнення та інтереси суспільства в якісно новий екзистенціал.
22. Покажіть, що цей екзистенціал формується, функціонує і розвивається в загальному просторі процесів самоорганізації суспільства.
23. Як досить ефективне управління спільною діяльністю людей може здійснюватися поза межами системи влади й посадових повноважень?
24. Наведіть основні форми авторитету лідера.
25. Покажіть, що всі різновиди авторитету лідера можна істотно посилити за рахунок його бездоганних моральнісних якостей.
26. Чому одне з визначальних місць у характеристиці лідера посідають його моральнісні принципи і переконання лідера та їх неухильне дотримання?
27. Наведіть основні механізми ефективного регулювання взаємовідносин між людьми й соціальними групами.
28. Охарактеризуйте сутність суспільної моралі як одного з важливих механізмів регулювання взаємовідносин між людьми.
29. Наведіть основні особливості права як регулятивного механізму у сфері взаємовідносин між людьми, між індивідом і суспільством.
30. Доведіть, що система підготовки лідерів має детально ознайомити їх із механізмами регулювання взаємовідносин та характером їх застосування.
31. Як слід навчити лідерів діяти, щоб у суспільстві затверджувалися норми моралі й система загальнолюдських життєвих цінностей?

32. Які методи для цього необхідно застосовувати?
33. Доведіть, що лідерство не тільки само функціонує і розвивається в певному соціокультурному й морально-етичному просторі, але й здійснює істотний вплив на розвиток цього простору.
34. Чому справжнім лідером є тільки та людина, вплив якої на людей, на соціокультурний простір і суспільну мораль має позитивний характер?
35. Якими каналами відбувається вплив конкретного лідера і лідерства у цілому як суспільного феномену на суспільну мораль?
36. Чому лідер має чітко усвідомлювати свою особисту відповідальність за характер і результати спільної діяльності людей, які йдуть за ним, за їхні взаємовідносини та соціально-психологічний стан у групі?
37. Розкрийте важливу роль, яку відіграє у філософії лідерства моральна відповідальність лідера.
38. В чому полягає сенс моральної відповідальності?
39. Поясніть з позицій філософії лідерства ту роль і значення моральної відповідальності, яку лідер несе за людей та їхню спільну діяльність.
40. Наведіть проблеми, загальна сукупність яких визначає сенс моральної відповідальності людини.
41. Доведіть, що вплив лідера на людей є проявом його відповідальності й визначає рівень його авторитету.
42. Поясніть, чому відповідальність особистості як специфічна соціальна категорія відіграє надзвичайно важливу роль у забезпеченні життя людини і функціонуванні суспільства.
43. Яку роль відіграє відповідальність лідера як його особистісна риса, одна з життєвих цінностей і характеристика його взаємовідносин з людьми?
44. Наведіть особливості відповідальності лідера у військових операціях, стихійних лихах, техногенних аваріях, інших надзвичайних ситуаціях.
45. Розкрийте сенс поняття свободи у філософії лідерства.
46. Як повинен діяти лідер у разі, коли існує безліч альтернативних дій та рішень в умовах можливості вільного вибору?
47. Яку відповідальність несе лідер за свій вибір певної альтернативи?

3. МОРАЛЬНІСТЬ У СТРУКТУРІ СУСПІЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ

Моральність як складне об'єктивно-соціальне і в той же час суб'єктивно-індивідуальне утворення безліччю різних зв'язків пов'язана з суспільною свідомістю. Ця обставина безпосередньо впливає зі складної й суперечливої природи людини і соціуму. Тому моральність одночасно виступає невід'ємною складовою частиною цієї свідомості та одним з її важливих джерел і проявів. Ця обставина породжує той цікавий взаємовплив моральності й суспільної свідомості, який зумовлює їх постійний розвиток разом з розвитком всього соціокультурного простору.

Суспільна природа людини, як пишуть В. О. Лозовий, С. М. Пазиніч та О. С. Пономарьов, «не тільки визначає спосіб і форми її буття, а й породжує низку суперечностей. Одне з найбільш помітних місць серед них належить суперечності між індивідуальними і суспільними цілями, цінностями та інтересами» [17, с. 453]. Оскільки життя й діяльність індивіда відбувається у середовищі інших людей, причому задоволення його життєвих потреб стає можливим лише через його участь у спільній з іншими людьми діяльності, неминуче виникає необхідність в існуванні спеціальних механізмів узгодження індивідуальних і суспільних цілей та інтересів.

Одним із таких механізмів, як вище зазначалося, і виступають мораль і моральність. Являючи собою специфічний феномен суспільної свідомості та одну з важливих форм духовного життя людини і суспільства, моральність набуває загальнолюдського, універсального сенсу. Рівень же її розвиненості у кожного конкретного індивіда та кожного конкретного суспільства характеризує міру людяності цього індивіда і цього суспільства. При цьому моральність як форма духовного життя функціонує в цілісності й системному зв'язку з іншими формами суспільної свідомості.

Оскільки в процесах функціонування і розвитку суспільства істотна роль належить феномену лідерства, філософія лідерства передбачає необхідність аналізу та урахування його моральнісного сенсу. Це тим більш стає необхідним в умовах сьогодення, коли відбуваються дійсно кардинальні зміни не тільки

матеріальних, а й духовних основ суспільного життя. З повним правом можна стверджувати, що в забезпеченні життєдіяльності сучасного соціуму істотна роль належить її моральнісним умовам. Адже від них визначальним чином залежать як соціально-психологічне самопочуття людей, так і їхній добробут.

Соціальна філософія, невід'ємною галуззю якої є філософія лідерства, виходить з того, що суспільна свідомість як соціально-філософська категорія не просто тісно пов'язана з категорією суспільного буття, а й визначається як характеристика тієї соціальної реальності, яка й обумовлюється суспільним буттям і виступає його відображенням, своєрідним духовним відтворенням. Такий характер їхніх взаємозв'язків наочно можна передати за допомогою схеми, наведеної на рис. 4.

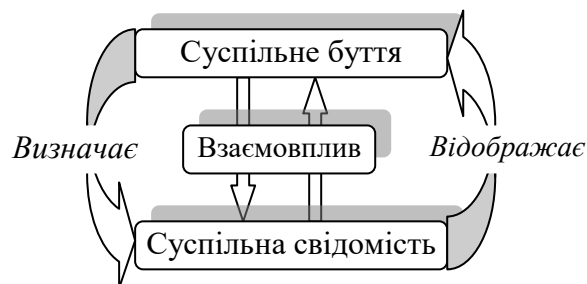

Рис. 4. Характер взаємозв'язку суспільного буття і суспільної свідомості

Аналіз дозволяє дійти цілком обґрунтованого висновку, по-перше, про тісну взаємозалежність і взаємовплив між суспільним буттям і суспільною свідомістю. По-друге, суспільна свідомість як одна з важливих характеристик суспільного буття значною мірою залежить від моральнісних позицій лідерів та від рівня розвиненості їхнього духовного світу. По-третє, вкрай важливими складовимим самої суспільної свідомості виступають моральність, система життєвих цінностей та відповідальність.

Цікавою особливістю суспільної свідомості є те, що, з одного боку, вона значною мірою пов'язана зі свідомістю індивідів, однак не зводиться до них і не є їхньою сукупністю. З іншого ж боку, «виступаючи результатом духовного виробництва, суспільна свідомість формується через складну й суперечливу взаємодію свідомостей величезної множини індивідів» [35, с. 139].

3.1. Моральнісні умови життєдіяльності соціуму

Характерними особливостями сучасного соціуму слід вважати широкий діапазон вікових параметрів людей, їх освітньо-кваліфікаційного і культурного рівня, політичних та релігійних уподобань і навіть етнічне розмаїття. За цих умов його нормальне існування, функціонування та розвиток потребують певних норм і правил співжиття представників різних етнокультурних та інших груп, а також механізмів неухильного дотримання цих норм і правил.

Серед цих механізмів чи не найбільш дієвим є затвердження в суспільстві високої моральності й таких її складових, як повага, толерантність, відповідальність тощо. Вони, разом з цілком природними процесами взаємодії, взаємопроникнення і взаємозбагачення культур і утворюють такі моральнісні умови, які забезпечують нормальну життєдіяльність різних груп і суспільства у цілому. При цьому вважаємо за необхідне підкреслити визначальну роль освіти і перш за все цілеспрямоване виховання підростаючих поколінь, прищеплення їм норм моральності та відповідної системи життєвих цінностей.

Адже визначальною умовою не просто співіснування представників тих чи інших різних за культурою, традиціями і способом життя спільнот, але й плідної співпраці, взаємоповаги і взаємодопомоги між їхніми представниками виступає не просто висока моральність, а й культура моральної поведінки. Ця культура являє собою важливий складовий компонент моральної культури конкретної особистості. В. О. Лозовий зі співавторами визначають її як «здатність особистості діяти, співвідносячи особисті моральні уявлення з нормами і принципами моралі суспільства». Вчені спеціально підкреслюють, що ця культура являє собою «показник рівня моральності людини, її вихованості і саморозвитку» [20, с. 240].

Саме в культурі моральної поведінки людини проявляється і реалізується її моральна свідомість. Її визначальною мірою характеризує здатність людини підпорядковувати не тільки свої дії та вчинки, але навіть свої цілі, прагнення та інтереси нормам і принципам моральності. Ця здатність як прояв культури моральної поведінки стає особливо чіткою у складних ситуаціях морального

вибору. У такому разі моральна людина зазвичай обирає лінію своєї поведінки, виходячи з принципів добра і справедливості, поваги та вірності тощо. Культура моральної поведінки певної спільноти формується під істотним впливом її лідера, хоча й носить відбиток культурно-історичних традицій і ментальності цієї спільноти. А вони ж і визначають характер життєдіяльності відповідної спільноти.

Разом з тим, особливо у багатонаціональному і поліконфесійному соціумі частіш за все відбувається певна інтерференція переважних способів життя, культурних уподобань та ідеалів. Результатом цих процесів стає формування й розвиток політичної нації як цілісної сукупності вказаних спільнот. Водночас соціум висуває зі свого складу загальнонаціональних лідерів, які посилюють інтеграційні процеси і тенденції, не порушуючи характерних етнонаціональних особливостей і традицій окремих спільнот.

Так складається цілісне у своїй політичній єдності суспільство як атрибут певної держави, як сукупність її громадян. Нормальна життєдіяльність такого суспільства значною мірою залежить від тих моральних умов, які складаються разом з формуванням самого суспільства. І чи не основним завданням лідерів при цьому постає управління процесами формування моральних норм і принципів на основі толерантності, відданості загальнонаціональним цілям та розвитку громадянського суспільства й верховенства права.

У формуванні й затвердженні як самих моральнісних норм, так і культури моральної поведінки людей, особливо у складному мультикультурному соціумі, істотну роль відіграє наявність яскравих лідерів. Найкращим варіантом устрою соціуму, на наше переконання, був би такий, у якому б існувала чітко ієрархічна система лідерства. У такому разі лідери локальних угруповань, громадських, виробничих чи якихось інших утворювали би перший рівень ієрархії. На наступному рівні лідери регіональних, корпоративних, національно-етнічних чи політичних спільнот повинні уміти знаходити з ними спільну мову і бути спроможними впливати на них, підкоряючи їх своїй волі. Нарешті, вищий рівень мають посідати загальнонаціональні лідери. Ними

можуть бути і представники влади, і представники опозиції. Втім, за умов демократичного суспільства вони час від часу можуть мінятися місцями.

З загальних позицій соціальної філософії запропонована вище ієрархічна структура лідерства уявляється цілком можливою. Більш того, вона практично реалізується в управлінні складними соціальними системами. Звичайно, вона й не виключає можливості суперечностей між лідерами різних рівнів. У той же час наявність і саме існування моральнісних умов нормальної життєдіяльності соціуму стають істотним чинником розв'язання цих суперечностей. Життєва практика свідчить, що відверті порушники цих умов можуть просто втратити свій лідерський, а відтак і соціальний статус.

Як цілком справедливо пишуть С. О. Заветний зі співавторами, яскраво виражена «потреба у владі, притаманна окремим індивідам, які є реальними чи потенційними лідерами, визначається їх індивідуальними особливостями, що визначаються поєднанням як уроджених, так і набутих в процесі соціального досвіду. Це передусім стосується організаторських і комунікативних здібностей, морально-вольових якостей, харизми, швидкості реакції тощо». В той же час вчені спеціально підкреслюють ту важливу обставину, що «такі риси, як мистецтво аргументації та сила переконання, необхідні лідеру для ефективного впливу на людей і завоювання їх авторитету, істотною мірою залежать від його освіченості та вихованості, від рівня його загальної і професійної культури» [3, с. 142-143].

Отже, належне лідерство постає однією з важливих моральнісних умов нормальної життєдіяльності соціуму. Справедливість цього твердження можна аргументувати таким чином. По-перше, вона безпосередньо випливає з того, що справжні лідери виступають носіями моральності та являють собою взірці моральної поведінки, який надихає їхнє оточення. По-друге, лідерам, перш за все тим з них, хто є водночас і формальним керівником, притаманне володіння всією гаммою механізмів і засобів, спрямованих на затвердження моральнісних норм, принципів і суспільної свідомості та на їх неухильне дотримання. По-третє, лідери не тільки самі прагнуть демонструвати свою моральність, але ще й зазнають серйозного тиску з боку соціуму та його очікувань.

3.2. Взаємозв'язок моральності та суспільної свідомості

Суспільну свідомість прийнято розуміти як складну систему ідей, теорій, почуттів, поглядів, у яких знаходять своє відображення характерні особливості суспільного буття. Суспільна свідомість не є і не може вважатися простою арифметичною сумою індивідуальних свідомостей, а є своєрідним їх узагальненням. Відволікаючись від усього особистісного, індивідуального, вона фокусується тільки на тих ідеях, теоріях, почуттях і поглядах, які є характерними для певної спільноти чи суспільства у цілому.

Моральність являє собою цілісну сукупність принципів, правил і норм, які визначають характер поведінки людини у суспільстві, її духовні якості, а також дотримання нею цих принципів, правил і норм у процесі співіснування, спільної діяльності, взаємовідносин і спілкування з іншими людьми. Цілком природно, що моральність істотною мірою детермінується суспільною свідомістю і тісно пов'язана з нею.

В загальній структурі філософії лідерства однією з надзвичайно цікавих і водночас вкрай важливих для теорії цього феномену і для практики лідерської діяльності проблемою є виявлення характеру взаємозв'язків між суспільною свідомістю й моральністю та їх взаємовпливу і взаємодії. При цьому істотною обставиною виступає те вкрай важливе місце і роль, яку відіграє лідерство у формуванні й розвитку суспільної свідомості та у затвердженні в ній чіткої системи моральнісних принципів, норм і правил. Ця його роль зумовлена тим впливом, який він здійснює не тільки на своє безпосереднє оточення, але й на інших людей і навіть на своїх опонентів.

Уважаємо вкрай важливим, щоб ці норми, принципи і правила як кожна конкретна людина, так і суспільство в цілому засвоювали не під страхом того чи іншого покарання через можливість певного їх порушення, а насамперед як неодмінну, навіть визначальну умову забезпечення нормальної життєдіяльності соціуму, а отже, й кожної людини. У зв'язку з цим одне із завдань лідерства як складного індивідуально-соціального феномену має полягати у затвердженні в суспільній свідомості кожного члена соціуму вкрай важливого положення.

Воно полягає в розумінні того, що для самого його існування як індивіда і як соціальної істоти необхідні нормальна життєдіяльність і постійний поступальний розвиток соціуму. Крім того, важливою умовою має бути й безпосередня участь цього індивіда у спільній з іншими людьми діяльності, у нормальній взаємодії та спілкуванні з ними.

При цьому надзвичайно істотну роль відіграє моральнісна культура цього індивіда як члена соціуму і як особистості. Його моральнісну культуру прийнято розуміти як міру сприйняття ним моральнісної свідомості й культури суспільства. Іншими словами, ця культура постає своєрідним індикатором того, як підкреслюється у словнику з етики, «наскільки глибоко й органічно вимоги моральності втілилися у *вчинках* людини завдяки формуючому впливу на неї суспільства та самовихованню» [34, с. 221].

Вже навіть наведеного тлумачення достатньо, щоб упевнитися в тому тісному взаємозв'язку, який складається й існує між моральністю та суспільною свідомістю. Він зумовлений сенсом і характерними особливостями моралі й моральності як одними з форм прояву суспільної свідомості (рис. 5). Серед них В. А. Лозовий зі своїми співавторами визначають перш за все такі.

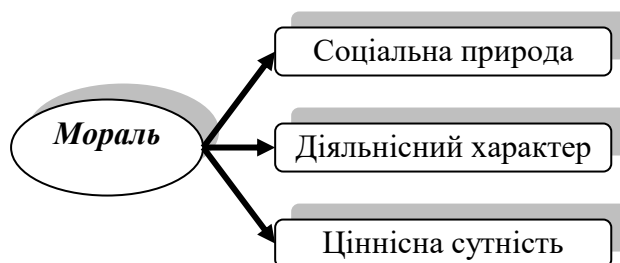

Рис. 5. Характерні особливості моралі

По-перше, мораль має соціальну природу і вона «є продуктом суспільно-історичного розвитку, що розгортається на основі й у процесі практично духовної діяльності людей, детермінована соціальними умовами і функціонує виключно в соціальному середовищі» [20, с. 229]. Але соціальне середовище визначальною мірою, виступаючи конкретним втіленням суспільного буття, існує, функціонує і розвивається під істотним впливом суспільної свідомості,

активно впливаючи, у свою чергу, на її становлення й розвиток, як це було раніше наочно показано на рис. 4.

По-друге, моралі водночас притаманний «діяльнісний характер, позаяк моральними цінностями перейняті різні види людської діяльності (професійно-трудова, суспільно-політична, науково-пізнавальна, художньо-естетична, сімейно-побутова тощо) і в них реалізується (через мотиви, оцінки)» [20, с. 229]. Оскільки ж у сучасних умовах переважна більшість різновидів людської діяльності має колективний характер, її здійснення істотно залежить від взаєморозуміння між її учасниками та від їхніх взаємовідносин. А вони повинні ґрунтуватися на чітко визначених нормах моралі.

По-третє, моралі властива чітка ціннісна сутність, яка передбачає ціннісне сприйняття людиною природи, суспільства і соціальних інститутів, інших людей і самої себе. Ціннісний сенс моралі доповнює її властивість «бути способом духовного освоєння дійсності, надійним засобом орієнтації людини у світі соціальних відносин і цінностей, регулювати поведінку людини й усю систему суспільних відносин з точки зору підтримання єдності та гармонії в суспільстві, розвитку та вдосконалення суспільних відносин і самої людини» [20, с. 229]. А ці орієнтація і регуляція здійснюються у повній відповідності з тими особливостями суспільної свідомості, яка притаманна даному соціуму.

Об'єктивний характер взаємозв'язку моральності й суспільної свідомості зумовлений не тільки складною системою їх взаємовідносин, а й їхньою роллю у забезпеченні належного функціонування і розвитку суспільства. Моральність постає своєрідним активатором суспільної свідомості та її застосування в тих ситуаціях, коли виникає необхідність узгодити цілі й інтереси різних учасників спільної діяльності або гармонізувати їхні взаємовідносини. Лідер же у таких ситуаціях виконує важливу роль експерта і модератора.

Ефективне виконання ним цих функцій досягається здійсненням його діяльності на основі використання системи моральнісних принципів спільної діяльності людей, напрацьованих тривалим досвідом співбуття та плідної взаємодії. Ці принципи випливають із так званого золотого правила етики, яке сформулював ще Конфуцій: чини по відношенню до іншого так, як ти б хотів,

щоб він чинив по відношенню до тебе. Воно «виражає загальнолюдський зміст і глибинне розуміння самої сутності феномену моральності» [21, с. 40]. Сукупність принципів, які є конкретизацією цього правила, наведено на рис. 6.

Рис. 6. Моральнісні принципи спільної діяльності

Аналіз наведеної схеми дозволяє дійти цілком обґрунтованого висновку про те, що вказані моральнісні принципи і моральність у цілому, притаманні соціуму з високим рівнем розвитку суспільної свідомості. Саме цей рівень дає змогу переважній більшості громадян як сприймати й засвоювати моральнісні норми і принципи, так і керуватися ними у своїх взаємовідносинах з іншими людьми та у різних видах взаємодії і спілкування з ними. Наявність же лідерів та їхня цілеспрямована активність сприяє тому, щоб вказані принципи ставали нормою для кожного учасника співбуття і співпраці, а суспільна свідомість тією чи іншою мірою кореспондувала з його індивідуальною свідомістю.

Тим самим лідери отримують реальні можливості вносити дійсно істотну упорядкованість у надзвичайно складну систему різних взаємовідносин між учасниками спільної діяльності. Ця упорядкованість сприяє підвищенню рівня ефективності їхньої діяльності та формуванню і розвитку їхньої соціальної компетентності й відкриває шляхи гармонізації взаємовідносин на базі моральнісних норм і принципів, спільних цілей та цінностей і сприятливого психологічного клімату, що формується завдяки лідерському впливу.

3.3. Моральність як регулятор суспільних відносин

Вище вже неодноразово зазначалося, що надзвичайно складна структура суспільства істотною мірою зумовлена значними відмінностями й широким розмаїттям не тільки цілей, прагнень та інтересів, а й особистісних рис, якостей та характеристик індивідів, що його утворюють. Дійсно, їхні інтереси й цілі, прагнення й уподобання можуть не тільки істотно відрізнятись між собою, але й бути прямо протилежними. Внаслідок цього між людьми часто виникають непорозуміння, суперечності, а то й відкриті гострі конфлікти. Вони заважають їхній плідній співпраці, знижують її ефективність, викликають у людей зайве й надмірне соціально-психологічне напруження.

Для нормалізації ж їхніх взаємовідносин та можливості узгодження й навіть певної гармонізації індивідуальних і суспільних цілей та інтересів необхідні відповідні механізми. Одним із найефективніших серед них є система моральнісних принципів і норм, яка склалася і стала загальноприйнятою в цьому суспільстві. Вона, безумовно, не замінює і не може замінювати інших регуляторів міжособистісних взаємовідносин, якими постають правові норми, звичаї, традиції тощо, та це й не потрібно, оскільки у кожного з них є своя сфера дії та цільового застосування.

Однак для того, щоб ця система дійсно була прийнята суспільством або, принаймні, його переважною частиною, й успішно діяла, необхідною умовою виступає наявність авторитетного лідера. Цілеспрямована діяльність лідера й сама його особистість здатні безпосередньо і достатньо ефективно регулювати міжособистісні взаємовідносини в певній спільноті. Однак для суспільства у цілому подібне регулювання стає проблематичним. Ось чому лідери спільнот великого масштабу, аж до суспільства включно, виконують регулятивні функції скоріше опосередковано. Це означає їхню активну участь у формуванні норм моралі та їх затвердженні в суспільній свідомості.

Крім того, відповідно до ієрархічної структури феномену лідерства такі лідери у своїй діяльності, і в тому числі з регулювання суспільних відносин, спираються на лідерів нижчих рівнів. Забезпечення бажаної ефективності їхніх

взаємовідносин з цими лідерами відбувається завдяки дії закономірностей і принципів моральності й регламентується дисципліною, прийнятою в ієрархії системи цих взаємовідносин.

Не слід ідеалізувати можливості зазначених регулятивних механізмів і навіть можливості лідерів за їх цільовим використанням. Адже свого часу ще К. Маркс визначав сутність людини як сукупність всіх її суспільних відносин. А ця ж сукупність може бути достатньо складною й об'єднувати зв'язки та відносини різної природи, різної їх значущості для людини тощо. Ця обставина визначає і зумовлює необхідність створення спеціальних механізмів, які б були здатні належним чином регулювати взаємовідносини, та забезпечення чіткого й ефективного їх функціонування.

Основною метою цих механізмів виступає забезпечення нормального функціонування суспільства та належного співіснування і взаємодії індивідів у складній системі їхніх взаємовідносин в умовах суспільного буття. Саме це є важливою умовою бажаної ефективності спільної діяльності людей і успішного характеру суспільного розвитку. Але особливістю моральності як ефективного регулятора суспільних відносин є її істотна залежність від вихованості, освіти і духовно-культурного розвитку індивідів, які є суб'єктами цих відносин. Однак визначальним чинником, від якого залежить моральність людини, є її совість.

Тому між моральністю індивіда і моральністю суспільства існує досить складна система взаємозв'язків і взаємозалежностей. Пануючі в суспільстві чи в певній спільноті моральнісні норми та принципи складаються з принципів і норм, які сповідують та яких прагнуть дотримуватися переважна більшість членів цього суспільства чи спільноти або найбільш авторитетні представники цих угруповань, яких прийнято вважати совістю нації. Це можуть бути лідери формальні й неформальні, але обов'язково – носії моральності.

До цих людей, справжньої еліти, слід віднести Святослава Вакарчука, Любомира Гузара, Ліну Костенко, Сергія Кримського, Євгена Сверстюка та деяких інших, відносно небагатьох духовних лідерів. На жаль, набагато більше тих, чий суспільний статус вимагав би високих моральнісних якостей, але вони іспит на стан совісті нації явно не складуть на «відмінно». Моральність лідера є

його надзвичайно важливою і водночас життєво необхідною особистісною характеристикою. Вона являє собою одне з основних джерел його впливу на своїх прихильників і послідовників, передумовою успішної діяльності всієї організації, якою він керує.

Своєрідний «вищий пілотаж» становить такий характер духовного світу й моральнісних якостей лідера, коли зовні якогось тиску на людей з його боку чи примусу зовсім не відчувається. Переважна частина тих завдань і функцій, які виконують люди, успішно здійснюється практично без втручання лідера саме завдяки не тільки їхній високій професійній компетентності, але й моральності та почуттю особистої відповідальності.

Завдяки такому своєрідному мистецтву застосування лідерського впливу відповідна організація чи якась інша спільнота набувають властивості системи чи структури, яка стає самонавчальною. Як у зв'язку з цим пише Дж. Лайкер, «оптимальне поєднання філософії, процесу, людських ресурсів і розв'язання проблем створює самонавчальну структуру». Він спеціально підкреслює при цьому: «я впевнений, що будь-яка компанія, яка займається виробництвом чи наданням послуг, повинна стати самонавчальною структурою, якщо вона хоче досягти успіху у довгостроковій перспективі. *Toyota* — блискучий приклад такого підприємства» [16].

Вчений не згадує тут безпосередньо значення моральності, бо вже сам термін «людські ресурси» передбачає саморозвиток, самонавчання і самовиховання людей як необхідну умову успішного функціонування самонавчальної системи. А самовиховання, перш за все, спрямовується на розвиток моральності людини та її духовного світу. Розвинена ж у моральнісному сенсі людина розуміє і свої цілі, і цілі спільноти, до якої вона належить, і цілі суспільства у цілому, розуміє їх спільні сфери й розбіжності. Моральність допомагає правильно оцінювати їх та усвідомлювати необхідність їх узгодження. Вона ж постає тим регулятором, за допомогою якого стає можливим узгоджувати інтереси різних суб'єктів і забезпечувати нормальні взаємовідносини між ними. Отже, суспільству необхідні лідери, які впливають на людей переважно моральнісними засобами.

3.4. Освіта і потреби соціуму в моральнісних лідерах

Надзвичайно важлива роль, яку відіграють у суспільному бутті взагалі й у діяльності різних соціальних спільнот лідерство як явище і самі лідери як люди, що втілюють його в життєву практику, потребує визначення потреби в них та організації виявлення потенційних лідерів та їх наступної цільової підготовки. Ці завдання пов'язані з надзвичайно серйозною і відповідальною місією лідерів і необхідністю запобігання появі й діяльності недостатньо компетентних, а тим більш недостатньо моральнісних людей у якості лідерів.

Один з авторів цієї роботи пише, що «проблема лідерства в контексті суспільних потреб, особливо соціального характеру, має розглядатися у трьох таких аспектах. Перший з них полягає в об'єктивному характері потреби відповідної групи, соціальної спільноти чи суспільства в цілому і кожного з нас в лідерах, які б за нас вирішували складні життєві проблеми чи ситуації. Другий аспект стосується не просто потреби в лідерах, а в існуванні певної сукупності вимог до них, які впливають із суспільних очікувань від самих лідерів та відповідальних рішень. Третій же, вкрай важливий аспект проблеми, полягає у глибокому розумінні лідером цих очікувань та в його умінні ефективно діяти у відповідності з ними» [24, с. 15].

Розглядаючи ці аспекти, вважаємо за необхідне звернути увагу на ту сукупність вимог до лідерів, що «впливають із суспільних очікувань» від них. Серед цих вимог однією з визначальних є високий рівень моральності у діях і поведінці лідерів та в їхньому ставленні до людей і до своєї діяльності. Ця моральність виступає потужним чинником авторитету лідерів серед їхніх прихильників та послідовників, а відтак – і важливою передумовою ефективності виконання ними своїх завдань і функцій, передбачених структурою спільної діяльності їхніх підлеглих. Водночас моральність лідера постає чинником забезпечення сприятливого морально-психологічного клімату в колективі та водночас наслідування особистості лідера учасниками спільної діяльності.

Ретельний підхід до аналізу суспільної потреби в моральнісних лідерах дозволяє дійти обґрунтованого висновку про істотну роль системи освіти в

організації їх цільової підготовки. Сама природа освіти, її призначення й логіка зумовлюють можливість цілеспрямованого системного впливу на тих, хто стає об'єктом освітнього процесу, з метою їх підготовки відповідно до суспільних вимог та очікувань та до освітніх потреб самих студентів. Ця відповідність має узагальнено означати необхідність формування належного рівня професійної та соціальної компетентності майбутніх фахівців і забезпечення розвитку їх професійно та соціально значущих особистісних рис і якостей.

У складі цих визначальних характеристик особистості дійсного лідера чільне місце мають посідати його моральність та відповідальність. І обидві ці якості людина не успадковує на генетичному рівні, їх формування і розвиток відбуваються в результаті навчання й цілеспрямованого виховання – спочатку в сім'ї, потім у системі освіти й, нарешті, в процесі цілком усвідомленого самовиховання та самовдосконалення. А це вже вимагає певного особистісного розвитку людини, вибудовування нею своєї чіткої життєвої траєкторії, певних зусиль, спрямованих на її реалізацію.

Стосовно конкретизації цих завдань у тому разі, коли їх ставить перед собою лідер, він чітко визначає свою суспільну місію, систему своїх життєвих цілей і цінностей. Справжній лідер при цьому обирає шляхи, способи та засоби ефективної реалізації поставлених цілей і своєї життєвої траєкторії у цілому, виходячи зі своїх моральнісних принципів і переконань. Це тим більш важливо, що йому в процесі лідерського впливу на людей доводиться здійснювати певні суто педагогічні функції з їх навчання і виховання, з прищеплення їм чітких моральнісних норм і принципів.

Успішне ж виконання цих функцій вимагає від лідера, по-перше, високої моральності, по-друге, глибокого розуміння сутності й сенсу самого феномену виховання й, по-третє, знання способів здійснення виховного впливу на людей. У зв'язку з цим вважаємо за доцільне показати, як С. О. Сисоєва і Т. Б. Поясок підкреслюють, що «процес виховання має свою специфіку, передусім, цілеспрямований характер. Цілі виховання – це зміни в людині, які очікуються, вони здійснюються під впливом спеціально підготовлених і планомірно проведених виховних акцій і дій». Дослідниці при цьому вважають, що «наявність конкретної цілі робить виховання систематичним і послідовним, не

допускає випадковості, епізодичності та хаотичності у проведенні виховних заходів» [33, с. 302]. А у лідера завжди є конкретні цілі, прагнення досягати яких і робить його специфічно лідерський виховний вплив систематичним.

Сама природа лідерства вимагає парадоксального, на перший погляд, поєднання вимогливості, інколи навіть жорсткості лідера, і щирої його доброти по відношенню до людей та з доброзичливістю й турботою про них. Відомий український вчений-педагог Г. П. Васянович глибоко впевнений у тому, що «доброта – морально-ціннісна характеристика людини, яка включає такі властивості, завдяки яким вона здатна творити добро (у моральному сенсі). До цих властивостей належать, наприклад, милосердя, чуйність, привітність, приязнь, прихильність, готовність поступитися власними інтересами задля інших та ін.» [7, с. 90].

Однак навіть за наявності цих якостей цілком можливі певні відхилення. Так, безкорислива й чуйна людина далеко не завжди творить добро. Крім того, певні свої вчинки одна людина вважає добрими, тоді як інші люди не оцінюють їх як прояви добра, в тому числі й ті, на кого вона спрямовувала їх. Подібні ситуації часто зустрічаються і в практичній діяльності лідерів. Її стратегічний характер та відповідний тип мислення лідера зумовлює підпорядкованість його дій і планів головним цілям. Її прояви у відносинах з людьми далеко не завжди знаходять у них належне розуміння. Адже більшості людей часто притаманне прагнення отримати певне благо тут і зараз, а не чекати і докладати певних зусиль для того, щоб отримати його завтра, причому більше і краще.

Ось чому філософія лідерства передбачає необхідність підготовки лідерів як моральнісних особистостей, здатних вести людей за собою завдяки своїм не тільки професійним та волевим якостям, а й моральнісним. Цим і зумовлена потреба колективів, спільнот і суспільства у цілому в моральнісних лідерах. І тому одним із вкрай важливих завдань освіти постає формування й розвиток високої моральності лідерів і прищеплення їм уміння забезпечувати неухильне дотримання принципів і норм моральності людей в керованих ними групах, колективах і спільнотах.

Саме моральність дій і чистота помислів лідерів завжди стають надійною передумовою ефективного функціонування й розвитку відповідних соціальних

систем. Вирішальну роль в цьому відіграють взаємовідносини між учасниками спільної діяльності та їхня готовність прийти на допомогу тому, хто її потребує. Ця готовність є не просто прикладом конкретизації норм і принципів моральності, а й глибоким усвідомленням людьми залежності їхніх власних цілей та інтересів від досягнень спільноти у реалізації її цілей.

Освіта як одне з основних джерел професійного й особистісного розвитку лідера і як мета розвитку та успішної реалізації його креативного лідерського потенціалу має виходити із взаємоузгоджених положень філософії лідерства і філософії освіти. Отже, для того щоб система освіти у підготовці лідерів ефективно виконала своє завдання, вона має прищепити їм схильність до філософського осмислення не тільки складних проблемних ситуацій, але й тих цілей і завдань, які постають перед ними й керованими ними людьми.

Один із класиків світової філософської думки Рене Декарт стверджував свого часу, що тільки філософія, позаяк вона поширюється на все доступне людському пізнанню, відрізняє нас від дикунів і варварів, і кожен народ є тим більш цивілізованіший та освіченіший, чим більше в ньому філософствують; тому для держави немає більшого блага, ніж мати істинних філософів.

Ми глибоко впевнені, що тим більше це стосується лідерів, кожному з яких має бути притаманна своя філософія лідерства, лідерської діяльності та взаємовідносин із людьми. Ця філософія може існувати у формі визначеної цілісної системи чітко осмислених його поглядів на вказані явища. Виходячи з системи цих поглядів і положень своєї філософії, лідер планує і реалізує свою діяльність. Однак для забезпечення її ефективності й успішного досягнення її цілей надзвичайно важливою умовою виступає моральність лідера. Завдяки ній лідерський вплив на його прихильників і послідовників та на інших виконавців істотно посилюється, як і довіра людей до особистості лідера.

Таким чином, суспільство для забезпечення нормального й успішного функціонування потребує моральнісних лідерів. Їхнє формування та особистісний розвиток відбувається переважно в системі освіти.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. В чому полягає взаємозв'язок моральності з суспільною свідомістю?
2. Що викликає потребу і необхідність існування механізмів узгодження індивідуальних і суспільних цілей та інтересів?
3. Які можливості виникають у моральності як специфічного феномену суспільної свідомості?
4. Чому філософія лідерства передбачає необхідність аналізу й наступного обов'язкового урахування його моральнісного сенсу?
5. Розкрийте характер взаємозв'язку між суспільним буттям і суспільною свідомістю й наведіть його графічну інтерпретацію.
6. Наведіть характерні особливості взаємозв'язків суспільної свідомості з індивідуальними свідомостями людей.
7. Обґрунтуйте необхідність затвердження в суспільній свідомості моральності та її складових: поваги, толерантності, відповідальності тощо.
8. Які моральнісні умови забезпечують нормальну життєдіяльність різних соціальних груп і суспільства у цілому?
9. Як у культурі моральної поведінки людини проявляється і реалізується її моральна свідомість?
10. Як моральнісна людина зазвичай обирає лінію своєї поведінки у складних ситуаціях морального вибору?
11. Поясніть, чому у складному мультикультурному соціумі істотну роль відіграє наявність яскравих лідерів.
12. Спробуйте аргументовано довести, чому належне лідерство постає однією з важливих моральнісних умов нормальної життєдіяльності соціуму.
13. Що прийнято розуміти під суспільною свідомістю?
14. Що являє собою феномен моральності з позицій філософії лідерства і яким чином він пов'язаний з суспільною свідомістю?
15. Розкрийте глибинну сутність феномену моралі й наведіть її основні характерні особливості.

16. Якими обставинами зумовлений об'єктивний характер взаємозв'язку моральності й суспільної свідомості?
17. Наведіть моральнісні принципи спільної діяльності людей і доведіть, що вони властиві соціуму з високим рівнем суспільної свідомості.
18. Доведіть, що лідери мають можливості вносити упорядкованість у складну систему взаємовідносин між учасниками спільної діяльності.
19. Чому ця упорядкованість сприяє підвищенню рівня ефективності спільної діяльності і розвитку соціальної компетентності її учасників?
20. Поясніть, через які обставини між людьми часто можуть виникати непорозуміння, суперечності, а то й відкриті гострі конфлікти.
21. Як система моральнісних принципів і норм певного соціуму сприяє нормалізації взаємовідносин та узгодженню індивідуальних і суспільних цілей?
22. Доведіть, що наявність авторитетного лідера є необхідною умовою успішної дії системи моральнісних норм і принципів.
23. Прокоментуйте тезу про те, що визначальним чинником, від якого залежить моральність людини, є її совість.
24. Чому моральність лідера є його надзвичайно важливою і водночас життєво необхідною особистісною характеристикою?
25. Який характер духовного світу й моральнісних якостей лідера дає можливість розглядати його як своєрідний «вищий пілотаж»?
26. Як моральність допомагає правильно оцінити відмінності індивідуальних і суспільних цілей та усвідомити необхідність їх узгодження?
27. Покажіть, що високий рівень моральності дій і поведінки лідера і його ставлення до людей і до своєї діяльності є визначальною вимогою до нього.
28. Доведіть істотну роль освіти в організації цільової підготовки лідерів.
29. Поясніть визначальну роль таких характеристик особистості лідера, як його моральність та відповідальність.
30. Доведіть, що справжній лідер обирає способи і засоби реалізації своїх цілей та життєвої траєкторії, виходячи з моральнісних принципів і переконань.
31. Чому філософія лідерства виходить з необхідності підготовки лідерів не тільки як професіоналів, а й як моральнісних особистостей?

4. МОРАЛЬНІСТЬ І КУЛЬТУРА ЛІДЕРА

Лідерство як надзвичайно цікавий, складний і суперечливий суспільний і водночас індивідуальний феномен існує та функціонує в певному конкретному соціокультурному просторі. Стан цього простору, норми і принципи, закладені в основу його змісту і структури, а також інтенсивність впливу на широкі верстви населення відіграють істотну роль в характері моральності лідера та рівня його загальної і професійної культури. Ще більш істотно соціокультурний простір впливає на конкретні прояви моральності і культури лідера в процесі його практичної діяльності. Це пов'язано як із суспільною свідомістю, так і з цікавим і специфічним екзистенціалом моральнісної свідомості особистості лідера.

Стосовно нього відомий український філософ І. Ф. Надольний зі своїми співавторами справедливо стверджують, що «моральна свідомість особистості найкраще проявляється в її активній життєвій позиції, бо справжня мораль – це мораль активної діяльності» [37, с. 544]. Вважаємо за необхідне уточнити, що це мораль активної суспільно значущої діяльності. А саме такою у переважній більшості випадків і є діяльність лідера.

Тому справжній лідер зобов'язаний постійно підвищувати рівень своєї моральності і культури, активно розвивати свою моральну свідомість і рівень своєї культури, прагнути завжди керуватися їх вимогами у взаємовідносинах із людьми. При цьому він повинен добре розуміти, по-перше, що його особистий авторитет та інтенсивність його впливу на людей істотною мірою залежать від його особистісних рис, насамперед від розвитку його культури та моральнісних характеристик. По-друге, моральність і відповідальність лідера, як і їх конкретні прояви, істотно залежать від нього самого, від його дій і рішень, вчинків і поведінки.

Таким чином, лідер фактично сам себе формує, постійно виховує та розвиває себе як особистість, він відповідальний за те, ким він є і ким може й повинен стати. З цього приводу один із видатних французьких філософів минулого століття, фундатор філософії екзистенціалізму Жан-Поль Сартр писав, що «людина – це не що інше, як те, чим вона сама себе робить». Вчений при цьому спеціально підкреслював тезу про те, що «таким є перший принцип

екзистенціалізму» [32, с. 15], з яким важко не погодитися через його очевидність, передусім стосовно лідерів.

Відзначимо, що при використанні екзистенціалістського підходу до спроб осмислення самого феномену лідерства та особистості лідера, в тому числі й таких його рис, як культура, моральність і відповідальність, передбачає їх філософський аналіз як достатньо складних і суперечливих соціально-психологічних і духовно-соціальних утворень. Сама потреба у такому аналізі безпосередньо випливає з того, що ці риси та якості лідера як характеристики його екзистенції тісно пов'язані з загальними філософськими проблемами сенсу життя людини, співвідношення індивідуального і соціального в ній та у її бутті.

Справа в тому, що для лідера у його діяльності та у проявах моральності й культури сенс буття відображає його життєві цілі й цінності, його ідеали та моральні принципи і переконання. Адже для нього вони мають як особисту, так і безсумнівну суспільну значущість через корисність цієї діяльності. Тому й реалізація сенсу життя для лідера, як, до речі, і будь-якої моральної людини, відбувається через його участь у спільній з іншими людьми діяльності, через її організацію та через відповідальність, яку він несе за її результати.

Дійсно, як би не виконували свої функції і завдання люди в межах спільної діяльності, відповідальність за її результати та за відповідність цих результатів індивідуальним і суспільним очікуванням несе лідер. Ця його відповідальність повинна виступати однією з беззаперечних норм його життя й діяльності, оскільки відповідальність постає проявом його моральності й культури і водночас одним з її важливих джерел.

Глибинна сутність моральності й культури лідера та їхній прояв у його відповідальності як одній з його атрибутивних характеристик полягає у тому постійному формуванні й неухильному дотриманні лідером чіткої та виваженої позиції. Це означає його готовність і здатність відстоювати інтереси людей, які йдуть за ним і довіряють йому, здатність розуміти реальні можливості як свої, так і спільноти чи організації, яку він очолює чи в якій відбуваються його діяльність і реалізація лідерських функцій. Таке розуміння забезпечує свідоме обмеження в обіцянках лідера людям.

4.1. Моральність і соціокультурний простір

Виходячи з того, що діяльність лідера завжди відбувається в конкретному соціокультурному просторі, слід визнати, що реалії цього простору накладають певні обмеження на його діяльність і поведінку, на взаємовідносини з людьми. Ці обмеження можуть мати і правовий, і моральнісний характер. Оскільки правові обмеження висувають імперативні вимоги до діяльності та поведінки людей, лідер не тільки сам чітко їх дотримується, а й вимагає цього від своїх прихильників та послідовників. Моральнісні ж обмеження, по-перше, не мають таких жорстких меж, по-друге, не передбачають санкцій за їх порушення й по-третє, їм властива певна пластичність. Це полягає у їхній поступовій зміні разом зі змінами, що відбуваються в самому соціокультурному просторі.

Однак моральнісні вимоги і норми зберігають свою стабільність протягом певного більш чи менш тривалого періоду. Тому в процесі їх дії лідер повинен також неухильно дотримуватися цих вимог. Його моральність має ставати не просто однією з його особистісних характеристик та одним з елементів його культури, а домінантою його життя й діяльності, неодмінним його атрибутом. Ця його моральність включає чесність, доброзичливість і відповідальність. Так, він не має морального права обіцяти людям того, що досить складно, а то й взагалі неможливо отримати.

У разі, коли неформальний лідер не є керівником, він не повинен також висувати безпідставні й нереальні претензії чи вимоги до вищого керівництва заради показної сміливості й рішучості. Така його поведінка, спрямована на завоювання серед працівників дешевого авторитету, не принесе йому поваги. Справжній лідер повинен вміти переконувати своїх прихильників і послідовників у разі, коли вони хотіли б вимагати чогось надмірного, в необхідності формулювання реальних вимог і прагнень. І в цьому також проявлятиметься його моральність і відповідальність як справжнього лідера та зрілої особистості. Більш того, таке його уміння сприятиме формуванню й розвитку моральності й відповідальності у його безпосереднього оточення.

Відтак вплив моральності лідера постає вагомим чинником розвитку і самого соціокультурного простору. Він привносить у його структуру своє чітке бачення еволюції принципів, норм і правил моралі, бачення того, що віджило і вимагає заміни, й того, що народжується, та з окремих епізодичних, не завжди схвалюваних суспільством проявів поступово перетворюється на норму.

Разом з цим лідерство виступає і своєрідним чинником збереження тих одвічних загальнолюдських цінностей, які лежать в основі існування людської цивілізації та її збереження й розвитку. У такому сенсі моральність постає ще й одним із чинників формування та розвитку духовного світу людей і закріплення його положень у суспільній свідомості як вкрай важливого складника загальної структури соціокультурного простору. Таким чином, можна стверджувати, що між феноменом моральнісного лідерства та соціокультурним простором існує складна система прямих і зворотних зв'язків, як це показано на рис. 7.

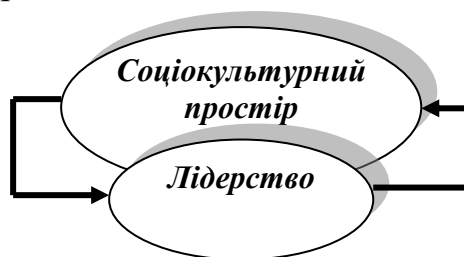

Рис. 7. Взаємозв'язки лідерства і соціокультурного простору

Складність системи цих зв'язків зумовлена, по-перше, тим, що лідерство є частиною цього простору і не тільки фізично і ментально розташоване в ньому, але й функціонує та розвивається за його правилами. По-друге, феномен лідерства у своїх конкретних проявах завжди забарвлений індивідуальністю того чи іншого лідера як професіонала та особистості, і ця індивідуальність позначається на сприйнятті ним правил соціокультурного простору. По-третє, сам соціокультурний простір є надзвичайно складним динамічним утворенням, тому умови існування лідерства у ньому не є жорстко зафіксованими.

Прямі зв'язки в системі взаємодії лідерства і лідерів із соціокультурним простором виступають безпосереднім проявом впливу цього простору на дії й рішення лідерів та обмежень на них, які накладаються нормами, принципами і

правилами, що лежать в основі самого існування соціокультурного простору. Вони ж значною мірою визначають зміст і характер моральності лідера.

Зворотні зв'язки в цій системі виступають проявом природи цього простору як складного соціального утворення, своєрідної рівнодіючої всієї безлічі взаємодій кількох поколінь членів відповідної спільноти та осмислення цих взаємодій і їхніх наслідків, а також закріплення результатів цього осмислення в суспільній свідомості. В процесі цього осмислення лідери зі своїм системним і стратегічним баченням одними з перших помічають те, що віджило чи відживає, та сприяють закріпленню в суспільній свідомості нових принципів і норм людської взаємодії та взаємовідносин, у тому числі у сфері моральності.

Ці процеси істотно ускладнюються широким розмаїттям індивідуальних характеристик учасників спільної діяльності та взаємовідносин, їхніх цілей і цінностей, прагнень та інтересів, естетичних смаків та ідеалів. У зв'язку з цим перед лідерами постає серйозна проблема певного їх узгодження. Саме їхнє уміння досягати злагоди, знаходити і пропонувати компромісні рішення таких досить складних і суперечливих проблем постає яскравим проявом моральності та відповідальності лідера і його оточення.

Це їхнє уміння має вважатися не просто одним із важливих складників моральності та відповідальності лідера та його впливу на оточення, а й дійсно визначальним індикатором його професійної і громадянської зрілості, його загальної і професійної культури. У разі, коли людина є неформальним лідером, це уміння активно сприяє формуванню і зміцненню його авторитету не тільки серед людей, а й серед керівництва. Завдяки цьому з його думками і позицією починають рахуватися як його прихильники, так і люди, які не поділяють цих позицій, але змушені визнавати їх справедливість. Його визнають справжнім лідером колективу керівництво і роботодавці. Його виважені й належним чином обґрунтовані рішення, дії та пропозиції позитивно впливають на взаємовідносини та соціально-психологічний клімат у колективі, а отже, й на характер змін, що поступово відбуваються у самому соціокультурному просторі. Адже для цього інколи достатньо тільки певного поштовху, який починає ініціювати процес змін.

Цікавою є ситуація, коли лідером виступає сам керівник. У такому разі його моральність, культура і відповідальність стають ще більш необхідними й розвиненими. Структура цих його особистісних якостей, насамперед культури і відповідальності, повинна включати у своїй цілісності та системній єдності принаймні такі основні аспекти, як моральнісний, правовий, економічний, соціальний, психологічний, педагогічний та екологічний. Саме ця цілісність і забезпечує бажану ефективність і позитивний характер впливу лідера на сенс розвитку соціокультурного простору.

Моральнісний аспект загальної і професійної культури й відповідальності управлінської діяльності лідера полягає в розумінні необхідності неухильного дотримання не тільки ним самим, а й його підлеглими прийнятих норм ділової етики, культури і характеру міжособистісних відносин, звичаїв і традицій. Неприпустимим є будь-яке приниження честі й особистої гідності працівника. Водночас культура і відповідальність лідера-керівника повинна передбачати належну сувору реакцію на будь-які порушення чи навіть спроби порушень норм і вимог моральнісної культури, ділової етики, не говорячи вже про технологічну та виробничу дисципліну.

Вони повинні отримувати громадський осуд, а за необхідності й адміністративне покарання. Але покарання не є і не може бути самоціллю, а має служити цілеспрямованим виховним засобом, у тому числі й засобом розвитку відповідальності у порушника. Покарання водночас має бути і одним із потужних чинників належного функціонування і розвитку соціокультурного простору, в якому відбувається спільна діяльність людей і який впливає на їхню поведінку та взаємовідносини. Необхідно підкреслити й істотну ціннісну роль моральнісного впливу лідера на цей простір та його розвиток.

Цінність цього впливу полягає передовсім у цілеспрямованому розвитку моральнісних складників духовного світу людей, який формується у них через свідому чи несвідому, послідовну чи випадкову їх взаємодію з соціокультурним простором. Адже в процесі цієї взаємодії у людей формується, уточнюється та кристалізується чітка система життєвих цілей і цінностей. А надзвичайно ж важливим її елементом постають моральнісні принципи і переконання.

4.2. Моральнісна культура суспільства

Філософія лідерства ґрунтується на чіткому визнанні складної природи цього феномену як цікавого соціального і водночас індивідуального утворення. Тому моральність лідера істотною мірою визначається тим рівнем розвитку загальної моральнісної культури, який є характерним для суспільства як середовища існування й діяльності лідера. Однак взаємодія між ними є досить складною й істотно залежить як від індивідуальних рис і якостей особистості лідера, так і від характерних особливостей моральнісної культури суспільства. Тому для розуміння сутності й характеру вказаної взаємодії вважаємо за доцільне більш детально розглянути сутність і загальну структуру феномену моральнісної культури суспільства.

Взагалі моральнісна культура виступає однією з важливих атрибутивних характеристик і особистості, і певної спільноти, і суспільства у цілому. При цьому вона постає своєрідним інтегральним результатом духовного розвитку цих суб'єктів і носіїв моральності. Їх моральнісна культура являє собою чітку сукупність моральнісних цінностей, зафіксованих у вигляді певних принципів і норм, оціночних уявлень і почуттів, традицій та ідеалів тощо. Водночас сама моральнісна культура включає систему способів втілення цих принципів і норм у спільній повсякденній діяльності людей та їхніх взаємовідносинах. Тому вона може розглядатися як важлива якісна характеристика моральнісного розвитку всіх соціальних суб'єктів, від особистості й сім'ї до спільнот і соціуму в цілому. Саме тому моральнісна культура знаходить свій чіткий прояв у вміннях цих суб'єктів діяти й чинити згідно з моральнісними нормами і принципами, цінностями й вимогами, прийнятими у цьому суспільстві.

У моральнісній культурі суспільства чітко відображається міра, як пише В. О. Лозовий зі своїми авторами, «людяності у ньому економічних, політичних, правових та інших відносин, що панують, а також міра реалізації гармонії особистого і суспільного». Вчені впевнено стверджують при цьому,

що в моральній культурі суспільства «поєднуються такі своєрідні підсистеми: а) об'єктивні моральні цінності (реальні вчинки, лінія поведінки людей та їх відповідність чи невідповідність інтересам розвитку суспільства, соціального і морального прогресу людства); б) суб'єктивні моральні цінності (уявлення про моральні вимоги, норми, принципи, ідеали суспільства, про моральні якості особистості, етичні теорії тощо), які постійно розвиваються; в) моральна складова різноманітних видів і форм свідомої, цілепокладаючої діяльності людей (мотиви такої діяльності та її оцінка), її відповідність чи заперечення запровадженим суспільним моральним цінностям» [20, с. 230].

Для більшої наочності наведемо ці підсистеми у вигляді рис. 8, де показано не тільки їх сукупність у складі моральної культури, але також ще й істотні зв'язки між самими цими підсистемами.

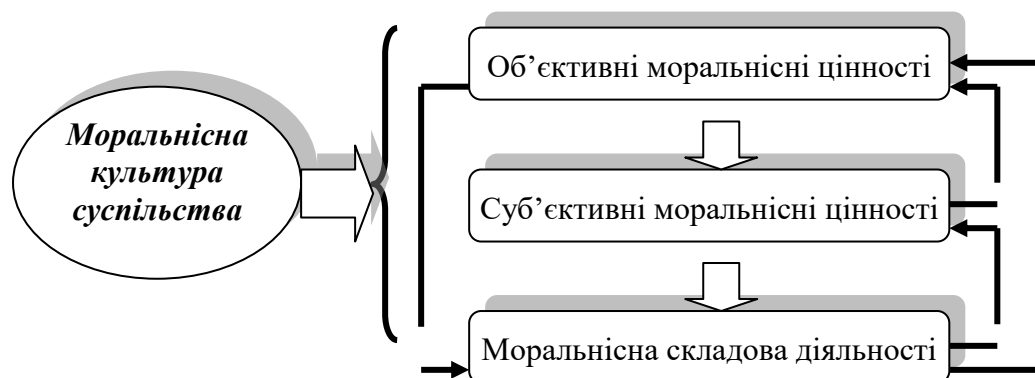

Рис. 8. Структура моральної культури суспільства

Відповідно до основних положень і принципів філософії лідерства та філософії культури в загальній структурі моральної культури суспільства як специфічної системи часто прийнято виокремлювати дві такі складові частини. Перша з них відображає відповідність моральної системи, яка функціонує в цій культурі, інтересам, цілям і тенденціям прогресивного розвитку людської цивілізації взагалі та системі загальнолюдських, або одвічних чи абсолютних, моральних цінностей, зокрема.

Друга складова частина моральнісної культури суспільства відображає міру людяності й моральної свободи, згідно з якими, в принципі, й повинні реалізуватися моральнісні вимоги й цінності у суспільстві. Це твердження безпосередньо впливає з положень соціальної філософії, філософії культури і філософії моральності.

Уважний аналіз сенсу і характеру розглянутих вище складових частин моральнісної культури суспільства дозволяє нам дійти цілком обґрунтованого висновку про те, що ця культура являє собою своєрідну динамічну систему, в загальній структурі якої у надзвичайно складній взаємодії відбувається цілісна сукупність таких процесів:

- по-перше, суспільна діяльність людей, їх груп і колективів, що має специфічний характер, включає «засвоєння, передачу, відтворення, збагачення і творче перетворення ціннісно-нормативних способів регуляції індивідуальної і суспільної поведінки» [20, с. 230];
- по-друге, реалізація і дія цілісної сукупності моральних ідеалів і норм, принципів та еталонів поведінки, що формуються, розвиваються та збагачуються в процесі цієї діяльності та реалізуються в конкретних діях і поведінці конкретних індивідів, соціальних спільнот і суспільства в цілому;
- по-третє, духовно-культурний і моральнісний розвиток суспільства та особистості, заснований на принципах активного застосування оцінно-імперативного регулювання дій і вчинків, діяльності й поведінки людей, збагачення духовних і моральних цінностей, які прийняті та функціонують у цьому суспільстві, та її інтеріоризації в структуру духовного світу особистості, в її життєву позицію, її повсякденні дії і вчинки, поведінку і ставлення до інших людей.

З позицій філософії культури явище моральнісної культури суспільства необхідно розглядати і розуміти як своєрідну специфічну підсистему загальної культури. Тому вона має бути присутньою буквально у всіх без винятку

різновидах культури, якими виступають виробнича, політична, економічна, екологічна, правова, естетична та інші. Моральнісна культура має виступати вкрай важливим компонентом професійної культури педагога, лікаря, судді, державного службовця тощо і, передусім, має бути обов'язково притаманна лідерам наведених та інших соціальних угруповань.

Такі її роль і місце в структурі загальної і професійної культури різних спільнот і фахівців, що їх утворюють, мають активно сприяти максимальному розкриттю самоцінності кожного різновиду людської діяльності й відповідно ціннісному сприйняттю цієї діяльності її виконавцями.

Одне з важливих положень філософії лідерства полягає у тому, що сама місія лідерства і його моральний авторитет як суспільні феномени абсолютно не можуть обмежуватися тільки тими цілями, завданнями та функціями, які безпосередньо спрямовані на регулювання і гармонізацію взаємовідносин між людьми та на організацію їхньої спільної діяльності, на успішне досягнення заздалегідь визначених її цілей. Безумовно, ці його функції і ця роль також є надзвичайно важливими.

Однак насправді лідерський вплив на людей та їхню діяльність, а отже, й на їхню соціальну організацію і суспільство у цілому є надзвичайно складним і багатоаспектним. Він має системний характер, і сприйняття людьми цього впливу визначальною мірою залежить від професіоналізму й авторитету того чи іншого конкретного лідера, від його особистісних рис і якостей, його моральнісних принципів і переконань та його ставлення до людей.

Перш за все йдеться, як пишуть О. С. Пономарьов, Р. П. Мигущенко, А. О. Харченко та І. В. Асєєва, про його «професіоналізм, освіченість та вихованість, про його загальнокультурний рівень і здатність розуміти інших людей, їх цілі й прагнення, потреби й інтереси» [19, с. 29]. А ці якості значною мірою формуються під істотним впливом моральнісних принципів і норм, які набули переважного розширення в даному соціумі. Відомо в той же час, що на

людей сильно впливає спокій лідера та його впевненість у собі та у своїй команді в умовах складних критичних чи проблемних ситуацій.

Те, що цей лідер довіряє своїй інтуїції і часто готовий до розумного та обґрунтованого ризику, на людей справляє враження якихось притаманних лише йому «надзнань» і «надздібностей» та тільки підвищує його авторитет і готовність людей слідувати за ним. Повагу до лідера та його авторитет істотно посилюють прояви його моральності, чуйності, культури та відповідальності. Ці якості справжнього лідера сприяють формуванню й розвитку такої істотної, навіть визначальної його риси, як розвинене уміння привертати людей до себе, завойовувати їхню довіру і впевненість у його здібностях.

Не випадково А. Менегетті стверджує у зв'язку з цим, що «успіх лідера полягає в досягненні найвищого результату його діяльності, який приносить також користь усім тим, хто на нього працює і кого він веде за собою». Він спеціально підкреслює, що «все у світі функціонує завдяки лідерам, вони – провидіння в дії, яке примушує працювати навіть людей, не наділених особливими здібностями» [18, с. 77]. Цей примус виступає яскравим проявом здатності лідера впливати на людей й допомагати їм реалізувати свій потенціал.

Лідерський вплив крім безпосереднього функціонального призначення відіграє й таку істотну роль, як формування спільних цінностей і моральнісної культури, та має потужний виховний морально-етичний потенціал. Тому лідер виступає своєрідним першоджерелом вимог до нього, до його поведінки та взаємовідносин. Філософське осмислення цієї ситуації приводить до висновку, що лідер має бути високоморальною людиною і впливати на моральність людей не тільки свого безпосереднього оточення, а й на моральнісні норми, погляди, принципи і переконання суспільства.

4.3. Освіта і моральнісна культура лідера

Важлива й відповідальна суспільна місія, яка покладається на освіту, відіграє істотну роль у виявленні потенційних лідерів та у їх подальшій цільовій та цілеспрямованій підготовці відповідно до суспільних потреб і вимог, які соціум висуває до професіоналізму лідерів та особливо до їхніх особистісних рис і якостей. Цілком зрозумілим є те виключно важливе місце, яке в загальній структурі цих рис і якостей повинні займати моральнісні принципи і переконання лідера та його моральнісна культура.

Сама по собі освіта виступає вкрай важливим соціальним феноменом і водночас спеціалізованим суспільним інститутом, призначеним для підготовки підростаючих поколінь до успішного життя й діяльності в умовах конкретного суспільства, конкретного соціокультурного простору, його духовного світу та моральнісних цінностей. І дійсно, феномен освіти відіграє визначальну роль у становленні людини як особистості, у прищепленні їй загальної і професійної культури, у формуванні її моральності й моральнісної культури.

Характерною особливістю вищої школи постає домінування професійної підготовки фахівців у системі її соціально значущих завдань. У системі цих завдань надзвичайно важливе місце займає забезпечення системної цілісності освітнього процесу, який поєднує навчальні, виховні та розвивальні цілі. Однак у реальній освітній практиці освітній процес зводиться переважно до навчання студентів. Саме тому цілісність освітнього процесу цілком здатна подолати певне нехтування багатьма викладачами виховним складником професійної підготовки. Саме вона може забезпечити виявлення потенційних лідерів і не тільки їх належну і якісну професійну підготовку, але й особистісний розвиток.

З цією метою освіта передбачає також цілеспрямований інтелектуальний, фізичний і моральнісний розвиток майбутніх лідерів, їхнє загальне, соціальне, громадянське, трудове, правове, економічне, екологічне й естетичне виховання. Іншими словами, освіта повинна включати систему спеціально організованого процесу передачі від одного покоління до іншого надбань соціального досвіду, сукупності гуманістичних життєвих цінностей, матеріальної і духовної культури, моральнісних принципів і переконань.

Як цілком справедливо вказує з цього приводу В. Г. Кремень, «саме від розвиненості кожної особистості буде залежати доля держави і нації. Наше з вами завдання – так модернізувати освіту, аби якомога повніше передати майбутнім поколінням культурні надбання і позитивний досвід попередників. Разом з тим можна рішуче відгородити їх від того, що віджило. І головне – створити найкращі умови для самопізнання, саморозвитку, а потім і самореалізації власної сутності кожною особистістю» [14, с. 14]. Ми абсолютно впевнені у тому, що окреслені вченим завдання повною мірою і в першу чергу стосуються саме цільової підготовки лідерів, особливо формування належного рівня його компетентності у сфері моральнісної культури. Вважаємо за необхідне особливо підкреслити слова вченого, що саме «у цьому – шлях до особистісного щастя кожної людини, у цьому – єдиний спосіб ненасильницького динамічного прогресу суспільства, нації й держави» [14, с. 14]. Цілком природно, що для лідера надзвичайно важливим моральнісним обов'язком постає забезпечення добробуту і щастя не тільки для себе і своєї сім'ї, але й для кожного члена колективу, яким він керує.

В той же час, на превеликий жаль, сучасна освіта, насамперед вища школа, цими питаннями практично не опікується. Надзвичайно складні філософські проблеми сенсу людського життя і щастя, життєвих цінностей, моральності та відповідальності лишаються поза межами змісту навчального матеріалу соціально-гуманітарних дисциплін, не говорячи вже про професійно орієнтовані та фахові дисципліни. Професійна підготовка не просто домінує в системі цілей освіти, але й вважається чи не єдиним завданням вищої школи яке має забезпечити належну якість цієї підготовки.

Прискорення науково-технічного прогресу призводить до швидкого старіння знань і технологій та до заміни їх новими, більш складними й більш ефективними. Отже, орієнтація вищої освіти на конкретику підготовки фахівця й на збільшення обсягу фахових знань виявляється непродуктивною, тому що знання швидко застарівають. Тому слід віддавати перевагу фундаментальній підготовці майбутніх фахівців, розвитку креативних здібностей, інноваційного мислення та його критичності і стратегічної спрямованості. Не менш важливою

є увага освіти до виховання та особистісного розвитку майбутніх фахівців, перш за все прищеплення їм моральності та відповідальності.

Вказані завдання освіти особливо необхідні для цільової підготовки лідерів. Досягнення цілей моральнісного виховання лідера вимагає формування та неухильного дотримання сприятливого психологічного клімату і належної моральнісної культури педагогів і студентів відповідного закладу освіти. Одним з ефективних засобів їх формування й дотримання постає сукупність норм і вимог, які у єдності й системній цілісності утворюють специфічний феномен педагогічної етики. Ця етика має бути невід'ємним компонентом системи освіти як надзвичайно важливого і відповідального суспільного інституту та як своєрідної культурної системи.

Загально визнана криза, яку сьогодні переживає світова система освіти, і виникла, як пишуть О. С. Пономарьов, Р. П. Мигущенко та їхні співавтори, «саме внаслідок того, що, по-перше, її традиційні цілі, зміст і характер перестали відповідати новим суспільним вимогам і самим реаліям сьогодення. По-друге, в системі освіти дедалі більш помітно поширюється технократичний підхід, який полягає у прагненні дати учневі, а особливо студентові якомога більше спеціальних знань й відвертому або частіше прихованому нехтуванні виховною складовою освіти, її завданням з особистісного розвитку [19, с. 89]. Саме ці завдання і лежать в основі суспільної місії освіти. Саме в процесі їх виконання відбувається формування загальної та професійної культури студентів, надійне засвоєння ними чітких світоглядних і громадянських позицій, належної системи моральнісних принципів і переконань.

Цілком очевидно, що у разі належного забезпечення системної цілісності освітнього процесу і його чіткої спрямованості педагогічна етика послідовно й цілеспрямовано трансформується в управлінську етику майбутніх керівників-лідерів. З цього приводу М. М. Гуревичов зі своїми співавторами справедливо пишуть, що характерним проявом управлінської етики, «в якому фокусуються як професійна культура менеджера, так і її практичний гуманізм, слід вважати бачення і розуміння керівником того, що кожен працівник є особистістю, яка щось знає і вмє робити краще за нього». Дослідники при цьому підкреслюють ту обставину, що «це аніскільки не підриває його авторитет. Навпаки,

звернення керівника за порадою до того чи іншого фахівця чи навіть простого робітника тільки підкреслить його людяність і повагу та сприятиме зміцненню авторитету» [27].

Такі якості керівника-лідера, як моральність, людяність і повага особистої гідності кожного працівника визначальною мірою формуються безпосередньо в освітньому процесі. Однак сама система освіти, орієнтована на цілеспрямовану підготовку управлінських кадрів, повинна виходити з основних цілей та ідей цієї підготовки і передбачати системний розвиток їхнього лідерського потенціалу і специфічних, лідерських якостей. Вона має бути спрямована на формування у них не тільки високого управлінського професіоналізму, але й людяності, моральності й почуття особистої відповідальності.

Не випадково С. М. Пазиніч зазначає, що «саме освіта і виховання у своїй єдності спроможні розвинути в людині моральнісну силу, інтелектуальну мужність прояву особистісного «Я», світоглядну чесність, творчу самодостатність і дієвість». А це означає, на глибоке переконання вченого, що «моральнісно освічена людина не тільки дивиться на явища як такі, а й спроможна розважливо бачити їх, вона не тільки думає (це притаманно кожному), а й креативно міркує про себе і про те середовище, в якому вона соціально функціонує, виступаючи атрибутивним елементом його» [27, с. 103].

Виходячи з позицій філософії лідерства, необхідно підкреслити ту істотну екзистенційну роль, яку відіграють моральність лідера та її цілеспрямоване формування в системі освіти. Тому важливим завданням освіти з розвитку моральності лідера виступає прищеплення йому того своєрідного і вкрай важливого соціально-психологічного утворення, яке вчений ідентифікує як «моральнісна сила». Належне виконання освітою цього завдання дозволяє їй готувати керівника-лідера, який поєднує високу професійну компетентність та моральнісні якості, загальну культуру і людяність, інноваційне мислення і почуття особистої відповідальності за подальшу долю не тільки своєї фірми, а й всієї країни і навіть людської цивілізації у цілому. Він спроможний ефективно діяти і в ритмі активного суспільно-політичного та соціально-економічного життя, і в ситуації самотньої тиші. Він нормально себе відчуває між станами, які можна визначити як споглядальність та піднесена захопленість.

4.4. Лідерство, мораль і суспільний розвиток

Філософський підхід до аналізу феномену лідерства відкриває реальну можливість дослідити його роль і значення у забезпеченні науково-технічного соціального прогресу та визначенні його цілей, змісту й характеру. Це завдання стає надзвичайно важливим у зв'язку з реальністю тієї глобальної екологічної катастрофи, яка стає безпосереднім наслідком безвідповідальної господарської діяльності людини та її егоїстичного і справді хижацького використання обмежених ресурсів нашої планети. Лідери передусім повинні усвідомити ті загрози, що постають перед людством і вже здатні спричинити загибель нашої цивілізації. Цьому усвідомленню може активно сприяти уміння справжніх лідерів дослухатися до попереджень вчених і робити з них правильні висновки.

Сьогодні система завдань, які суспільство висуває перед системою освіти взагалі й перед вищою школою особливо, зазнає істотних змін. Ці зміни зумовлює не тільки необхідність забезпечення відповідності цілей, змісту й характеру освіти реаліям науково-технічного і соціального прогресу, але й забезпечення їх відповідності тим змінам, що відбуваються в самому характері індивідуального та суспільного буття людини. Ці зміни стосуються й системи підготовки лідерів у повному обсязі вимог до їх професіоналізму, моральності, відповідальності та інших надзвичайно важливих, професійно і соціально значущих особистісних рис і якостей.

Всі ці процеси спрямовані на суспільний розвиток та на забезпечення тієї чи іншої міри їхньої відповідності вимогам суспільного розвитку. Соціальна філософія як одна з основних гілок загальної системи філософських знань має предметом свого дослідження онтологічний статус соціуму та закономірності його функціонування і розвитку. Розвиток прийнято розуміти як інтегральну характеристику будь-якого об'єкта, який змінюється в процесі свого існування. Однак власне розвитком виступає не будь-яка зміна, а тільки та, що відповідає таким трьом вимогам.

По-перше, розвитком необхідно вважати процес, в якому відбуваються якісні зміни об'єкта чи характеру його функціонування, які дають можливість

визначити їхні закономірності. По-друге, розвитком є зміни, що мають незворотний характер. По-третє, розвитку властиві зміни, яким притаманний чітко визначений вектор напрямку цих змін.

Таким чином, розвитком не є процеси, що полягають лише у кількісних змінах, зміни, які мають циклічний характер, та хаотичні зміни, для яких неможливо визначити більш чи менш чіткого тренду або загальної спрямованості цих змін. Ці вимоги є характерними і для феномену суспільного розвитку, однак він має і свої власні характерні особливості. Можна цілком впевнено стверджувати, що соціальний розвиток являє собою процес змін суспільства, наслідком яких стає поява якісно нового характеру суспільних відносин чи поява нових суспільних цінностей, норм або інститутів.

В ініціації та практичній реалізації цих процесів істотну роль відіграють лідери та їхній вплив на людей та різні соціальні угруповання. Вкрай важливу роль при цьому відіграє моральність лідера. Саме вона визначає характер змін, сукупність і результати яких і генерують суспільний розвиток. Разом з тим, цей розвиток практично завжди має складний суперечливий характер. Це означає, що, з одного боку, результатом розвитку стає поява якісно нового стану соціуму, коли змінюється його склад чи структура і може відбуватися виникнення, трансформація чи зникнення певних його елементів та зв'язків між ними. І цей новий стан полягає в поліпшенні життєвих умов переважної більшості людей, у збагаченні їхнього духовного світу й гармонізації відносин.

З іншого боку, процес суспільного розвитку часто пов'язують із науково-технічним прогресом. А він має неоднозначний характер, нерідко його можуть супроводжувати різні вкрай негативні впливи застосовуваних технологій на природне середовище, передусім на біосферу і навіть на саму людину. Досягнення науки і техніки призвели до появи на нашій планеті специфічного штучного утворення, яке отримало назву техносфери. Вона досягла такого обсягу і такої міри складності, що вже вийшла з-під контролю людини як свого творця й почала функціонувати за своїми власними законами. В процесі свого функціонування техносфера час від часу створює серйозні проблеми для людей і суспільства, впливаючи на можливості і характер суспільного розвитку.

Соціальна філософія свідчить, що для суспільного розвитку однією з істотних характеристик виступає період часу, протягом якого відбувається його здійснення. Основні риси, якості й закономірності суспільного розвитку, які слід враховувати при спробах аналізу й усвідомлення його сутності, зазвичай виявляються не відразу, а лише після закінчення певного періоду часу. Результати ж суспільного розвитку постають у вигляді його нового кількісного і якісного стану, зміни його структури й організації системи суспільних відносин.

У забезпеченні суспільного розвитку надзвичайно важливу роль відіграє управлінська діяльність керівників-лідерів різних соціальних систем. Тому далеко не випадково О. Г. Гладишев, В. М. Іванов, В. І. Патрушев та інші справедливо зазначають, що «необхідність соціального управління обумовлена насамперед фактом розподілу праці у групах людей, у великих колективах, у масштабі держави, а також необхідністю її кооперації. Таким чином, як спільна праця людей становить основу будь-якого людського суспільства, так і управління являє собою необхідний елемент спільної праці, існування і розвитку суспільства» [22, с. 15-16]. Цілком доречно було б доповнити цю тезу твердженням про те, що практично кожен справжній керівник-лідер завжди мислить стратегічно, його плани і помисли спрямовані в майбутнє. Тому і він сам постає в суспільній свідомості носієм ідей суспільного розвитку, а своєю практичною діяльністю рішуче втілює ці ідеї у життєву практику.

В той же час В. М. Бабаєв зі своїми співавторами вважають за необхідне підкреслити, що «суспільний розвиток являє собою сукупність складних і суперечливих, нерівномірних і неоднозначних процесів, у яких поєднуються закономірність і випадковість, об'єктивні та суб'єктивні чинники». Характерно, як автори наголошують на тому, що «одні процеси з цієї сукупності можуть на певному часовому відрізку істотно прискорюватися, тоді як інші помітно уповільнюються, а деякі немов би призупиняються. Нерідкими є й ситуації, коли, здавалося б, той чи інший суспільний процес відбувається у зворотному напрямку. Тому цілком природно існує широкий спектр поглядів на суспільний розвиток та його оцінок» [2, с. 35-36].

Певна частина дослідників проблем соціальної філософії і соціології вважають, що, незважаючи на всю складність і суперечливість суспільних процесів, об'єктивно існує певна рівнодіюча всієї сукупної їх безлічі. На їхню думку, загальним напрямком її вектора і постає суспільний розвиток, проявом якого виступають науково-технічний і соціальний прогрес. Водночас ще одна частина фахівців упевнена в тому, що насправді поступальний розвиток науки, техніки і технологій ніяк не пов'язаний з суспільними процесами і не позначається на траєкторії та характері суспільного розвитку.

Певного поширення набула думка, що за дві тисячі років незрівнянно зросла технічна могутність та розширились технологічні можливості людини, але від цього вона не стала більш щасливою, проблеми її взаємовідносин з іншими людьми лишилися такими, що були й до цього, а до їх вирішення ми не наблизилися ні на крок. Це й дає певні підстави філософам вважати, що розвиток науки і техніки не супроводжується розвитком соціуму у напрямі суспільного прогресу.

Сам сенс поняття прогресу прийнято розуміти як такий напрям розвитку, при якому здійснюється перехід об'єкта розвитку від певного його нижчого стану до вищого, до більш досконалої якості об'єкта розвитку. Ідею прогресу запропонували французькі філософи XVIII століття Марі Жан Кондорсе та Анн Роббер Тюрго. Як стверджує С. Е. Крапивенський, «соціально-економічною базою для самого виникнення ідеї суспільного прогресу слугувало становлення капіталізму і визрівання європейських буржуазних революцій. До речі, обидва творці первісних концепцій суспільного прогресу були активними громадськими діячами передреволюційної та революційної Франції». Отже, ця обставина, на його переконання, «цілком зрозуміла ідея суспільного прогресу, визнання того факту, що людство у цілому, в головному йде у своєму русі вперед, є вираження історичного оптимізму, властивого передовим соціальним силам» [12, с. 327]. Правда, не завжди зрозуміло, які саме соціальні сили та за якими критеріями слід вважати передовими.

Стосовно розуміння сенсу феномену суспільного розвитку у філософів існує кілька різноманітних концепцій. Так, К. Поппер заперечує історичний

прогрес. Пояснюючи його як рух до певної мети, яка існує тільки для людей, а для історії у цілому безглузда, він вважає, що прогресувати можуть тільки індивіди, захищаючи демократичні інститути, від яких залежить свобода. У свою чергу, А. Тойнбі та О. Шпенглер обмежують прогрес рамками локальних культур і цивілізацій, заперечуючи прогрес всесвітньої історії у цілому. У свою чергу К. Ясперс вважає радикально різними дві реалії: якщо природа постає предметом науки, то історія як суспільний розвиток не тільки не є об'єктом дослідження наук, що встановлюють його закономірності, але й не може бути пізнана за допомогою методу, який індивідуалізує події та ситуації.

Певною мірою з ним можна погодитися, оскільки ці події й ситуації істотно залежать від характерних особливостей особистості лідера, який стає одним з генераторів виникнення вказаних подій і ситуацій, від рівня його культури, моральності та відповідальності. Більш того, на характер суспільного розвитку, особливо в тих чи інших локальних спільнотах досить істотно впливає моральнісна культура цього соціуму. А вона формується переважно в системі освіти та під цілеспрямованим впливом лідера.

Філософські проблеми суспільного розвитку часто зводять до проблем сенсу історії. Так, на переконання М. Хайдеггера, осмислення історичності людського існування створює передумови для подолання традицій Заходу про буття, формування його нового розуміння. Побудова нетрадиційної філософії історії, на думку мислителя, веде до фундаментальної онтології, у світлі якої можливе реалістичне обговорення питання про умови виживання людства.

В. М. Лавриненко та В. П. Ратников вказують, що «проблема *суспільного прогресу* тісно пов'язана з проблемою єдності всесвітньої історії. Тому цілком природно, що ті концепції, які так чи інакше визнають певні спільні риси у розвитку окремих країн і народів, припускають наявність і певної спрямованості суспільного розвитку» [36, с. 668].

Одним із своєрідних різновидів соціального розвитку виступає процес зміни поколінь людей, для якого характерні рішуча відмова від традиційних поглядів, цінностей та ідеалів і затвердження нових. У тому числі відбувається навіть певна зміна моральнісних норм і принципів. У процесах таких змін

надзвичайно важливу роль відіграють лідери нових поколінь. Відомий історик і публіцист Ярослав Грицак пише у зв'язку з цим, що «покоління – не біологічне явище, а соціальне. Те, що люди народилися в один і той же час, ще не робить їх поколінням». Вчений образно підкреслює, що «вони стають тими, хто вони є, внаслідок соціалізації. Покоління – це прісне несмачне тісто, яке заправають і солять лідери. Саме завдяки їм молоді люди перетворюються з покоління в собі на покоління для себе» [8, с. 8].

Зміна системи ціннісних позицій, що спостерігається у сучасній молоді, стосується також цілей і характеру міжособистісного спілкування. Спілкування ж, як пишуть В. Г. Кремень, Д. І. Мазоренко та їхні співавтори, «виступає не тільки потребою людини, засобом та умовою забезпечення її успішної участі у спільній з іншими людьми діяльності. Воно являє собою також одну з найважливіших життєвих цінностей людини» [37, с. 74].

Відомо, що зміна мети і структури суспільства веде до переоцінки цінностей, в тому числі й моральності. Люди отримують можливість діяти в нових умовах. Це дозволило Ж.-П. Сартру з властивою йому категоричністю заявити, що цінності й ідеали вигадують люди. Більш обережний філософ В. Франкл визначив цінності як універсали сенсу, що кристалізуються в типових ситуаціях, з якими стикається суспільство в процесі свого розвитку.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Як стан соціокультурного простору та сила його впливу на людей позначається на моральності лідера, на його загальній і професійній культурі?
2. Чому справжній лідер має постійно підвищувати рівень моральності й культури, розвивати свою моральну свідомість?
3. Наведіть основні аспекти філософського аналізу феномену лідерства та особистості лідера, його культури, моральності та відповідальності.
4. Покажіть, що відповідальність лідера постає проявом його моральності й культури і водночас одним з її важливих джерел.
5. В чому полягає глибинна сутність моральності й культури лідера та їхній прояв у відповідальності як його атрибутивній рисі?
6. Які обмеження на діяльність і поведінку лідера та взаємовідносини з людьми накладають реалії соціокультурного простору?
7. Розкрийте сенс основних відмінностей між обмеженнями на діяльність лідера, що мають правовий та моральнісний характер.
8. Покажіть особливості поведінки і відносин неформального лідера з вищим керівництвом у тому разі, коли він сам не є керівником.
9. Як у їх відносинах проявлятиметься його моральність і відповідальність як справжнього лідера і зрілої особистості?
10. Покажіть, що лідерство виступає своєрідним чинником збереження загальнолюдських цінностей, що лежать в основі існування цивілізації.
11. Поясніть сенс і зміст системи прямих і зворотних взаємозв'язків між лідерством і соціокультурним простором, в якому воно функціонує.
12. Покажіть, чим зумовлена складність системи цих зв'язків.
13. Доведіть, що вміння досягати злагоди і компромісних рішень є одним з проявів моральності та відповідальності лідера і його оточення.
14. В чому полягає моральнісний аспект загальної і професійної культури й відповідальності управлінської діяльності лідера?
15. Поясніть з позицій філософії лідерства, що моральність лідера визначається рівнем розвитку моральнісної культури суспільства.

16. Доведіть, що моральнісна культура є важливою атрибутивною характеристикою особистості, будь-якої спільноти і суспільства у цілому.
17. Наведіть схему загальної структури феномену моральнісної культури суспільства і поясніть зв'язки між її компонентами.
18. Чому моральнісна культура є своєрідною динамічною системою?
19. Доведіть, що з позицій філософії культури моральнісну культуру слід розуміти як специфічну підсистему загальної культури.
20. Чому моральнісна культура має бути важливим компонентом професійної культури педагога, лікаря, судді, державного службовця і лідера?
21. Покажіть, що повагу до лідера та його авторитет істотно посилюють прояви його моральності, чуйності, культури і відповідальності.
22. Чому освіта відіграє істотну роль у виявленні потенційних лідерів та їх цілеспрямованій підготовці відповідно до суспільних потреб і вимог?
23. Чому в реальному житті освітній процес зводиться переважно до навчання студентів при нехтуванні їх вихованням та особистісним розвитком?
24. Доведіть, що моральнісне виховання лідера потребує формування сприятливого психологічного клімату і моральнісної культури педагогів.
25. Чому з позицій філософії лідерства істотну екзистенційну роль мають відігравати моральність лідера та її формування в системі освіти?
26. Як філософія лідерства відкриває можливість дослідити його роль у забезпеченні науково-технічного соціального прогресу?
27. Розкрийте сенс тих умов, яким мають відповідати зміни, щоб вони могли вважатися розвитком.
28. Поясніть роль моральності лідера у здійсненні тих процесів, які визначають соціальний прогрес.
29. Розкрийте неоднозначний характер процесів науково-технічного розвитку і поясніть його позитивні й негативні аспекти.
30. Чому дослідники часто зводять філософські проблеми суспільного розвитку до проблем сенсу історії?
31. Проаналізуйте різновид соціального розвитку, яким є процес зміни поколінь людей і відмова від традиційних поглядів, цінностей та ідеалів.

5. МОРАЛЬНІСНІ ОСНОВИ ЕФЕКТИВНОСТІ ЛІДЕРСТВА

Визначальною характеристикою діяльності лідера, за якою її оцінюють не тільки його прихильники і послідовники, а й опоненти, суспільство у цілому, слід вважати ефективність цієї діяльності. Ефективність діяльності лідера розуміють як співвідношення її результатів та витрачених для їх отримання ресурсів. При цьому необхідно враховувати не тільки матеріальні й фінансові ресурси, але й людські, інтелектуальні, емоційні, моральнісні тощо. На предмет ефективності лідер і сам оцінює свою діяльність у процесі аналізу, коли він відверто і критично розглядає цю діяльність та її відповідність суспільним очікуванням з позицій своєї совісті.

Моральність лідера необхідно розглядати як один із визначальних чинників забезпечення ефективності його діяльності у локальному розумінні, а моральність лідерства як соціального явища виступає чинником ефективності самого феномену лідерства. Ця теза ґрунтується на тому, що успіх діяльності як конкретного лідера, так і всієї сукупності лідерів різних спільнот певного суспільства істотною мірою визначається особистим авторитетом цих лідерів, їхнім умінням впливати на людей та забезпечувати у них позитивну мотивацію на спільну діяльність і моральнісне та відповідальне ставлення до її виконання.

Надзвичайно важливою виявляється здатність лідера не просто впливати на людей, але й формувати у них моральнісну культуру. Він повинен уміти через цю культуру та за її допомогою забезпечувати свідому спрямованість на бездоганне виконання людьми тих завдань і функцій, які покладені на них у структурі спільної діяльності. Водночас ця їхня культура виступає потужним чинником доброзичливого характеру взаємовідносин між учасниками спільної діяльності та створення сприятливого психологічного клімату в колективі.

Сьогодні умови здійснення лідерської діяльності, особливо у виробничій та підприємницькій сферах, істотно ускладнюються через тенденції посилення інтеграційних процесів та розширення світогосподарських зв'язків. Лідер має бути обізнаним з особливостями бізнесу в цих умовах і враховувати їх. Однією з таких особливостей виступає необхідність ознайомлення лідера, а часто й самих виконавців з основами моральності й культури іноземних партнерів. Тому далеко не випадково відомий американський соціальний філософ і соціолог Ф. Фукуяма, широке визнання якому свого часу принесла його книга

«Кінець історії», небезпідставно і впевнено стверджує, що «технічний прогрес, який розгортається, здійснюючи поступальний і формоутворюючий вплив на національні економіки, поєднує їх у велетенське світове господарство. При цьому в умовах зростаючої складності й інформаційної насиченості сучасного життя будь-яке централізоване планування стає надзвичайно скрутним».

Вчений упевнений в тому, що той «високий рівень добробуту, який забезпечується технологічно орієнтованим капіталізмом, у свою чергу, служить живильним середовищем для ліберального режиму всезагального рівноправ'я, у встановленні якого боротьба за людську гідність досягає своєї кульмінації». На переконання дослідника, «слід визнати, що багато суспільств із немалими труднощами вводили у себе демократичні інститути й вільний ринок, а інші, особливо на території колишнього комуністичного табору, швидко скотилися назад до фашизму чи анархії» [40].

Східноєвропейські країни та країни Балтії обрали собі лідерів, які забезпечили економічне зростання і вступ своїх країн до складу Європейського Союзу. Прагнення України теж ефективно реалізувати подібну стратегію стикається з політичною нестабільністю, її ускладнюють прояви корупції і безвідповідальності, в тому числі вищих посадовців. Ось чому країна ще перебуває у пошуку справжніх ефективних лідерів, моральнісні принципи і переконання яких виходили б з інтересів народу і країни, а не з їхніх власних особистих інтересів.

Аналіз реалій сьогодення в нашій країні з позицій соціальної філософії дає вагомі підстави стверджувати, що саме моральність лідерів у поєднанні з їхнім професіоналізмом і становить те надійне підґрунтя, на якому тільки й можна забезпечити бажану ефективність самого лідерства, його конкретної діяльності та впливу на виконавців. Дійсно, чесне й бездоганне виконання ними своїх обов'язків впливає з рівня моральності і моральної культури виконавців та їхнього ціннісного сприйняття своєї діяльності й приналежності до певного колективу. А розвиток цих якостей зумовлює, по-перше, моральність лідера та його ставлення до своїх прихильників і послідовників, по-друге, його вміння активно впливати на формування їхньої моральності, відповідальності та їхньої системи життєвих цінностей.

Ускладнення умов суспільного буття вимагає адаптації людей, перш за все лідерів, до змін, що відбуваються, вміння розвиватися відповідно до потреб суспільства й до стратегічних завдань відповідних спільнот.

5.1. Основні тенденції розвитку лідерства

Феномен лідерства, як і будь-яке інше явище, не є і не може бути чимось застиглим. Оскільки цей феномен є реакцією на потреби і вимоги суспільства, а суспільство і само по собі, і умови, в яких воно функціонує та розвивається, є динамічними утвореннями, феномен лідерства також змушений змінюватися і розвиватися. Це означає необхідність лідерства адаптуватися до нових умов функціонування, пристосовуючись до нових суспільних потреб у лідерах.

Однак зміни у цілях лідерства та в його характері не є простим процесом пристосування. Лідерство як активне за самою своєю природою явище не лише пристосовується до змін, що відбуваються в суспільстві, але й безпосередньо впливає на суспільство, ініціюючи певні зміни як у його структурі, так і в цілях і характері його функціонування. Таким чином, у реальності відбувається тісна взаємодія та взаємовплив між суспільством і лідерством.

Коли ми говоримо про розвиток лідерства як специфічного соціального явища, слід розуміти надзвичайну складність цього процесу, оскільки лідерство як явище є певним узагальненням діяльності й поведінки надзвичайно великої кількості лідерів різного масштабу їхніх особистостей, різного рівня освіченості, вихованості й культури, різних сфер діяльності, різних особистісних якостей тощо. Кожному з них властиве своє бачення і своє розуміння самої сутності та призначення лідерства, уявлення про його розвиток і визначальні тенденції цього розвитку.

При цьому кожний конкретний лідер вбачає цей розвиток через призму саме його власної місії та її суб'єктивного розуміння ним. Тому при визначенні питання стосовно того, чи існують певні загальні тенденції розвитку лідерства, необхідно виходити з його природи як складного соціально-індивідуального явища. Ми впевнено стверджуємо, що оскільки існує такий загальний феномен, як лідерство, повинні існувати й його загальні характеристики, які через ті чи інші причини зазнають певних змін. Саме ці зміни й визначають розвиток лідерства та його основні тенденції.

Тенденції розвитку лідерства тісно пов'язані з провідними тенденціями розвитку самого суспільства і виступають одними з його характерних проявів. Однак на відміну від проявів суспільного розвитку в інших сферах, розвиток лідерства не тільки визначається характером суспільного розвитку, а й активно впливає на цей характер. Його вплив має складний і багатоплановий характер. По-перше, лідери загальнонаціонального масштабу безпосередньо впливають на суспільні процеси, прагнучи спрямовувати їх у бажаному для себе напрямі та відповідно до свого бачення доцільного характеру розвитку суспільства. По-друге, вплив цих лідерів на людей сприяє поширенню в суспільстві його цілей і цінностей, посилюючи вплив лідерів на суспільні процеси. По-третє, вплив цих лідерів на лідерів нижчих рівнів управлінської чи організаційної ієрархії може ще більш посилювати інтегральний вплив лідерства як суспільного феномену на характер і спрямованість розвитку суспільства. Це відбувається за рахунок цілісності політики всієї вертикалі влади у разі, коли переважна частина людей схвалює й підтримує цю політику.

Успіх впливу лідерів високого рівня (їх інколи ще називають альфа-лідерами) на процеси розвитку суспільства підвищує авторитет лідерів і повагу до них. У результаті в суспільстві виникають сприятливі передумови для розвитку самого суспільного феномену лідерства. Вони полягають у створенні відповідного морального, соціокультурного і життєво-ціннісного середовища. Цілком очевидно, що особистісний розвиток лідера, як і будь-якої людини має розглядатися як послідовність цілеспрямованих поступових змін характеру його мислення, діяльності й поведінки. Вони приводять до трансформації його як індивіда у визнану оточенням особистість. Серед найбільш характерних тенденцій розвитку лідерства слід визначити таку їх множину.

По-перше, ускладнення застосовуваних технологій і відповідне зростання рівня їхньої потенційної небезпеки потребують істотного посилення професійної компетентності лідерів. Вона має поширюватися на діяльність самих лідерів та на їхнє прагнення постійно підвищувати професіоналізм працівників, спільною діяльністю яких він управляє. Водночас ця тенденція передбачає підвищення рівня особистої відповідальності лідера і керованих

ним людей за дотримання норм і правил технологічної дисципліни та забезпечення безпеки діяльності.

По-друге, прискорення науково-технічного прогресу і скорочення циклу старіння й оновлення техніки та технологій зумовлюють необхідність постійного самонавчання і самонавчання лідера. Ця необхідність не тільки набуває якостей усталеної тенденції, а й вимагає від лідера розвитку інноваційного мислення та його чіткої стратегічної спрямованості. Задоволення цих вимог допомагає йому забезпечити належний рівень своєї власної конкурентоспроможності, а також конкурентоспроможності фірми чи організації, яку він очолює.

По-третє, загальна демократизація суспільного життя, становлення й розвиток громадянського суспільства і верховенства права породжують ще одну важливу тенденцію розвитку феномену лідерства. Вона полягає в опорі лідера на переважання командних методів діяльності, формування й послідовне дотримання того особливого характеру взаємовідносин між членами команди, який прийнято називати командним духом. Цей дух має включати сприятливий психологічний клімат, спільні цілі й цінності, товарицькість і згуртованість та взаємоповагу і готовність прийти на допомогу тому, хто її потребує.

По-четверте, помітною тенденцією розвитку лідерства стає сьогодні ще й посилення схильності лідерів до обґрунтованого ризику, їхньої здатності та уміння всебічно його аналізувати й адекватно оцінювати ризики, довіряти своїй інтуїції. Коли ж ризик виявляється виправданим, оточення лідера сприймає це як особливий дар передбачення, властивий їхньому кумирові. Оскільки життя постійно ускладнюється, зростання кількості ризикових ситуацій вимагає від лідера постійно вдосконалювати своє уміння системно аналізувати й оцінювати ризики та правильно управляти ними.

По-п'яте, зараз спостерігаються серйозні зміни у розумінні життєвих цілей і цінностей, моральнісних норм і духовно-культурних ідеалів. Ці зміни визначають ще одну помітну тенденцію розвитку лідерства. Її сенс полягає у зростанні уваги лідерів до своїх моральнісних принципів і переконань. Водночас відбувається посилення цілеспрямованого впливу лідера на процес

формування в суспільній свідомості адекватної системи цінностей, на належний розвиток моральності людей, їхньої культури, духовності та відповідальності.

По-шосте, результати уважного аналізу духовно-моральнісних аспектів філософії лідерства дають можливість визначити і таку характерну тенденцію розвитку лідерства, як соціального феномену. Вона полягає у зростанні ролі і значення духовності й моральності у рівні ефективності лідерського впливу на людей та на їх культуру і духовність. Відтак зростає їх вплив і на авторитет конкретних лідерів, що розширює можливості їх впливу на формування духовності, моральності й відповідальності людей.

По-сьоме, ускладнення суспільного буття посилює цілком закономірне зростання потреби суспільства у лідерстві як важливому і потужному механізмі ефективного регулювання суспільних відносин. Водночас для самих лідерів зростає необхідність знати й розуміти потреби людей і суспільства у цілому з тим, щоб спрямовувати як свою діяльність, так і діяльність своїх прихильників і послідовників на забезпечення реальних можливостей успішного задоволення цих потреб. Маються на увазі не тільки матеріальні, а й духовні потреби людей.

Навіть простий перелік основних тенденцій розвитку лідерства дозволяє погодитися з твердженням, що «з позицій духовно-моральнісних аспектів філософії лідерства вкрай важливою характеристикою особистості лідера, що істотною мірою визначає її розвиток, є багатство духовного світу» [19, с. 88]. Ось чому далеко не випадково В. Г. Табачковський підкреслює, що «життя у духовному світі безмежно розширює простір, час і обставини особистого буття, робить особистість буквально всюдисущою». На глибоке переконання цього філософа, «у цім світі життя може переживатися багато разів, чуже життя переживається як власне, можливе й навіть неможливе тут набуває плоти, як начебто це було саме життя» [39, с. 207].

Вказані особливості «життя в духовному світі» є характерними для лідера, і його свідомий цілеспрямований розвиток відбувається у напрямі збагачення свого духовного світу й радості переживання повноти життя. Тому в процесі його особистісного розвитку, як і розвитку будь-якої людини взагалі,

відбувається посилення рівня властивих йому суспільно значущих якостей. Однак для лідера як особистості цей розвиток включає й такі специфічні риси, як виявлення лідерських задатків, своєрідного потенціалу та його розвиток у напрямі готовності до плідної реалізації. Саме набуття всіх зазначених рис, наповнення їх відповідним смислом та спрямування на дійовість, власне, й визначає сутність процесу особистісного розвитку лідера.

Сукупність суспільно значущих рис і якостей лідера включає, по-перше, його розвинені морально-вольові якості, які у поєднанні з його харизмою дають йому відчутні можливості здійснювати сильний вплив на своє оточення, вести людей за собою, примушуючи їх добровільно виконувати його волю. Саме за наявності твердої волі людина може ставати лідером. Тому не випадково вважається, що ефективність впливу лідера визначається масштабом особистостей, які йдуть за ним.

По-друге, вкрай важливою суспільно-значущою якістю лідера, яка також є однією з тенденцій його розвитку, виступають чіткі світоглядні позиції цього лідера. Вони являють собою систему його поглядів на зовнішній світ, на себе і своє місце в ньому та на своє призначення. Водночас світоглядні позиції визначають ставлення лідера до цього світу, до інших людей і суспільства у цілому. З цього ставлення випливає характер взаємовідносин лідера з людьми, взаємодія та спілкування з ними, а отже, і ефективність лідерської діяльності.

По-третє, система життєвих цілей, цінностей та орієнтацій лідера набуває ролі суспільно важливої якості його особистості у тому разі, коли вона набуває загальної гуманістичної спрямованості й ґрунтується на одвічних цінностях добра, моральності, справедливості та відповідальності. Така її спрямованість і робить цю систему не тільки потужним чинником впливу лідера на людей, але й одним із джерел розвитку гуманістичних ціннісних орієнтацій оточення цього лідера, насамперед його прихильників і послідовників.

По-четверте, моральнісні принципи і переконання лідера являють собою ще одну надзвичайно важливу суспільно значущу рису його особистості, одне з істотних джерел ефективності його впливу на людей, того його авторитету, що у них формується й примушує їх слідувати за лідером, цілком добровільно

здійснювати його волю, відповідально ставитися до виконання своїх функцій і завдань, що впливають з їх участі у спільній діяльності. Моральність лідера стає дієвим чинником позитивної атмосфери у його команді, активно сприяє розвитку й затвердженню в ній моральнісних норм.

По-п'яте, авторитет лідера і визначальний характер його впливу на людей роблять суспільно значущою якістю його особистості навіть естетичні смаки та ідеали, його уподобання та інтереси. Його сприйняття, розуміння й оцінки прекрасного та піднесеного, його неприйняття потворного в житті й мистецтві, в людях та у їхніх взаємовідносинах передаються оточенню лідера і стають своєрідним стандартом естетичних смаків його команди. Вони затверджуються в суспільній свідомості, хоча й не виключають індивідуальних забарвлень.

По-шосте, на рівні однієї з дійсно надзвичайно важливих та суспільно значущих особистісних рис і якостей лідера постає комунікативна культура. Вона охоплює культуру взаємовідносин із людьми і культуру мовлення. При цьому характерно, що ця культура поширюється на комунікативну діяльність не лише в межах спільного виконання виробничих завдань, а й на спілкування поза межами формальних відносин, на спілкування не тільки з прихильниками, а й опонентами.

Наведені риси істотною мірою визначають розвиток лідерства.

5.2. Моральність лідерського впливу

Однією з найхарактерніших особливостей лідерського впливу на людей, від якої визначальною мірою залежить його ефективність, постає моральність цього впливу. Її дія починається з самого формування лідером цілей впливу, який він планує здійснити задля успішного досягнення цілей тієї діяльності, на яку він спрямовує зусилля та енергію своїх прихильників і послідовників. Цілі впливу неодмінно повинні виходити з норм, принципів і положень моралі, а не з принципу, який свого часу сформулював Ніколо Макіавеллі стосовно того, що ціль виправдовує засоби. Жодна зовні благородна і приваблива мета не може бути поставлена лідером, якщо її досягнення потребує використання тих засобів, які є неприйнятними з позицій норм права чи моральності або яка не відповідає поглядам, релігійним віруванням, традиціям культури і ментальності певного конкретного виконавця.

Філософсько-психологічний підхід до забезпечення належного рівня моральності лідерського впливу виходить з того, що ця моральність перш за все визначає рівень розвитку загальної, професійної й особливо моральнісної культури лідера. Моральнісна культура лідера являє собою один із різновидів більш загального поняття моральнісної культури особистості. Аналіз же цього поняття відкриває можливість виявити іманентний йому, надзвичайно складний і багатогранний та до того ще й вкрай суперечливий характер. Тому існує безліч підходів до його розуміння і трактування.

Так, А. Гусейнов визначає моральнісну культуру особистості як «закріплені в суспільній думці моральні цінності, які використовуються на практиці більшістю людей». У той же час В. Іванов відносить до структури моральнісної культури «все морально позитивне, цінне в життєдіяльності індивіда та соціальної спільноти» [11, с. 74-75]. У свою чергу В. С. Біблер чітко стверджує, що моральнісна культура – це «міра засвоєння прогресивних моральних цінностей та оволодіння навичками їх реалізації» [5, с. 167-168]. Саме «оволодіння навичками» практичної реалізації моральних цінностей має бути вкрай важливим для справжнього лідера, оскільки воно дозволяє

забезпечити моральність його впливу на людей, а відтак і його бажану ефективність, сприяє формуванню моральнісних цінностей.

Моральність лідерського впливу постає важливим чинником сприйняття людьми свого лідера як справді авторитетної особистості та їхньої готовності до належного виконання ними тих завдань, які він ставить. Отже, сьогодні роль і значення моральності впливу лідера на людей особливо помітно зростають у зв'язку з істотним ускладненням цілей, змісту й характеру суспільного життя і особливо суспільного виробництва у найширшому його розумінні. Крім того, ця моральність активно сприяє формуванню відповідальності лідера за якість і повноту виконання завдань, що постають перед ним і керованими ним людьми. Вона стає тим більш необхідною за сучасних умов.

Серед умов, які викликають необхідність забезпечення моральнісного характеру лідерського впливу, чільне місце займає сильне, а в деяких випадках навіть буквально катастрофічне посилення впливу на людей безлічі чинників зовнішньої та внутрішньої детермінації людської долі. Діяльність же лідера відбувається у просторі цих чинників і повинна враховувати їхній вплив, а за необхідності й нейтралізовувати його. Тим більш, що такі чинники потужним потоком інколи цілеспрямовано, а інколи хаотично діють на свідомість, волю і почуття людини, на її ставлення до своєї участі у спільній діяльності, на її поведінку та взаємовідносини зі світом, з іншими людьми і соціумом у цілому.

На початку нового тисячоліття, як пишуть С. О. Заветний, С. М. Пазиніч, О. С. Пономарьов та Л. М. Тіщенко, «у багатьох людей, на превеликий жаль, стали досить помітно переважати суто біологічні інстинкти. Вони породжують жорстокість і агресивність, ворожість і нетерпимість до інших поглядів та думок, вірувань і переконань, до інших культур і традицій, життєвих цілей і цінностей» [15, с. 187]. Через недостатній рівень розвитку культури людей, їхньої моральності й толерантності в різних місцях світу посилюються прояви екстремізму, тероризму і сепаратизму.

Ці тенденції не тільки призводять до небезпеки, загрожують життю та здоров'ю людей, але й відіграють деструктивну роль для соціуму, особистості та взаємодії і співпраці людей. Вони прямо суперечать цілям, потребам і

умовам їхньої злагодженої діяльності, а отже, й прагненням лідера забезпечити бажану якість та ефективність цієї діяльності. Тому серед засобів лідерського впливу на людей надзвичайно важливу роль і має відігравати його моральність. Формуючи завдяки такому впливу моральнісні основи командної діяльності, лідер отримує можливість нейтралізувати прояви деструктивних чинників та створити у своєї команди сталий імунітет проти них та їхньої дії.

Це надзвичайно важливо, оскільки сьогодні командні методи діяльності поступово стають домінуючими у самих різних сферах суспільного життя та виробництва. Вони серйозно допомагають успішному досягненню поставлених цілей та отриманню очікуваних результатів. Командні методи роботи здатні забезпечити високу ефективність спільної діяльності й полегшувати виконання лідером своїх завдань і функцій. Однак необхідною умовою для цього виступає використання лідером методів моральнісного впливу на виконавців.

Однак, як свідчить життєва практика, деструктивні начала в суспільному житті виявляються достатньо живучими. До того ж, переконання людей, що були сформовані під їхнім впливом, стає досить складно подолати, особливо якщо вони прищеплені їм із самого дитинства. Через ці обставини лідерський вплив на таких людей досить непросто досягає своїх цілей. І забезпеченню його бажаної дійовості та ефективності істотною мірою допомагають моральнісні чинники. Серед них перш за все слід назвати моральність самого лідера та його моральнісну культуру. Крім того, вкрай важливу роль відіграє моральнісний характер лідерського впливу та його спрямованість на моральнісні цілі.

Тому кожному лідерові необхідно навчитися виявляти справжні думки і погляди людей, особливо наявність у них негативних рис і якостей. Йдеться передовсім про конфліктність, інтолерантність, нетерпимість, егоїзм та явні прояви агресивності тощо. Отримана в результаті виявлення цих якостей інформація дозволить лідерові формувати адекватні впливи на таких людей та спрямовувати ці впливи на рішуче подолання негативних проявів у їхній поведінці.

Вкрай важливим засобом формування і здійснення адекватних лідерських впливів на людей виступає підкреслене визнання їхньої особистісної гідності,

відзначення їхніх виробничих досягнень, проявів їхньої допомоги колегам по роботі тощо. Підкреслено схвальне ставлення лідера до позитивних проявів у діяльності й поведінці цих людей сприяє закріпленню у свідомості останніх відомої з піраміди А. Маслоу потреби у визнанні, бажання привертати до себе увагу. А це й спонукатиме їх до позитивних вчинків та поведінки, відповідного ставлення до колег та до виконання своїх функцій і обов'язків зі спільної діяльності.

Вважаємо за необхідне спеціально підкреслити ту істотну обставину, що для формування й особливо для реалізації адекватних моральнісних впливів на носіїв негативних рис і якостей лідерові потрібно знати філософію і психологію лідерства, оволодіти мистецтвом прояву ефективного впливу на людей. Він має добре розуміти важливість свого уміння системно бачити проблемні ситуації та своєчасно й ефективно їх вирішувати. Істотну роль при цьому відіграють його розвинені педагогічні здібності.

Взагалі перед лідерством як специфічним і вкрай важливим соціальним феноменом сьогодні надзвичайно гостро постає питання істотного посилення виховної діяльності й виховних аспектів лідерського впливу на людей. Воно пов'язане з загальним падінням рівня моральності в суспільстві, з переоцінкою системи одвічних цінностей і з підвищенням самоідентифікації людей. Остання зумовлена зростанням рівня освіченості й професійної кваліфікації і загальною демократизацією суспільного життя. Одним із майже неочікуваних наслідків його стало посилення тенденції до атомізації суспільства. До речі, їй сприяє й поширення комп'ютерних технологій та інформаційно-комунікаційних засобів.

На тлі таких процесів у частини людей відбувається певне нехтування моральнісними нормами, необхідністю підтримання дружніх або хоча б просто нормальних ділових відносин із колегами. Цілком очевидно, що боротьба з негативними проявами шляхом використання негативних засобів і способів впливу на людей є тупиковою і безперспективною. Тому й набувають такого значення й необхідності цільового використання методи лідерської педагогіки або педагогіки управління.

Цілями й завданнями цих методів та їх послідовного застосування постає потреба відновлення значення моральності в суспільній свідомості як одного з потужних регулятивних механізмів забезпечення нормальної життєдіяльності індивідів і соціуму в цілому. Успішне виконання вказаних завдань вимагає від лідера системного підходу. Він включає перш за все високу моральність самого лідера, його багатий духовний світ і відповідальність за свої рішення й дії та їх можливі наслідки й результати. Другим його складником має бути послідовна діяльність лідера з прищеплення моральності, духовності й відповідальності своїм прихильникам і послідовникам. На цьому підґрунті й виникає можливість третього кроку, який полягає у здатності лідера використовувати моральні засоби здійснення свого впливу на людей.

Філософія лідерства виходить з того, що саме моральність лідерського впливу забезпечує його належну дієвість та ефективність, активно сприяє затвердженню моральних принципів і переконань у взаємовідносинах між лідером та його командою і всередині самої команди. А це стає передумовою успіху їх спільної діяльності, зростання духовно-культурного рівня людей.

5.3. Моральність і психологічний клімат спільноти

Філософія самого феномену лідерства ґрунтується на визнанні дійсно безперечного факту, що в системі взаємодії лідера й тієї спільноти, на членів якої він і здійснює свій специфічний вплив і в якій, власне, і відбувається його діяльність, мають місце різні види взаємозв'язків та взаємодії. Узагальнено ці зв'язки можна поділити на ті, що визначають вплив лідера на спільноту, й ті, що визначають не менш значущий вплив самої цієї спільноти на лідера. Для успішного здійснення цією спільнотою своєї діяльності й досягнення її цілей, а відтак і для ефективної реалізації нею своєї суспільної місії вкрай необхідною передумовою виступає гармонізація цих взаємовпливів.

Гармонізувати ж їх можна лише у тому разі, коли відповідна спільнота діє в умовах сприятливого психологічного клімату. Саме він створює умови плідного впливу лідера на спільноту та її зворотного впливу на лідера. Таку ситуацію можна пояснити тим, що сприятливий психологічний клімат завжди ґрунтується на чітких моральнісних принципах і надійному підґрунті взаємної поваги й доброзичливості. Оскільки ініціатором створення такого клімату у взаємовідносинах зазвичай виступає лідер відповідної спільноти, він прагне використовувати можливості цього клімату для забезпечення бажаного рівня ефективності свого лідерського впливу.

Однак у створенні й неухильному дотриманні сприятливої атмосфери в колективі не менше зацікавлені й виконавці. Адже за таких умов і працювати краще, і з'являються реальні можливості для професійного й особистісного розвитку. Спільні життєві цілі й цінності, моральнісні принципи й переконання стають чинниками задоволення людей вже самою своєю приналежністю до цього колективу. Тим більше, що в атмосфері, яка склалася в ньому, домінує поважне ставлення до кожної людини, відзначається внесок кожного у спільну працю, активно стимулюється творчий характер цього внеску і створюються сприятливі умови для подальшого розвитку креативних здібностей.

Лідерові ж за таких умов необхідно діяти виважено, забезпечувати своїм впливом на людей як успішне досягнення цілей організації, так і бажаний

рівень добробуту членів своєї команди. А це вимагає від нього знати основи психології і філософії управління, розуміти сутність такої специфічної сфери знань, як філософія впливу. Як писав С. О. Заветний зі своїми співавторами, «філософія впливу тільки формується як специфічна галузь загальної системи філософських знань і має являти собою один із важливих напрямів прикладної філософії. Вона зароджується на стиках філософії управління, філософії освіти та філософії спілкування і значною мірою використовує результати наукових досліджень у галузі психології особистості, психології міжособистісних відносин і психології впливу» [10, с. 26]. Додамо, що практично всі зазначені тут галузі знань імпліцитно належать філософії лідерства. Всі вони значною мірою пов'язані з моральнісними аспектами лідерства і тому цілком можуть вважатися основами формування психологічного клімату в організації.

Психологічний, а точніше соціально-психологічний клімат часто прийнято розуміти як вкрай важливий інтегральний показник характеру системи тих міжособистісних відносин, що склалися в колективі певної спільноти. Цей показник відображає сукупність психологічних умов, що або сприяють, або ж заважають успішній спільній діяльності членів цієї спільноти, їх професійному та особистісному розвитку. Соціально-психологічний клімат має позитивний характер міжособистісних взаємовідносин у тому разі, коли і лідер спільноти, і всі його прихильники сповідують чіткі моральнісні принципи і переконання, а їхня свідомість і взаємовідносини між ними пронизані моральнісним ставленням один до одного і до своєї діяльності.

З позицій філософії лідерства вкрай важливим чинником формування й дотримання сприятливого соціально-психологічного клімату слід визнати також тісно пов'язаний з моральністю людей рівень соціально-психологічного розвитку спільноти та її учасників. Тому сприятливий характер психологічного клімату можна визначити за допомогою такої сукупності основних ознак:

- переважання командних методів роботи і розвинений командний дух у колективі відповідної спільноти;
- поінформованість учасників спільної діяльності про її цілі й завдання та їх активна участь в обговоренні шляхів доцільного їх виконання;

- високий рівень опосередкування взаємовідносин і взаємооцінки цілями та змістом спільної діяльності;
- істотна вираженість дієвої групової емоційної самоідентифікації членів команди лідера;
- адекватна атрибуція відповідальності лідера і команди як за успіхи, так і особливо за невдачі й поразки у спільній діяльності;
- високий рівень взаємності у сфері атракції та референтних відносин;
- значний рівень моральної та життєво-ціннісної орієнтації спільноти як певної цілісності й системної єдності;
- готовність і здатність кожного члена спільноти до прояву свого особистісного самовизначення та їх підтримка у цьому з боку лідера;
- прагнення до розвитку і плідної реалізації кожним членом спільноти своїх креативних здібностей та розвиток особистого творчого потенціалу.

Надзвичайна важливість і особлива цінність сприятливого соціально-психологічного клімату полягає, по-перше, в тій його якості, яка робить його одним із вирішальних чинників дієвості й ефективності спільної діяльності учасників відповідного колективу. По-друге, постійне підтримання лідером сприятливого соціально-психологічного клімату в колективі прихильників та послідовників є потужним джерелом його незаперечного авторитету, а отже, й дійовості його лідерського впливу на них. Нарешті, по-третє, сама наявність сприятливого соціально-психологічного клімату, який ґрунтується на взаємній повазі і взаємодопомозі, постає важливим чинником забезпечення моральності та відповідальності кожного члена відповідної спільноти.

Цілком очевидно, що розглянуті вище особливості впливу сприятливого соціально-психологічного клімату істотною мірою залежать від розвиненості відносин сумісності й товаришкості, уміння і готовності кожного члена спільноти узгоджувати свої власні цілі, прагнення й інтереси спільними цілями, прагненнями та інтересами. Водночас значний вплив на формування і розвиток цих особливостей здійснює властивий лідерові стиль лідерства і керівництва. Від нього ж залежить загальна атмосфера в його команді, життєві цінності, духовність і корпоративна культура, притаманні цій спільноті.

Враховуючи ці обставини, слід підкреслити, що сприятливий соціально-психологічний клімат несумісний з авторитарним та директивним стилями управління, які часто придушують творчі прояви й ініціативу виконавців, що негативно впливає на їхнє самопочуття та породжує пасивність і байдужість. Тому єдиною можливою й раціональною альтернативою їм необхідно визнати демократичний стиль лідерства і керівництва, орієнтацію лідера на заохочення креативності й ініціативи виконавців. Адже ці прояви зазвичай спрямовуються на підвищення ефективності та якості спільної діяльності.

Водночас демократичний стиль сприяє розвитку згуртованості спільноти, посиленню товариськості й дотриманню моральнісних норм і принципів. Більш того, моральність стає категоричним імперативом, а слідування їй приписам – нормою життя й діяльності спільноти. У зв'язку з цим кожний учасник спільної діяльності стає своєрідним контролером дотримання іншими учасниками норм моральності у своїй діяльності й поведінці, у взаємовідносинах із колегами. Таким чином, в умовах демократичного стилю лідерства моральність постає не тільки важливим механізмом формування команди однодумців та її соціально-психологічного клімату, але й потужним чинником згуртованості колективу.

При цьому під соціально-психологічним кліматом ми маємо на увазі специфічний стан колективу спільноти, обумовлений як соціальними, так і психологічними умовами його діяльності, цілями, змістом і умовами праці та її оплатою, а також взаємовідносинами між всіма учасниками цієї діяльності. При цьому надзвичайно важливим складником цього клімату виступають відносини між лідером та його командою, які істотно залежать від цілей і характеру лідерського впливу на учасників та на команду в цілому.

Не менш важливим складником соціально-психологічного клімату постає рівень розвитку моральнісних цінностей в команді та надійне їх закріплення у свідомості кожного її учасника. Істотне значення моральнісних цінностей полягає ще й у тому, що вони, з одного боку, виступають своєрідним засобом психологічної підтримки системи міжособистісних відносин між учасниками спільної діяльності, а з іншого боку, сама спільна діяльність і практика

відносин між її учасниками виявляються важливим чинником психологічної підтримки моральних цінностей та їх розвитку.

З позицій філософії лідерства соціально-психологічний клімат у команді постає визначальним чинником не тільки забезпечення ефективності спільної діяльності та якості її результатів, а й самого існування цієї команди. Ось чому його слід розглядати як своєрідний екзистенціал командної роботи. Завдяки чіткій орієнтації на нього лідер отримує можливість забезпечувати бажаний напрям розвитку команди і кожного її учасника. Ґрунтуючись же на принципах і нормах моральності, цей клімат постає важливим індикатором рівня моральної зрілості кожного учасника, команди у цілому, чинником формування і розвитку суспільної думки, яка, у свою чергу, постає регулятором міжособистісних відносин у команді. Вона допомагає лідерові наближати стан команди до того ідеалу, який він хотів би бачити. Водночас вона сприяє й особистісному та професійному розвитку самого лідера.

5.4. Моральність і ефективність лідерства як завдання освіти

Моральність і відповідальність лідера виступають одними з важливих його атрибутивних характеристик. Вони відіграють надзвичайно важливу роль у забезпеченні належної ефективності його діяльності та успішного досягнення цілей керованої ним спільноти. Ці самі якості виступають істотними чинниками формування в ній сприятливого соціокультурного простору. Адже не випадково М. О. Бердяєв свого часу писав, що «не в політиці і не в економіці, а в культурі здійснюються цілі суспільства» [4, с. 162].

Усвідомлення лідером цього вкрай важливого положення є необхідною передумовою успішного досягнення його цілей і цілей спільної діяльності тієї спільноти і тих людей, які зазнають його цілеспрямованого лідерського впливу. Вважаємо за необхідне підкреслити, що як характер лідерства, так і характер лідерського впливу можуть бути і позитивними, і негативними. Останні можуть виникати у разі, коли цілі лідера, його вплив на людей і на їхню діяльність мають асоціальний характер. Прикладом служить вплив керівників злочинних угруповань. В Україні, на жаль, набула поширення корупція, і тому подібні угруповання утворюються навіть у деяких владних структурах. Керівники ж цих угруповань (лідерами їх важко назвати) інколи обіймають досить високі посади й виглядають цілком респектабельно. Більш того, часто вони виступають у ролі своєрідного захисника інтересів населення. Ці люди, як правило, носять маску відповідальної людини, хоча насправді вона приховує справжню хижацьку природу й відповідно їхні справжні цілі й наміри.

Рішуче подолання можливості появи подібних псевдо-лідерів потребує спільних зусиль суспільства, освіти, релігійних і громадських організацій. Ми цілком свідомо не називаємо політичні партії, оскільки у їхньому середовищі і з'являються аморальні діячі (скоріше ділки), які маскують справжні цілі, прагнення й інтереси красивими фразами щодо турботи про благо народу.

Стосовно ролі освіти у вирішенні завдань боротьби з корупцією, пошуку і виховання справжніх високоморальних лідерів цілком справедливою виглядає думка, яку висловлюють О. С. Пономарьов, Р. П. Мигущенко та їхні співавтори

про те, що «в системі соціально значущих завдань вищої школи вкрай важливе місце має посідати забезпечення системної цілісності навчально-виховного процесу. Саме ця цілісність здатна подолати певне нехтування виховним складником професійної підготовки і забезпечити виявлення потенційних лідерів і не тільки їх належну професійну підготовку, а й особистісний розвиток і цілеспрямоване інтелектуальне, фізичне і моральне виховання» [19, с. 88].

Сама філософія освіти виходить з того, що особистісний розвиток учнів і студентів повинен включати у систему його завдань формування й розвиток їхньої моральності, культури та відповідальності. І це формування не повинне обмежитися лише формальним засвоєнням вихованнями основних понять, норм і принципів моральності. Вони мають стати неодмінними якостями, життєвими переконаннями й ефективними регуляторами діяльності та поведінки, характеру ставлення випускників до людей і до своїх обов'язків.

У свою чергу В. Г. Кремень чітко підкреслює, що «саме від розвиненості кожної особистості буде залежати доля держави і нації. Наше з вами завдання – так модернізувати освіту, щоби якомога повніше передати майбутнім поколінням культурні надбання і позитивний досвід попередників». Вчений тут же твердо наголошує на тому, що «разом з тим, можна рішуче відгородити їх від того, що віджило. І головне – створити найкращі умови для самопізнання, саморозвитку, а потім і самоорганізації власної сутності кожною особистістю» [14, с. 14]. Це завдання пов'язане з вихованням моральності людей, насамперед лідерів. Адже моральність має бути домінантною рисою його особистості.

Чиста совість, рішуча боротьба з негативами, впровадження моральності у свідомість своїх прихильників постають важливими передумовами життєвого успіху лідера, належної реалізації творчого лідерського потенціалу і досягнення особистого щастя. Відчуття повноти життя повинне виникати у нього ще й через його безпосередню плідну участь у динамічному розвитку відповідної спільноти, суспільства і держави у цілому.

Конче потрібним і надзвичайно важливим моральним обов'язком лідера постає забезпечення належного рівня добробуту й відчуття щастя як для себе і своїх близьких, членів своєї спільноти, так і для всього суспільства. На жаль,

освіта взагалі й вища школа зокрема не приділяє належної уваги цим питанням. Взагалі такі важливі філософські проблеми, як сенс життя, життєві цілі й цінності, моральність, совість і відповідальність практично не розглядаються в курсах соціально-гуманітарних дисциплін. Але ж для майбутніх лідерів вони виявляються надзвичайно необхідними, причому не на рівні теорії (хоча й це вкрай важливо), а для належної орієнтації в житті, діяльності й взаємовідносинах з іншими людьми.

Не менш важливу роль у розвитку моральності й відповідальності лідерів, їхньої загальної і особливо професійної культури можуть і повинні відігравати також професійно орієнтовані та спеціальні дисципліни, оскільки викладачі цих дисциплін зазвичай користуються високим авторитетом у студентів. Крім того, для ефективності моральнісного виховання потенційних лідерів необхідна висока моральна культура і сприятлива морально-психологічна атмосфера в колективі відповідної кафедри та факультету. Ефективним засобом формування, впровадження й обов'язкового дотримання на імперативному рівні має бути цілісна сукупність чітко сформульованих принципів, норм і вимог, які у своїй системній єдності та взаємодії утворюють педагогічну етику.

Система педагогічної етики повинна стати невід'ємною характеристикою феномену освіти як одного з важливих елементів соціокультурного простору. Особливого значення вона набуває в освітній практиці вищої школи. Адже ця етика стає потужним важелем не тільки ефективного й потужного впливу на студентів, але й одним із засобів прищеплення їм норм і принципів загальної людської моральності та професійної етики для майбутньої фахової діяльності.

Не випадково С. М. Пазиніч пише, що «освіта і виховання у своїй єдності спроможні розвинути в людині моральну силу, інтелектуальну мужність особистісного «Я», світоглядну чесність, творчу самодостатність і дієвість». На глибоке переконання вченого, це означає, що «моральнісно освічена людина не тільки дивиться на явища як такі, а й спроможна розважливо бачити їх, вона не тільки думає (це притаманне кожному), а й креативно міркує про себе і про те середовище, в якому вона соціально функціонує, виступаючи атрибутивним елементом його» [27, с. 103]. Таким чином, з позицій і філософії лідерства, і

філософії освіти одним із надзвичайно важливих завдань слід визнати чітке цілеспрямоване моральнісне виховання майбутнього лідера. Воно має здійснюватися шляхом прищеплення йому зазначеного вище вкрай важливого соціально-психологічного, духовно-культурного і нормативно-поведінкового утворення, яке С. М. Пазиніч називає «моральною силою». Належне виконання освітою цього важливого завдання відкриває перед нею реальні можливості успішно готувати ефективних лідерів, високопрофесійних керівників. При цьому може бути забезпечене гармонійне поєднання його високої професійної компетентності й моральнісних якостей, людяності й загальної культури, відповідальності та інноваційного мислення, його стратегічної спрямованості.

Коли йдеться про відповідальність лідера, освіта має прищепити таке її розуміння, яке поширюється на долю керованої ним організації чи спільноти, суспільства і країни у цілому й навіть всієї людської цивілізації. Отже, «такий лідер стає спроможним діяти як у ритмі активного суспільно-політичного та соціально-економічного життя, так і в ситуації самотньої тиші. Іншими словами, він нормально себе почуває між станами, які можна визначити як споглядальність та піднесена захопленість» [19, с. 91].

Фактично це означає, що для самого лідера однаково міру зацікавленості і важливості повинні мати і його власні мотиватори життя й діяльності, і спільні цілі, прагнення та інтереси людей, які йдуть за ним. Справжній лідер здатний ефективно працювати протягом тривалого часу навіть в умовах, які істотно ускладнюють можливості його діяльності зі збереження рівня працездатності й навіть не зазнавати професійного вигорання.

В принципі такі якості значною мірою розвиваються з природних задатків, притаманних людині. Однак характер, темпи і спрямованість їхнього розвитку істотно залежать від системи освіти, перш за все, від педагогічного впливу, якого вони зазнають у процесі освіти і який спрямовується на розвиток лідерського потенціалу цієї людини та її моральнісної культури. Забезпечення бажаного характеру цього розвитку досягається завдяки високій професійній і соціальній компетентності, педагогічній майстерності, загальній, професійній та моральнісній культурі науково-педагогічного складу вищої школи.

Особистий приклад викладача, його власна лідерська роль, ставлення до своєї діяльності й до студентів, його вимогливість та відповідальність постають основними чинниками потужного педагогічного впливу на розвиток лідера та його культури, духовності й моральності. При цьому вкрай важливу роль мають відігравати усвідомлення викладачами своєї відповідальної суспільної місії та її послідовна реалізація в їхній практичній освітній діяльності, у формування високої професійної і соціальної компетентності майбутнього лідера та його морально-психологічної культури. Адже вона стає особливо необхідною в процесі його лідерської діяльності як один із чинників її ефективності.

Система освіти, насамперед вища школа, має не тільки здійснювати належну професійну підготовку майбутнього фахівця-лідера, не тільки його підготовку до успішного життя й діяльності, але й забезпечити плідне, цікаве, наповнене життя й особисту активність безпосередньо в процесі навчання. Він має розглядати своє навчання у вищій школі не як підготовку до життя, а як вкрай важливий етап свого життя і своєї професійної діяльності. А для цього він повинен навчитися розуміти сенс, зміст і призначення отримуваних знань, а також навчитися їх застосуванню у професійній та життєвій практиці.

Тому важливо створювати буквально в кожному закладі вищої освіти обстановку, яка б сприяла виявленню, послідовному розвитку і практичному прояву особистісного творчого потенціалу лідера, його креативних здібностей та інноваційного мислення. В той же час, підкреслюють дослідники, «це зовсім не означає якогось поблажливого ставлення до студентів. Навпаки, ефективне розв'язання цього важливого соціального завдання передбачає також створення атмосфери взаємної вимогливості та відповідальності» [19, с. 91].

Водночас сам дух освіти, її потенціал з формування національної еліти мають розвивати не тільки суто лідерські якості студента, а й людяність, повагу до особистої гідності кожної людини, духовність і гуманістичну систему життєвих цілей і цінностей. Разом з тим лідер повинен розуміти, що в умовах інноваційного розвитку йому потрібно постійно вчитися, адаптуючись до змін.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Що прийнято розуміти під ефективністю діяльності лідера?
2. Чому моральність лідера необхідно розглядати як один із визначальних чинників забезпечення ефективності його діяльності?
3. Обґрунтуйте важливість здатності лідера не просто впливати на людей, але й формувати у них моральнісну культуру.
4. Поясніть, чому чесне й бездоганне виконання людьми своїх обов'язків впливає з рівня їхньої моральності та моральної культури.
5. Обґрунтуйте з філософських позицій необхідність розвитку феномену лідерства в специфічних умовах науково-технічного і соціального прогресу.
6. Чому розвиток лідерства як специфічного соціального явища слід розуміти як надзвичайно складний процес?
7. Доведіть, що розвиток лідерства пов'язаний з провідними тенденціями розвитку самого суспільства і виступає одним із його характерних проявів.
8. Як передумови розвитку феномену лідерства пов'язані зі створенням відповідного морального, соціокультурного і життєво-ціннісного середовища?
9. Наведіть найбільш характерні тенденції розвитку лідерства.
10. Як прискорення науково-технічного прогресу і скорочення циклу старіння й оновлення технологій впливають на розвиток лідерства?
11. Яку тенденцію розвитку лідерства породжують демократизація суспільного життя, становлення й розвиток громадянського суспільства?
12. Наведіть основні зміни у розумінні життєвих цілей і цінностей, моральнісних норм і духовно-культурних ідеалів.
13. Поясніть зростання ролі і значення духовності й моральності у рівні ефективності лідерського впливу на людей та на їх культуру і духовність.
14. Розкрийте зміст і структуру загальної сукупності суспільно значущих рис та якостей особистості лідера.
15. Доведіть з точки зору філософії як світоглядні позиції визначають ставлення лідера до зовнішнього світу, до інших людей і суспільства в цілому.

16. Як авторитет лідера і характер його впливу на людей пов'язані з естетичними смаками та ідеалами, його уподобаннями й інтересами?

17. Чому моральність лідера й лідерського впливу визначальною мірою визначає ефективність цього впливу?

18. В чому полягає філософсько-психологічний підхід до забезпечення належного рівня моральності лідерського впливу?

19. Поясніть, чому моральність лідерського впливу постає важливим чинником сприйняття людьми лідера як справді авторитетної особистості.

20. Розкрийте характер взаємодії лідерського впливу на людей з впливом чинників зовнішнього середовища.

21. Чому важливим засобом здійснення адекватних лідерських впливів на людей виступає підкреслене визнання лідером їхньої особистісної гідності?

22. Поясніть роль сприятливого психологічного клімату у гармонізації взаємовідносин між лідером і його спільнотою.

ВИСНОВКИ

Аналіз моральнісних аспектів філософії лідерства допомагає дійти такої сукупності цілком обґрунтованих висновків.

По-перше, через кардинальну зміну умов і характеру суспільного буття значна частина людей розгублюються, втрачають життєві орієнтири і здатність самостійно приймати та реалізовувати відповідальні рішення. Ось чому цілком свідомо вони покладають свої сподівання на лідерів, ще більш посилюючи ту суспільну потребу в лідерах, яка існує завжди.

По-друге, належне здійснення лідером своєї високої суспільної місії, виправдання ним надій та сподівань людей вимагає глибокого філософського осмислення ним самого феномену лідерства й чіткого розуміння положень і принципів філософії лідерства. Тільки вона дає лідерові надійні світоглядні орієнтири та логіко-методологічні принципи ефективної лідерської діяльності.

По-третє, істотне місце в філософії лідерства займають його моральнісні аспекти, що дозволяє розглядати феномен лідерства з різних позицій. Так, лідер має виступати носієм моральності і з цих позицій служити взірцем для інших людей. Крім того, важливою функцією лідера є затвердження норм моральності в суспільній свідомості й забезпечення їх неухильного дотримання, принаймні його прихильниками і послідовниками. Нарешті, лідер визначає, які з норм і принципів моралі віджили своє й застаріли, та впроваджує нові норми.

По-четверте, ті високі вимоги, які висуває суспільство до лідерів, перш за все стосовно їхньої моральності, професіоналізму та інших особистісних рис і якостей, зумовлюють потребу в організації системи виявлення серед студентів потенційних лідерів і наступної цілеспрямованої їх підготовки згідно з суспільними вимогами. Цим завданням мають бути підпорядковані навчання, виховання, особистісний розвиток і соціалізація майбутніх лідерів.

По-п'яте, система освіти повинна забезпечити ефективний розвиток креативних здібностей потенційних лідерів, інноваційний характер мислення та стратегічну його спрямованість. Вона має активно сприяти їх успішній професійній та особистісній самореалізації і максимально можливій реалізації їхнього лідерського потенціалу.

ПІСЛЯМОВА

Феномен лідерства являє собою надзвичайно складний і вкрай важливий суспільний феномен, який відіграє істотну роль у забезпеченні життєдіяльності й розвитку соціуму. Йдеться не тільки про суто матеріальні, але також і про духовно-культурні та моральні його основи. Саме тому лідерство виступає однією з визнаних суспільних цінностей та одним з істотних чинників розвитку матеріального і духовного виробництва. Діючи в певних умовах конкретного соціокультурного простору, лідерство істотно впливає на його функціонування і розвиток, активно сприяє затвердженню в суспільній свідомості моральних принципів і переконань.

Однак для того щоб успішно й ефективно виконувати ці завдання, вкрай необхідно, щоб сам феномен лідерства ґрунтувався на системі моральних норм і принципів, а кожний лідер не тільки сам сповідував їх, а й був здатним затверджувати їх у свідомості своїх прихильників і послідовників, виконавців його волі та тих завдань, які він ставить перед ними.

Як переконливо свідчить життєва практика, лідери необхідні в будь-якій сфері суспільного життя, однак чи не найбільшу потребу в них відчують такі сфери, як освіта та управління соціальними системами різного призначення. До того ж, освіта виконує ще й таку важливу суспільну функцію, як виявлення потенційних лідерів та їх наступну цілеспрямовану підготовку. А ця підготовка не тільки має здійснюватися на високих моральних принципах, а й прагнути прищепити їх потенційним лідерам, виховати цих лідерів моральними та відповідальними людьми з чіткою системою гуманістичних цінностей.

Ось чому в системі магістерської підготовки фахівців зі спеціальності «Публічне управління та адміністрування» і спеціалізації «Педагогіка вищої школи» передбачається вивчення відповідних дисциплін з філософії управління та філософії освіти. Кожна з них містить спеціальну тему з філософії лідерства. Сам же сенс філософії, в тому числі філософії лідерства, полягає у розвитку та прищепленні людям чітких моральних принципів і переконань.

Однак, на жаль, сьогодні практично відсутня навчальна та навчально-методична література, присвячена системному викладу проблем моральності лідера та підходів до ефективного вирішення цих проблем. Саме тому автори і взяли на себе сміливість підготувати цей навчально-методичний посібник з тим, щоб у ньому більш чи менш системно викласти питання сенсу моральності лідерства і його впливу на виконавців тих функцій і завдань, які лідер ставить перед ними.

В основу роботи було покладено не тільки вимоги навчальних програм, але й наш власний досвід викладання філософських дисциплін слухачам тих магістерських програм зі спеціальностей і спеціалізацій, які вже були зазначені вище. Крім того, ми вважали доречним використати результати наших власних багаторічних наукових досліджень з проблем лідерства, які виконувались у рамках наукової школи, що склалася на кафедрі педагогіки і психології управління соціальними системами імені академіка І. Зязюна. Ця наукова школа була створена, успішно і плідно діє під загальним керівництвом члена-кореспондента Національної академії педагогічних наук, доктора педагогічних наук, професора О. Г. Романовського.

Те, наскільки успішно нам вдалося виконати цю роботу, будете судити ви, наші потенційні читачі та користувачі цього видання. Ми чітко розуміємо, що робота, яка готується і видається вперше, практично не може бути цілком позбавлена певних недоліків. Ось чому ми звертаємося до вас, наші шановні студенти і колеги, зі щирим проханням надати нам ваші критичні відгуки й зауваження про зміст і характер викладу матеріалу в цій роботі. Ми з глибокою вдячністю розглянемо всі ваші зауваження, з тим щоб урахувати їх у подальшій нашій навчальній та навчально-методичній роботі, а також у наших наукових дослідженнях та їх використанні.

Разом з тим ми щиро сподіваємось, що ця наша робота та витрати часу і зусиль на її підготовку не були марними, що вона стане в нагоді майбутнім магістрам і всім, хто цікавиться проблемами лідерства та його моральності.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Етика соціального управління : навчальний посібник / О.С. Пономарьов, С.О. Заветний, І.В. Карпенко, С.М. Пазиніч, О.В. Фролова; за заг. ред. О.С. Пономарьова. – Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2012. – 180 с.

2. *Заветний С.О.* Філософія впливу : монографія / С.О. Заветний, О.С. Пономарьов, С.М. Пазиніч. – Харків : Видавець Савчук О.О.; НТУСГ ім. П. Василенка, 2011. – 204 с.

3. *Кремень В.Г.* Філософія управління : підручник / В.Г. Кремень, С.М. Пазиніч, О.С. Пономарьов. – К. : Знання України, 2007. – 360 с.

4. Морфологія культури: тезаурус / За ред. проф. В.О. Лозового. – Х.: Право, 2007. – 384 с.

5. *Романовський О.Г.* Ділова етика: Навчальний посібник / О.Г. Романовський, О.С. Пономарьов, О.М. Лапузіна. – Харків : НТУ «ХП», 2006. – 364 с.

6. *Романовський О.Г.* Особистість сучасного керівника в аспекті теорії духовного лідерства / О.Г. Романовський, Н.В. Серeda // Теорія і практика управління соціальними системами. – 2013. – №3. – С. 20-27.

7. *Романовський О.Г.* Педагогічна етика: текст лекцій / О.Г. Романовський, Н.В. Серeda, О.В. Квасник. – Харків : НТУ „ХПИ”, 2008. – 64 с.

8. Руководство и лидерство: философско-психологический анализ : Учебное пособие / М. А. Резниченко, М. В. Ланских, А. С. Пономарев, С.М. Пазынич. – Белгород : ИД «Белгород», 2012. – 136 с.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Асмус В. Ф.* Диалектика необходимости и свободы в философии истории Гегеля / В. Ф. Асмус // Вопросы философии. – 1995, № 1. – С. 52-69.
2. *Бабаєв В. М.* Соціальне пізнання і логіка управління : монографія / В.М. Бабаєв, О. С. Пономарьов, С. М. Пазиніч. – Харків : ХНУМГ ім. О.М. Бекетова, 2015. – 182 с.
3. *Беннис У.* Лидеры / У. Беннис, Б. Нанус. – М. :Чарли; Сильван, 2001. – 186 с.
4. *Бердяев Н. А.* Смысл истории / Николай Бердяев. – М. : Канон+, 2002. – 448 с.
5. *Библер В. С.* От наукоучения – к логике культуры: два философских введения в двадцать первый век / В. С.Библер. – М. : Политиздат, 1990. – 413 с.
6. *Блинов А. О.* Искусство управления персоналом / А.О. Блинов, О.В. Василевская. – М. : ГЕЛАН, 2001. – 411 с.
7. *Васянович Г. П.* Педагогічна етика: Навчально-методичний посібник / Григорій Васянович. – Львів: Норма, 2005. – 344 с.
8. *Грицак Я.* Осторожно: рыбаки / Ярослав Грицак // Новое время. – 04. 04. 2019. – № 12 (236). – С. 8.
9. Етика соціального управління : навчальний посібник / О.С. Пономарьов, С. О. Заветний, І. В. Карпенко, С. М. Пазиніч, О. В. Фролова; за заг. ред. О. С. Пономарьова. – Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2012. – 180 с.
10. *Заветний С. О.* Філософія впливу : монографія / С.О. Заветний, О.С. Пономарьов, С. М. Пазиніч. – Харків: Видавець Савчук О. О.; НТУСГ ім. П. Василенка, 2011. – 204 с.
11. *Иванов В.* Нравственная культура человечность и гражданственность / В. Иванов // Нравственная культура. Сущность. Содержание. Специфика. [Сб. статей] / Ин-т философии, социологии и права АН ЛитССР, Филос. Об-во СССР. Лит.отд-ние; Редкол.: В. Жемайтис (отв. ред.) и др. – Вильнюс: Минтис, 1981. – С. 71-81.

12. *Крапивенский С.Э.* Социальная философия: Учебник для студентов вузов / С. Э. Крапивенский. – М. : Гуманитарно-издат. центр ВЛАДОС, 1998. – 416 с.

13. *Кремень В. Г.* Філософія управління : підручник / В.Г. Кремень, С.М. Пазиніч, О. С. Пономарьов. – К. : Знання України, 2007. – 360 с.

14. *Кремень В. Г.* Філософія самоідентифікації країни в контексті її майбутнього / В. Г. Кремень // Теорія і практика управління соціальними системами. – 2010. – № 2. – С. 12-18.

15. Культура педагога: монографія / С.О. Заветний, С.М. Пазиніч, О.С. Пономарьов, Л. М. Тіщенко. За ред. О. С. Пономарьова. – Харків : Міськдрук; ХНТУСГ ім. П. Василенка, 2015. – 320 с.

16. *Лайкер Дж. К.* Філософія TOYOTA. 14 принципів роботи злагодженої команди / Джефрі К. Лайкер. – К. : Наш Формат, 2017. – 424 с.

17. *Лозовой В. О.* Філософія. Логіка. Етика. Естетика : підручник для студ. вищ. навч. закл. / В. О. Лозовой, С. М. Пазиніч, О. С. Пономарьов. – Харків : Право, 2009. – 587 с.

18. *Менегетти А.* Психология лидера / Пер. с итальянского Славянской ассоциации Онтопсихологии / Антонио Менегетти. – Изд. 3-е, испр. и доп. – М.: ННБФ «Онтопсихология», 2001. – 208 с.

19. Моральнісні аспекти філософії лідерства: Навчальний посібник / О.С. Пономарьов, Р.П. Мигущенко, А.О. Харченко, І.В. Асєєва. – Харків :ФОП Бровін О. В., 2019. – 170 с.

20. Морфологія культури: тезаурус / За ред. проф. В. О. Лозового. – Харків : Право, 2007. – 384 с.

21. Основи етики управління: Навчальний посібник / О. С. Пономарьов, С. О. Заветний, С. М. Пазиніч, О. В. Фролова; за заг. ред. О. С. Пономарьова. – Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2009. – 124 с.

22. Основы социального управления: Учебное пособие / А. Г. Гладышев, В. Н. Иванов, В. И. Патрушев и др.; Под ред. В. Н. Иванова. – М. : Высшая школа, 2001. – 271 с.

23. Пономарев А. С. Нечеткие множества в задачах автоматизированного управления и принятия решений: учебное пособие / А. С. Пономарев. – Харків : НТУ «ХПИ», 2005. – 232 с.

24. Пономарьов О. С. Феномен лідерства в контексті суспільних потреб / О. С. Пономарьов // Теорія і практика управління соціальними системами. – 2015. – № 4. – С. 11-19.

25. Пономарьов О.С. Відповідальність в системі професійної компетентності фахівця : навч.-метод. посібник / О.С. Пономарьов, М.К. Чеботарьов. – Харків : Підручник НТУ «ХП», 2012. – 220 с.

26. Пономарьов О. С. Відповідальність як педагогічна категорія : навч.-метод. посібник / О. С. Пономарьов, Н. В. Середа, М. К. Чеботарьов. – Харків : Підручник НТУ «ХП», 2013. – 172 с.

27. Професійна культура менеджера в умовах інноваційного розвитку / М. М. Гуревичов, А. В. Долгарев, С. М. Пазиніч, О. С. Пономарьов; За заг. ред. О.С. Пономарьова. – Харків : НТУ «ХП», 2010. – 240 с.

28. Романовський О. Г. Ділова етика: Навчальний посібник / О.Г. Романовський, О.С. Пономарьов, О.М. Лапузіна. – Харків : НТУ «ХП», 2006. – 364 с.

29. Романовський О. Г. Парадокси харизматичного лідерства / Олександр Романовський, Олександр Пономарьов // Теорія і практика управління соціальними системами. – 2017. – №1. – С. 47-56.

30. Ромашов О. В. Социология и психология управления / О. В. Ромашов, Л. О. Ромашова. – М. : Экзамен, 2002. – 512 с.

31. Руководство и лидерство: философско-психологический анализ : Учебное пособие / М.А. Резниченко, М.В. Ланских, А.С. Пономарьов, С.М. Пазынич. – Белгород : ИД «Белгород», 2012. – 136 с.

32. Сартр Ж.-П. Буття і ніщо: Нарис феноменології / Жан-Поль Сартр. – К. : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. – 854 с.

33. Сисоева С. О. Психологія та педагогіка: Підручник для студентів вищих навчальних закладів непедагогічного профілю традиційної та

дистанційної форм навчання / С. О. Сисоєва, Т. Б. Поясок. – К. : Міленіум, 2005. – 520 с.

34. Словарь по этике / Под ред. И. С. Кона. – 5-е изд. – М. : Политиздат, 1983. – 445 с.

35. Соціальне пізнання : монографія / В. М. Бабаєв, О. С. Пономарьов, С.М. Пазиніч, С. О. Заветный; за заг. ред. О. С. Пономарьова. – Харків: ХНУМГ, 2014. – 320 с.

36. Философия: Учебник для вузов / Под ред. В.Н. Лавриненко, В.П. Ратникова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 677 с.

37. Філософія общения: монографія / В. Г. Кремень, Д. И. Мазоренко, С.А. Заветный и др. – Харьков : ХНТУСГ им. П. Василенко, 2011. – 440 с.

38. Філософія: Навчальний посібник / І.Ф. Надольний, В.П. Андрущенко, І. В. Бойченко та ін.; за ред. І. Ф. Надольного. – К. : Вікар, 1999. – 624 с.

39. Філософія: світ людини: курс лекцій / В.Г. Табачковський, М.О. Булатов, Н. В. Хамітов та ін. – К. : Либідь, 2003. – 432 с.

40. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию: Пер. с англ. / Ф. Фукуяма. — М. : ООО «Издательство АСТ»: ЗАО НПП «Ермак», 2004. — 730 с.

41. Шеклтон В. Психология лидерства в бизнесе / Вив Шеклтон. – СПб. : Питер, 2003. – 224 с.

42. Шихирев П. Н. Введение в российскую деловую культуру / П.Н. Шихирев. – М.: РИА «Новости», 2000. – 201 с.

43. Шнейдер Б. Корпоративный климат и корпоративная культура / Б. Шнейдер // Современное управление: Энциклопедический справочник. – В 2- т. – Т. 1. – М. : Издатцентр, 1997. – С. 1.34.-1.36.

44. Ясперс К. Духовная ситуация времени / Карл Ясперс; пер. с нем. – М. : АСТ, 2013. – 285 с. – (Новая философия).

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

- Андрущенко В. П.* 115
Асєєва І. В. 69, 113
Асмус В. Ф. 38, 112
Бабаєв В. М. 76, 112
Бенніс У. О. 31, 112
Бердяєв М. О. 96, 112
Біблер В. С. 88, 112
Блинов А. О. 30, 112
Бойченко І. В. 109
Булатов М. О. 115
Вакарчук С. І. 52
Василевська О. В. 30
Васянович Г. П. 56, 112
Вріс М. К., де 31
Гладішев А. Г. 76
Грицак Я. Й. 80, 112
Гузар Любомир 52
Гуревичов М. М. 73, 114
Гусейнов А. А. 91
Долгарєв А. В. 114
Едейр Дж. 31
Жемайтис В. 112
Завєтний С. О. 12, 46, 89, 92, 111, 112, 113, 114, 115
Зязюн І. А. 4, 110
Іванов В. М. 77, 91
Карпенко І. В. 111, 112
Кондорсе М. Ж. 78
Конфуцій 49
Мазоренко Д. І. 80, 115
Макіавеллі Н. 91
Маркс К. 52
Маслоу А. 94
Менегетти А. 70, 113
Мигущенко Р. П. 69, 73, 101, 113
Надольний І. Ф. 60, 115
Нанус Б. 30, 112
Пазиніч С. М. 42, 92, 103, 104, 111, 112, 113, 114, 115
Патрушев В. І. 77, 113
Пономарьов О. С. 22, 42, 69, 73, 92, 101, 111, 112, 113, 114, 115
Поппер К. 78
Поясок Т. Б. 55, 115
Ратников В. П. 79, 115
Резниченко М. А. 111, 114
Романовський О. Г. 4, 22, 31, 111, 114
Ромашов О. В. 23, 114
Ромашова Л. О. 23, 114
Савчук О. О. 111, 112
Сартр Ж.-П. 60, 80, 114
Середа Н. В. 2, 111, 114
Сисоєва С. О. 55, 114, 115
Табачковський В. Г. 88, 115
Тіщенко Л. М. 92, 113
Тойнбі А. 79
Тюрго А. Р. 78
Франк С. Л. 27

Костенко Л. В. 52
Коттер Дж. П. 31
Крапивенський С. Е. 78, 113
Кремень В. Г. 12, 72, 80, 102, 111
Кримський С. Б. 52
Лавриненко В. М. 79, 115
Лайкер Дж. К. 53, 113
Ланских М. В. 111, 114
Лапузіна О. М. 111, 114
Лозовий В. О. 7, 15, 42, 44, 48, 66, 113
Франкл В. 80
Фролова О. В. 111, 112, 113
Фукуяма Ф. 83, 115
Хамітов Н. В. 115
Харченко А. О. 69, 113
Чаплигін О. К. 114
Чеботарьов М. К. 114
Шеклтон В. 29, 115
Шихирев П. Н. 115
Шнейдер Б. 115
Шпенглер О. 79
Ясперс К. 79, 115

АНОТАЦІЯ

Проаналізовано філософську сутність феномену моральнісного лідерства. Розкрито сенс моральності та її значення для забезпечення життєдіяльності й розвитку соціуму. Розглянуто роль і місце моральності в загальній структурі суспільної свідомості. Показано сенс моральності як регулятора суспільних відносин. Проаналізовано зв'язок моральності та соціокультурного простору і роль моральності у забезпеченні належного характеру його функціонування і розвитку. Наведено основні шляхи, способи і засоби розвитку моральності лідера та учасників командної діяльності. Розкрито роль освіти у формуванні моральнісної культури лідера і показано взаємозв'язок моральності й загальної культури лідера. Проаналізовано феномен соціально-психологічного клімату в колективі та роль лідера у його формуванні й неухильному дотриманні. Розглянуто моральнісні основи ефективного лідерства.

Для слухачів магістерських програм зі спеціальності «Публічне управління та адміністрування» та спеціалізації «Педагогіка вищої школи», а також для педагогів і керівників-практиків, які прагнуть бути лідерами. Може бути корисно всім, хто цікавиться проблемами моральності, лідерства й підготовки лідерів.

ABSTRACT

The philosophical essence of the phenomenon of moral leadership is analyzed. The meaning of morality and its importance for securing life and development of society are revealed. The role and place of morality in the general structure of social consciousness are considered. The meaning of morality as a regulator of social relations is shown. The connection between morality and socio-cultural space and the role of morality in ensuring the proper character of its functioning and development are analyzed. The main ways, ways and means of developing the morality of the leader and the participants of the team activity are presented. The role of education in the formation of a leader's moral culture is revealed and the relationship between morality and general culture of the leader is shown. The phenomenon of the socio-psychological climate in the collective and the role of the leader in its formation and

steadfast adherence are analyzed. The moral bases of effective leadership are considered.

For students of master's programs in the specialty "Public Management and Administration" and specialization "Pedagogy of Higher School", as well as for teachers and practitioners who seek to be leaders. May be useful to anyone interested in issues of morality, leadership and leadership training.

АННОТАЦИЯ

Проанализирована философская сущность феномена нравственного лидерства. Раскрыт смысл нравственности и ее значение для обеспечения жизнедеятельности и развития социума. Рассмотрены роль и место нравственности в общей структуре общественного сознания. Показан смысл нравственности как регулятора общественных отношений. Проанализирована связь нравственности с социокультурным пространством, роль нравственности в обеспечении надлежащего характера его функционирования и развития. Приведены основные пути, способы и средства развития нравственности лидера и участников командной деятельности. Раскрыта роль образования в формировании нравственной культуры лидера и показана взаимосвязь нравственности и общей культуры лидера. Проанализированы феномен социально-психологического климата в коллективе и роль лидера в его формировании и неуклонном соблюдении. Рассмотрены нравственные основы эффективного лидерства.

Для слушателей магистерских программ по специальности «Публичное управление и администрирование» и специализации «Педагогика высшей школы», а также для педагогов и руководителей-практиков, стремящихся быть лидерами. Может быть полезно всем, кто интересуется проблемами нравственности, лидерства и подготовки лидеров.

Навчальне видання

ПОНОМАРЬОВ Олександр Семенович
РОМАНОВСЬКИЙ Олександр Георгійович
СЕРЕДА Наталія Вікторівна
ЧЕБОТАРЬОВ Микола Корнійович

МОРАЛЬНИСНИЙ СЕНС ФІЛОСОФІЇ ЛІДЕРСТВА

Навчально-методичний посібник
з дисципліни «Педагогіка лідерства»
спеціальності 011 «Освітні, педагогічні науки»
та дисципліни «Психологія управлінської діяльності лідерів»
спеціальності 281 «Публічне управління та адміністрування»
для магістрантів денної і заочної форм навчання

Відповідальний за випуск проф. Ю. І. Панфілов

Редактор О.В.Козюк

Видавничий центр НТУ «ХПІ» 61002, Харків, вул. Кирпичова, 2
Видавець і виготовлювач: ФОП ПАНОВ А.М.
2020р.